

De politieke partijen

1. Algemene inleiding

Patricia Van den Eeckhout

1.1. Bibliografie

- DELWIT (P.), DE WAELE (J.-M.), eds. *Les partis politiques en Belgique*. Brussel, 1996.
- DESCHOUWER (K.). *Organiseren of bewegen? De evolutie van de Belgische partijstructuren sinds 1960*. Brussel, 1993.
- DESCHOUWER (K.). Belgium, in KATZ (R.), MAIR (P.), eds. *Party Organizations. A Data Handbook on Party Organizations in Western Democracies 1960-1990*. Londen, 1992, p. 121-189.
- DEWACHTER (W.). *Sociologie van de politieke partijen*. Leuven, 2001.
- MAES (M.). *De ledentallen van de politieke partijen in België 1945-1987. Een documentaire analyse*. Leuven, 1988.
- Repertorium van zuilgebonden vzw's*. Gent, 1993, 3 dln.
- RÖTTGER (R.). Tussen forum en markt. De “geschiedenis van partijen” in het België van de 19e eeuw, in VANTHEMSCHE (G.) e.a., eds. *De Tuin van Heden. Dertig jaar wetenschappelijk onderzoek over de hedendaagse Belgische samenleving*. Brussel, 2007, p. 107-139.
- WILLEMS (M.). *Bibliografie van de Belgische politieke partijen*. Leuven, 1978, 2 dln.
- WITTE (E.). Aperçu des études consacrées aux partis belges, in *Revue de l'Université de Bruxelles*, 1981, 1/2, p. 97-124.

Tal van bijdragen over de politieke partijen verschenen in de *Courrier hebdomadaire du CRISP*. Wegens hun groot aantal vermelden we ze hier niet. In de jaarboeken van *Res Publica* (1967-1971, 1976-) komt de evolutie van de politieke partijen eveneens aan bod. Dat tijdschrift publiceerde ook enkele themanummers over partijen (particratie, 1980 en 1996; democratie in partijen, 2003).

1.2. Archieven

1.2.1. Bewaring en inventarisatie

Vroeger werden de partijarchieven met weinig zorg omringd. Zowel op nationaal als op lokaal vlak (zeker in de periode voor de Tweede Wereldoorlog) is dus veel archief verloren gegaan. Gelukkig is de toestand sterk verbeterd door

de oprichting van de private archiefinstellingen (zie het hoofdstuk dat daarover handelt elders in dit boek).

1.2.2. *De belangrijkste bronnenreeksen*

Het hierna volgende overzicht behandelt de documenten die op federaal, regionaal, arrondissementeel en lokaal vlak worden geproduceerd. Het niveau van de provincie en het kiesdistrict dat in de partijwerking veel minder belangrijk is, wordt terzijde gelaten. Jongerenorganisaties produceren documenten die analoog zijn aan die van de partijen.

1.2.2.1. Statuten en programma's

In de partijstatuten worden de algemene doelstellingen van de partij geformuleerd en de voorwaarden van het lidmaatschap gestipuleerd. De structuur van de partij op de diverse niveaus wordt vastgelegd, evenals de bevoegdheden en de samenstelling van de verschillende organen. Verder treffen we bepalingen aan over de werking van de parlementaire fracties, de organisatie van de polls, de relaties met bepaalde nevenorganisaties, de financiering van de partijwerking, de stemprocedures, het tendensrecht, de regeling van conflicten, enz. We kunnen de partijstatuten zowel op het lokale, het arrondissementele als het nationale niveau terugvinden. Momenteel zijn al deze statuten in hoge mate uniform gemaakt.

In de partijprogramma's worden de ideologie en de algemene doelstellingen van de partij vertaald in een aantal concretere, op korte of halflange termijn te verwezenlijken punten, die doorgaans de meest diverse aspecten van het beleid betreffen. Omdat alle geledingen van een politieke partij geacht worden het programma ervan te onderschrijven, heeft men in principe slechts met een nationaal programma te maken. Dit geldt zeker voor de naoorlogse periode, maar toch dient opgemerkt dat de verschillende geledingen van de Katholieke Unie (tijdens het interbellum), ondanks het gemeenschappelijke programma, hun eigen doelstellingen verdedigden. Wat de voormalige liberale partij betreft, moet de hoge graad van onafhankelijkheid van de federaties onderstreept worden.

1.2.2.2. Notulen van vergaderingen en verslagen

Op lokaal vlak kunnen de verslagen van de algemene vergaderingen van leden aangetroffen worden. Op arrondissementeel en nationaal vlak zijn er de notulen van de congressen. Op de diverse niveaus vindt men uiteraard ook de notulen terug van de beraadslagingen van de leidende organen, evenals de processen-verbaal van de commissies die op nationaal en arrondissementeel vlak rond bepaalde thema's werden opgericht. Ook de verslagen van de vergaderingen van de voorzitters en secretarissen van de arrondissementele afdeling moeten vermeld worden.

Met uitzondering van de nationale congressen, resulteren deze bijeenkomsten nooit in gepubliceerde verslagen. Dikwijls zal men het moeten stellen met de perscommuniqués die na afloop worden vrijgegeven. Wat de congressen betreft, worden er diverse categorieën van documenten geproduceerd. Zowel op arrondissementeel als op nationaal vlak kunnen er verslagen worden teruggevonden die de werking van de partij in de afgelopen periode toelichten en die aan het

congres worden voorgelegd. Verder signaleren we de voorbereidende documenten die aan de congressisten worden aangeboden, de verslagen van de discussies die met betrekking tot deze documenten op lokaal en arrondissementeel vlak worden gevoerd, de notulen van het verloop van het congres zelf en de teksten van de resoluties en de rapporten die door het congres worden goedgekeurd. Bepaalde van deze documenten worden in een of andere vorm gepubliceerd (zie hieronder).

1.2.2.3. Briefwisseling

We vermelden de briefwisseling en de omzendbrieven van het nationale naar het arrondissementele niveau en van het arrondissementele naar het lokale niveau. Naast deze interne correspondentie kunnen uiteraard ook alle mogelijke brieven worden teruggevonden, met evenwel een belangrijk aandeel voorbehouden aan de relaties met de nationale en arrondissementele afdelingen van groeperingen die tot dezelfde “zuil” behoren. Op nationaal vlak kan de briefwisseling worden gesignaleerd met zusterpartijen of gelijkgestemde groeperingen uit het buitenland.

1.2.2.4. Ledenlijsten

Op lokaal en arrondissementeel vlak bestaan er ledenlijsten. Daarnaast zijn er de documenten die betrekking hebben op specifieke ledenwervingscampagnes.

1.2.2.5. Documenten met betrekking tot de verkiezingen

Op nationaal, arrondissementeel en lokaal vlak treffen we de resultaten aan van de pollverrichtingen en andere documenten die de lijstvorming aanbelangen. Verder is er al het materiaal dat betrekking heeft op de voorbereiding en het voeren van de campagne (onder meer pamfletten en affiches) en de resultaten van de kiesverrichtingen. Daarnaast zijn er de documenten die de interne verkiezingen (voor partijfuncties) betreffen.

1.2.2.6. Diverse

Op nationaal en arrondissementeel vlak zijn er vaak dossiers, brochures en pamfletten aanwezig die betrekking hebben op bepaalde thema's waarrond de partij mobiliseerde (bijvoorbeeld de koningskwestie, de schoolstrijd). Specifiek met betrekking tot de socialistische partij treft men in sommige federaties stukken aan die resulteren uit de werking van de Socialistische Gemeenschappelijke Actie op arrondissementeel vlak. Op arrondissementeel niveau, en dit niet enkel voor de socialistische partij, worden tevens dossiers bewaard die betrekking hebben op de belangrijke sociale en economische problemen waarmee de regio te maken heeft. We signaleren ten slotte ook de documenten die betrekking hebben op de partijfinanciën.

1.3. *Publicaties*

Vóór de jaren 1980 was het ook zeer slecht gesteld met de bewaring en inventarisering van de publicaties van de Belgische politieke partijen. Sindsdien is de toestand ook op dat gebied sterk verbeterd door het ontstaan en de ontwikkeling van de private archiefinstellingen. Meer uitleg hierover vindt men in de algemene inleiding op de bronnen afkomstig van die instellingen.

1.3.1. *Periodieke publicaties*

In de periodieke publicaties van de politieke partijen kan men verschillende categorieën onderscheiden. Enkel de socialistische en communistische partijen zijn of waren in de dagbladpers vertegenwoordigd met kranten die als officiële spreekbuis van de partij fungeren of bladen die zo dicht bij de partij aanleunen dat zij als dusdanig kunnen doorgaan. Dit neemt niet weg dat tal van kranten de spreekbuis vormden of vormen van een partij, zonder dat er tussen beide officiële banden bestaan.

De ledenbladen vinden we in alle politieke partijen terug. Naast een nationaal ledenblad treffen we, voornamelijk bij de drie traditionele partijen, ledenbladen aan die op arrondissementeel niveau worden uitgegeven. Ook op lokaal vlak worden soms ledenbladen gepubliceerd. Of er op arrondissementeel en plaatselijk vlak ledenbladen verschijnen, of er enige regelmaat in de verschijning zit, hangt samen met het belang van deze regionale afdelingen. In vele gevallen produceren deze instanties zeer bescheiden druksels.

Sinds de Tweede Wereldoorlog hebben de meeste ledenbladen een transformatie ondergaan. Aanvankelijk lag de nadruk bij de meeste bladen op het informeren en het documenteren van de eigen leden. Verder werd er uiteraard ook aandacht besteed aan de belangrijke evenementen uit het partijleven (congressen, verkiezingen) en werd de activiteit van het eigen politieke personeel ruimschoots belicht. Gaandeweg ziet men verschillende ledenbladen evolueren naar een soort magazine waarin niet enkel de politieke actualiteit aan bod komt, doch waarin ook cultuur, ontspanning enz. aan hun trekken komen. Aangevuld met “dossiers” die over bepaalde actuele onderwerpen worden samengesteld, streven deze bladen er ondubbelzinnig naar ook niet-partijleden aan te spreken.

Naast de ledenbladen beschikken de meeste politieke partijen over tijdschriften die specifiek gericht zijn op kaders en mandatarissen. Ook de jongerenorganisaties geven soms afzonderlijke bladen voor hun kaders uit. De verenigingen van provinciale en gemeentelijke mandatarissen beschikken eveneens over eigen tijdschriften. Bij de politieke vrouwenorganisaties treffen we, als resultaat van de onregelmatige en soms vrij beperkte werking, zowel vroeger als nu weinig specifieke ledenbladen aan (zie ook het hoofdstuk over de vrouwenorganisaties).

Om de titels van de periodieke partijpublicaties op het spoor te komen, kan men gebruik maken van de online catalogi van de private archiefinstellingen, alsook van de databank ODIS (www.odis.be). Verder wordt de lezer ook verwezen naar het hoofdstuk over de geschreven pers. Daarin worden tal van gespecialiseerde repertoria van partijpublicaties vermeld.

1.3.2. *Overige publicaties*

Naast de tijdschriften publiceerden of publiceren de politieke partijen nog tal van andere geschriften. Die zijn zeer divers van aard: statuten, programma's, manifesten, gedenk- en jaarboeken, congresdocumenten, enz. In onderstaande bladzijden vermelden we per partij de belangrijkste onder hen. Het is evident dat deze opsomming zeker niet exhaustief is. Omwille van hun inhoudelijk belang zijn de congresdocumenten een aparte vermelding waard. Of een congres resulteert in een publicatie en welke de aard van die publicatie is, verschilt niet alleen

van partij tot partij, doch ook van congres tot congres. Gepubliceerde verslagen die het volledige verloop van de congressen weergeven, komen niet zo frequent voor. Veelal moet men het stellen met de publicatie van een aantal rapporten of toespraken. De resoluties of rapporten die door het congres werden goedgekeurd, worden wellicht nog het frequentst gepubliceerd, hetzij in de ledenbladen, hetzij in afzonderlijke brochures. Voor de weergave van het verloop van de congressen is men dus vaak aangewezen op de ledenbladen en op de persverslagen. Over de naoorlogse congresresoluties van de grootste Belgische partijen bestaat volgende publicatie:

MENU (P.). *Congresresoluties van de Vlaamse politieke partijen*. Gent, 1994, 4 dln.

Het spreekt vanzelf dat ook de partijen, zoals alle andere instellingen en organisaties, de laatste jaren gretig gebruik hebben gemaakt van de mogelijkheden die geboden worden door het internet. Brochures, tijdschriften, elektronische nieuwsbrieven, programma's worden nu digitaal verspreid. Zie hierover:

HOOOGHE (M.), STOUTHUYSEN (P.). Het gebruik van het internet door de Vlaamse politieke partijen, in *Res Publica*, 2001, nr. 4, p. 507-527.

De websites van de partijen worden vermeld in elk afzonderlijk onderdeel.

2. De liberale partijen

Luc Pareyn en Joseph Tordoir

2.1. Bibliografie

BOTS (M.). *Beknopte geschiedenis van de Liberale Partij*. Gent, 1989 (online op www.liberaalarchief.be).

BOTS (M.), PAREYN (L.). *Bibliografie van de geschiedenis van het Belgisch liberalisme. Beknopte bio-bibliografie van liberale prominenten, 1830-1990*. Gent, 1992 (ook online onder de titel *De Blauwe Wie is Wie* (3.000 namen) op www.liberaalarchief.be).

BRASSINNE (J.). Les libéraux et les problèmes bruxellois, 1945-1962, in *CH CRISP*, 1988, nr. 1219.

BOUVEROUX (J.). *De partij van de burger. De verruiming van de Vlaamse liberalen*. Antwerpen, 1992.

COPPENS (G.). *Repertorium van de universitaire thesissen met betrekking tot de geschiedenis van het liberalisme in België*. Gent, 1983.

DE CLERCK (J.). *Histoire du Parti Libéral*. Brussel, 1975.

DELWIT (P.), ed. *Libéralismes et partis libéraux en Europe*. Brussel, 2002.

DESPY-MEYER (A.), ed. *Frère-Orban et le libéralisme politique*. Brussel, 1996.

D'HOORE (M.). La Saga des Ducs. Naissance, vie et mort de l'expérience bicéphale du Parti Réformateur Libéral (1989-1992), in *Res Publica*, 1993, p. 1-56.

- D'HOORE (M.). Les libéraux et les élections communales (1895-1940): un état de la question, in *Les élections communales et leur impact sur la politique (1890-1970)*. Brussel, 1994, p. 165-179.
- D'HOORE (M.). Un aspect de l'organisation interne des partis politiques: le congrès libéral de 1932, in *BTNG*, 1993, p. 1-56.
- D'HOORE (M.). Du PLP-PVV au PRL-FDF, 1961-1997, in *CH CRISP*, 1997, nrs. 1554-1556.
- D'HOORE (M.). Le "paradoxe libéral". Essai d'analyse d'une évolution du PRL (1979-1997), in DELWIT (P.), DE WAELE (J.-M.), eds. *Les partis politiques en Belgique*. Brussel, 1997, p. 103-126.
- DE SCHUYTER (I.). *Geschiedenis van het Belgisch liberalisme, 1830-1987. Een selectieve bibliografie*. Gent, 1989.
- DIAGRE (D.), D'HOORE (M.). Les libéraux belges et la peur du rouge. Regards sur l'anticommunisme libéral (1919-1939), in DELWIT (P.), GOTOVITCH (J.), eds. *La peur du rouge*. Brussel, 1996, p. 99-117.
- GILAIN (A.). *Louis Michel. Portrait en coulisses*. Brussel, 1997.
- GILAIN (A.). *Didier Reynders. La face cachée de l'iceberg*. Brussel, 2007.
- GOORDEN (W.). *Willy De Clercq: een biografie*. Tielt, 2004.
- GOVAERT (S.). Du PLP-PVV au VLD, 1971-1995, in *CH CRISP*, 1995, nrs. 1501-1504. *Frans Grootjans aan het woord*. Gent, 1990.
- HASCAL (V.). *Libérale partij en PVV. Korte historiek der liberale familie in de twintigste eeuw*. Brussel, 1977.
- HASCAL (V.), DETAILLE (M.). Vingt ans de libéralisme en Wallonie et à Bruxelles. Du Parti Libéral au Parti Réformateur Libéral (1961-1980), in *Res Publica*, 1981, p. 345-358.
- HASQUIN (H.), ed. *Les libéraux belges*. Brussel-Loverval, 2006.
- HASQUIN (H.), VERHULST (A.), eds. *Het liberalisme in België. Tweehonderd jaar geschiedenis*. Brussel, 1989.
- Les libéraux de 1846 à 1896. De liberalen van 1846 tot 1996*. Brussel, 1996.
- POORTERMAN (J.). *Jean Rey nous parle*. Brussel, 1984.
- PREVENIER (W.). Het eigen gezicht van de liberale partij in Vlaanderen, 1961-1981, in *Ons Erfdeel*, 1982, p. 186-206.
- La réforme du parti libéral: naissance du Parti de la Liberté et du Progrès (PLP), in *CH CRISP*, 1961, nr. 125.
- Structures et évolution du "monde libéral" en Belgique, in *CH CRISP*, 1971, nr. 522.
- TORDOIR (J.). *Verhaegen. Président de l'Association Libérale et Union Constitutionnelle de Bruxelles*. Brussel, 1997.
- TORDOIR (J.). *Paul Janson (1840-1913): un libéral à la conquête du suffrage universel*. Brussel, 1999.
- TORDOIR (J.). *Henri Bergé. Un libéral schaarbeekois à l'origine de la Libre Pensée. Souvenirs et documents*. Brussel, 2000.
- TORDOIR (J.). *Roger Motz (1904-1964). Une figure du libéralisme belge et européen*. Brussel, 2004.
- TORDOIR (J.). *Jean Gol. Vingt ans de combat libéral*. Brussel, 2005.
- TORDOIR (J.). Le bleu des libéraux belges, in *Carnet du Centre Jean Gol*, 2009, nr. 2.

VANAUDENHOVE (S.), PAREYN (L.), eds. *Omer Vanaudenhove. Een bruggenbouwer*. Gent, 1996.

Op de lippen van Herman Vanderpoorten. Gent, 1987.

PREVENIER (W.), YSEBAERT (C.), PAREYN (L.), eds. *Vijftig jaar liberale praxis. Willy De Clercq vijfenzeventig jaar*. Gent, 2002.

VAN OFFELEN (J.). *Les libéraux belges contre Léopold III. Les débats secrets des partisans de l'abdication*. Brussel, 1988.

2.2. Historisch overzicht

Bij de liberalen mag men het eerst van een partijorganisatie spreken. In de jaren 1830 werden de vrijmetselaarsloges, onder impuls van Théodore Verhaegen, in de kiesstrijd ingeschakeld. De logeleden werden actief in liberale, maçonnieke kiesverenigingen. Vervolgens kwamen er kiesverenigingen tot stand die, losgekoppeld van de loges, reeds de kenmerken van echte partijformaties droegen. In 1846 werd door de Brusselse liberale kiesvereniging het plan opgevat alle Belgische liberalen te verenigen in een nationaal congres. Deze nationale liberale formatie zou organisatorisch slechts een zeer losse band tussen de verschillende lokale afdelingen tot stand brengen, doch zij zou hen wel een bindend partijprogramma aanbieden.

De liberale partij werd in de tweede helft van de 19^e eeuw geconfronteerd met een groeiende onenigheid tussen haar doctrinaire en haar progressieve vleugel. De meningsverschillen op het politieke en het sociale vlak resulteerden in de afscheuring van de progressieve liberalen. In 1887 werd de Progressistische Partij opgericht die samen met de socialisten ijverde voor de uitbreiding van het stemrecht. Toen het algemeen meervoudig stemrecht werd ingevoerd, streden zij verder voor het algemeen enkelvoudig stemrecht en de evenredige vertegenwoordiging. Toen dit laatste in 1899 gerealiseerd werd en het eerste niet, werd tussen socialisten en progressieve liberalen een wig gedreven. Daarna kwam het tot een verzoening tussen doctrinaire en progressieve liberalen.

Na de Tweede Wereldoorlog werden er in de liberale partij, in tegenstelling tot beide andere traditionele partijen, geen belangrijke hervormingen doorgevoerd. Nadat de ondertekening van het schoolpact in 1958 de impact van de levensbeschouwelijke factor in de Belgische politiek had gereduceerd, besloten de liberalen hun partij open te gooien voor de katholieken in de hoop aldus te evolueren tot een grote centrumformatie, gericht tegen travaillistische blokvorming. De liberale partij vormde zich hiervoor op 8 oktober 1961 om tot *Partij voor Vrijheid en Vooruitgang* (PVV) / *Parti de la Liberté et du Progrès* (PLP).

Ondanks het strikt unitaire standpunt dat de partij inzake de communautaire problematiek poogde te handhaven, stapelden de tegenstellingen tussen beide taalvleugels zich op. Vooral de Brusselse liberalen vertoonden tekenen van ontbinding. In 1969 trokken de Vlaamse liberalen zich terug uit de Brusselse PVV-PLP en richtten de *Blauwe Leeuwen* op. De Franstalige Brusselse liberalen die verwikkeld waren in een concurrentieslag met het *Front démocratique des Francophones* (FDF), scheurden in 1970 uiteen. De ene groep bleef behoren tot de nationale partij, de andere stichtte de *PLP de la Région Bruxelloise*. In 1971 werden binnen de nationale partij drie verschillende vleugels opgericht (een Vlaamse, Waalse

en Brusselse) die in 1972 elk eigen statuten en een eigen programma kregen. De dissidente Brusselse PLP-ers die voor de agglomeratieraadsverkiezingen van 1971 samen met het FDF waren opgekomen onder de naam *Rassemblement Bruxellois*, stichtten in 1973 de *Parti Libéral Démocratique et Pluraliste* (PLDP). In 1974 nam deze formatie de naam *Parti Libéral* aan. In 1975 smolten de Parti Libéral en de Brusselse PL weer samen. In 1976 stichtte de Waalse PLP, samen met een aantal afgescheurden uit de Rassemblement Wallon die zich uitspraken tegen een “collectivistisch Wallonië”, de *Parti des Réformes et de la Liberté de Wallonie* (PRLW). De nieuwe partij noemde zich Waals, federalistisch en pluralistisch. In 1979 kwam het tot een fusie tussen Waalse en Brusselse liberalen: de *Parti Réformateur Libéral* (PRL) was gevormd.

In september 1993 heeft het Uitvoerend Comité van de PRL officieel aanvaard om deel te nemen aan de oprichting van een federatie tussen de PRL en het FDF. Eind 1998, heeft de Federatie PRL-FDF besloten haar rangen te openen voor het MCC (*Mouvement des Citoyens pour le Changement*) van ex-PSC-voorzitter Gérard Deprez. In 1999 werden de eerste gemeenschappelijke congressen van die drie gefedereerde politieke formaties gehouden. In maart 2002 nam de Fédération PRL-FDF-MCC de naam *Mouvement Réformateur* (MR) aan.

In juni 1992 maakte de PVV-leiding, onder impuls van Guy Verhofstadt, haar voornemen bekend om over te gaan tot de oprichting van een nieuwe politieke partij op basis van haar oude structuren. Op het congres van 12 november 1992 werd de PVV officieel ontbonden. 's Anderendaags begon het oprichtingscongres van de nieuwe partij, de VLD (*Vlaamse Liberalen en Democraten, Partij van de Burger*). Verschillende personaliteiten van andere politieke families, meer bepaald de VU, sloten zich hierbij aan. In 2007 veranderde de partij haar naam in *Open VLD*.

In 1956 richtten de liberale partijen en studie- en vormingscentrum op, het *Paul Hymanscentrum*, belast met de verspreiding en de bestudering van de liberale doctrine. Sinds de splitsing van de partij is de uitwerking van politieke standpunten verschoven naar de respectieve studiediensten van de PVV, later VLD en de PRL. Op initiatief van de PRL werd in 1998 een nieuw studiecentrum opgericht, het *Institut Démocratique d'Etudes et d'Action Libérales* (IDEAL). Dit instituut publiceert werken die betrekking hebben op het liberalisme. In december 1994 werd op de basis van de Archives Libérales Francophones een nieuw studiecentrum opgericht, het *Centre Jean Gol* (www.cjg.be), voorgezeten door Didier Reynders, die tevens de voorzitter van de MR is.

2.3. *Archieven*

Het Liberaal Archief te Gent (www.liberaalarchief.be) bewaart heel wat archiefmateriaal betreffende de liberale partijen. We vinden er, naast congresdocumenten (van 1846 tot heden, online op www.liberaalarchief.be), vooral de verslagen van het partijbureau van 1927 tot 1972 (waarvoor een thematische klapper werd opgesteld, ook online op die website), evenals een representatieve verzameling verkiezingspropaganda vanaf 1945. Het Liberaal Archief heeft ook verslagboeken van een aantal plaatselijke afdelingen bewaard, waarvan sommige

teruggaan tot de 19^e eeuw (Deinze, 1857-1901; Ninove, 1857-1963; Kortrijk, 1861-1919; Brussel, 1846-1900, enz.).

DE COSTER (G.). *Het inventariseren van archieven van verenigingen die verwant zijn aan een politieke partij. Casus: het archieffonds van een aantal liberale verenigingen met zetel in het Antwerps liberaal huis*. Brussel, onuitgegeven eindverhandeling VUB, GGS Archivistiek, 1995.

De Brusselse liberale partijen. Inventaris van de stukken bewaard op het Liberaal Archief [1841-1848]; 1856-1921. Gent, 2006 (online op www.liberaalarchief.be).

De studie van De Coster biedt een inventaris van verschillende archieven, gekend als het “archief van de Antwerpse pvv”. Met betrekking tot de belangrijkste archiefvormer, de pvv-arrondissementfederatie Antwerpen, werd enkel een structuurstudie geproduceerd. Dit alles bevindt zich in het Liberaal Archief.

Het Liberaal Archief herbergt ook reeksen congresverslagen van de pvv-jongeren (1956-nu). Daar kunnen de voorbereidende congresdocumenten aan toegevoegd worden, notulen van vergaderingen, en wat de jaren 1979-1982 betreft, allerhande verslagen (onder meer van de beleidsorganen). Het Liberaal Archief herbergt tot slot nog briefwisseling en verslagen afkomstig van de pvv-jongeren arrondissement Antwerpen. De Service des Archives van de ULB bewaart bescheiden (processen-verbaal, correspondentie en ledenlijsten) van de Association Libérale et Constitutionnelle d’Anvers betreffende de periode ca. 1876-1950.

Bescheiden betreffende de liberale partijen vond men voor 1995 ook in het Paul Hymanscentrum. Een voormalige partijmedewerkster verzamelde de processen-verbaal van het Bestendig Comité en van de Landsraad, grosso modo voor de periode 1927-1961. Verder bevat dit bestand onder meer de congresverslagen, de verslagen van bepaalde commissies opgericht in de schoot van de partij evenals verslagen van de vergaderingen van de voorzitters en secretarissen van de federaties. Zie hierover:

SMETS (E.). Het archief Paquier. Het archief van de Liberale partij (1927-1973) bewaard op het Paul Hymanscentrum, in *Liberalisme. Driemaandelijksse publicatie van de liberale familie*, 1993, p. 103-111.

Op initiatief van PRL-voorzitter Jean Gol werden in 1995 de “Archives Libérales Francophones du Centre Paul Hymans” (ALF) opgericht. Deze vzw heeft tot doel het historisch patrimonium van de liberale familie te bewaren, meer bepaald in Franstalig België. Ze heeft het geheel van de bestanden overgenomen die bewaard werden in het Centre Paul Hymans. In december 2004 nam het Centre Jean Gol de archivalistische activiteiten van de Archives Libérales Francophones over. Het nieuwe centrum bewaart onder meer een deel van de archieven van de ministers Jean Gol, André Damseaux en Jacques Van Offelen, alsook de archieven van de leidende instanties van de PL, de PLP, de PRLW, de PRL en de MR (die reeksen zijn echter niet volledig). Ook volgende documenten worden er bewaard: een belangrijk deel van de archieven van de Association Libérale van het arrondissement Brussel (vanaf het einde van de 19e eeuw) en van dat van Luik; de registers met processen-verbaal van de Fédération Progressiste van Paul Janson (vanaf de oorsprong tot de periode vlak na de Eerste Wereldoorlog);

tal van liberale kranten van de 19e eeuw; vlaggen; enz. De inventarissen van de geklasseerde bestanden zijn raadpleegbaar op www.cjg.be. Betreffende het Brusselsse fonds, zie onder meer:

VAN GOIDSENHOVEN (G.). *Archives de la Régionale PRL de Bruxelles*. Brussel, 1998.

2.4. Publicaties

2.4.1. Periodieke publicaties

Marcel Bots publiceerde registers op verschillende liberale tijdschriften uit de 19e eeuw, die stricto sensu geen “partij”-organen waren:

BOTS (M.). *Bibliografie van liberale tijdschriften. Revue nationale de Belgique (1839-1847) et La Flandre Libérale (1847-1848). Revue trimestrielle (1854-1868). Revue de Belgique (1869-1914). Le Flambeau (1918-1976)*. Gent, 1994-1996, 5 dln. (online op www.liberaalarchieef.be).

Ambtelijke mededelingen van de Liberale Partij / Bulletin officiel du Parti Libéral. Brussel, 1945-1946.

Tijdschrift voor informatie en documentering. Bulletin périodique d'information et de documentation. Brussel, 1948-?.

Liberaal leven. Vie libérale. Brussel, 1959-1960.

Interdoc PVV. Documentatieblad uitgegeven door de nationale zetel van de PVV. Interdoc. PLP. Feuilles documentaires édités par le siège national du PLP. Brussel, 1962-1964.

Demain politique. Brussel, 1962-1968.

PVV-Magazine. Brussel, 1975-1982.

Ledenblad.

Vrij. Brussel, 1982-1993.

Nieuwsbrief.

Liberale telex. Brussel, 1983-1992.

Liberale Cahiers. Brussel, 1982-?.

Standpunten van de PVV ten opzichte van actuele problemen. Product van de PVV-studiedienst.

De Burgerkrant. Brussel, 1992-2004.

Nieuwsbrief. Brussel, 1992-1995.

Maandelijkse ledenpublicaties van de VLD.

Liberté. Brussel, 1992-2003.

Officieel orgaan van de PRL, uitgegeven door de VZW La Pensée Libérale.

MR-Actu. Brussel, 2003-2005.

Officieel orgaan van de MR.

MR Mag. Brussel, 2005-. (ook online op www.mr.be).

PRL Téléx. Brussel, 199?-1997.

PRL Courrier. Brussel, 1980-?.

De websites van de huidige liberale partijen zijn www.openvld.be en www.mr.be.

Het Centrum P. Hymans publiceert:

Progrès. Brussel, 1965-1989.

PVV-flitsen. Brussel, 1968-1970.

Vooruitgang. Brussel, 1971-1990.

Libéralisme. Brussel, 1989-1997.

Liberalisme. Brussel, 1989-2001.

Het Centre Jean Gol geeft sinds 2005 drie reeksen publicaties uit, de *Cahiers* (15 nummers tot nu toe), de *Carnets* (2 nummers tot nu toe) en *Lectures libérales* (1 nummer gepubliceerd).

Voor de jongerenorganisaties vermelden we:

Jong. Periodiek der PVV-Jongeren. Brussel, 1972-1975.

Lib. Tweemaandelijks tijdschrift van de PVV-Jongeren. Brussel, 1976-1993.

Nouvelles JLP. Brussel, 1969-1976.

Réformes et libertés. Brussel, 1977-1995.

FEL-Direct. Revue de la Fédération des Etudiants Libéraux. Brussel, 19?? (orgaan van de Franstalige liberale studenten), omgevormd tot *L'Etudiant Libéral*, 2007-.

PICCOLO MR. Brussel, 2007-.

Orgaan van de Jeunes MR. Online op www.jeunesmr.be.

2.4.2. Overige publicaties (congresdocumenten, jaar- en gedenkboeken, enz.)

Jaarboek der Liberale Partij. Annuaire du Parti Libéral, Brussel, 1928.

Geeft een overzicht van alle nationale en plaatselijke mandatarissen, van de afgevaardigden in de Landsraad van de partij en van tal van plaatselijke liberale organisaties.

Bij de liberale partij vormden de congresverslagen eerder een intern document dan een echte publicatie. Sinds 1992 worden tal van documenten in verband met de PRL (interne organisatie, redevoeringen, resoluties, voorstellen, enz.) gepubliceerd in de reeks "PRL-Doc". Thans telt deze reeks méér dan 30 nummers. Sinds 1997 heeft de PRL daarenboven besloten programmateksten, aangenomen tijdens de congressen, op grote schaal uit te geven en te verspreiden. Als voorbeeld citeren we volgende publicatie:

Rendre Confiance. Le Manifeste libéral. Brussel, 1997.

2.5. Bronnenpublicaties

Het dagboek van Charles Buls. Gent, 1987.

BOTS (M.). *La fin d'un règne. Notes et souvenirs d'Alphonse Vandenpeereboom*. Gent, 1994.

VAN VELTHOVEN (H.), ed. *Zwerver in niemandsland. Julius Hoste en zijn Londens oorlogdagsboek*. Gent, 2005.

3. De katholieke en christendemocratische partijen⁽¹⁾

Peter Heyrman

3.1. Bibliografie

- BEAUFAYS (J.). *Les partis catholiques en Belgique et aux Pays-Bas 1918-1958*. Brussel, 1973.
- BILLIET (J.), ed. *Tussen bescherming en verovering. Sociologen en historici over zuilvorming*. Leuven, 1988.
- DE DONDER (J.). *Het levend geweten. 40 jaar CVP-jongeren in Vlaanderen*. Antwerpen, 1991.
- DE MAEYER (J.). *Arthur Verhaegen, 1847-1917. De rode baron*. Leuven, 1994.
- DE MAEYER (J.), VAN MOLLE (L.), eds. *Joris Helleputte (1852-1925), architect en politicus. Deel I. Biografie*. Leuven, 1998.
- DE SMAELE (H.). *Rechts Vlaanderen. Religie en stemgedrag in negentiende-eeuws België*. Leuven, 2009.
- DEWACHTER (W.), DUMONT (G.-H.), DUMOULIN (M.), GERARD (E.), LAMBERTS (E.), MABILLE (X.), VAN DEN WIJNGAERT (M.), eds. *Tussen Staat en Maatschappij. Christen-democratie in België (1945-1995)*. Tielt, 1995.
- GERARD (E.). *De katholieke partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*. Leuven, 1985.
- GERARD (E.). *Documenten over de katholieke partijorganisatie in België. Documents relatifs à l'organisation du parti catholique belge (1920-1922, 1931-1933)*. Leuven, 1981.
- GERARD (E.), VAN DEN WIJNGAERT (M.). *In het teken van de regenboog. Geschiedenis van de katholieke partij en van de Christelijke Volkspartij*. Antwerpen-Amsterdam, 1976.
- KWANTEN (G.). *August-Edmond De Schryver 1898-1991. Politieke biografie van een gentleman-staatsman*. Leuven, 2001.
- LAMBERTS (E.), ed. *Christian Democracy in the European Union (1945/1995)*. Leuven, 1997.
- LAMBERTS (E.), ed. *De kruistocht tegen het liberalisme. Facetten van het ultramontanisme in België in de negentiende eeuw*. Leuven, 1984.
- SIMON (A.). *Le parti catholique belge 1830-1945*. Brussel, 1958.
- SMITS (J.). Les "standen" dans les partis sociaux-chrétiens, in *CH CRISP*, 1986, nrs. 1134-1135.
- SOETE (J.-L.). *Structures et organisations de base du parti catholique en Belgique (1863-1884)*. Louvain-la-Neuve, 1996.
- VANDEPUTTE (R.). *De Christelijke Volkspartij 1944-1988. Wezen en ontwikkeling*. Brussel, 1991.
- VAN HECKE (S.), GERARD (E.), eds. *Christian Democratic Parties in Europe since the End of the Cold War*. Leuven, 2004.

(1) Met medewerking van Henk De Smaele, Jan De Maeyer, Godfried Kwanten, Luc Schokkaert en Luc Vints.

WILS (L.). De katholieke partij in de 19^e eeuw: organisatie, programma en aanhang, in LAMBERTS (E.), LORY (J.), eds. *1884: un tournant politique en Belgique. De machtswisseling van 1884 in België*. Brussel, 1986, p. 69-95.

Veel basisgegevens m.b.t. de katholieke en christendemocratische partijen vindt de onderzoeker in de contextuele databank ODIS (www.odis.be). Daar worden ook de belangrijkste archieven en gepubliceerde bronnen (periodieken, reeksen) toegelicht.

3.2. *Historisch overzicht*

Van bij de onafhankelijkheid vormden de katholieken lokale kiescomités waarin, vooral op het platteland, de plaatselijke notabelen en clerus vaak de eerste viool speelden. Van enige coördinatie of overkoepeling was er evenwel geen sprake. Pas in 1858 werd een eerste centraal orgaan gevormd, de *Association Constitutionnelle Conservatrice de Belgique*. Haar invloed zou echter het Brusselsse arrondissement niet overstijgen. Mede als reactie op de electorale successen van de liberale partij kwam in 1865 een echte bundeling van kiesverenigingen tot stand, de *Fédération des Associations Constitutionnelles et Conservatrices*. Inmiddels waren er in de jaren 1850-1860 diverse katholieke kringen ontstaan. Zij ontplooiden vooral sociaalculturele initiatieven, maar boden gaandeweg tijdens de electorale campagnes ook aanzienlijke propagandadiensten en groeiden zo uit tot centra van politieke actie. In 1868 kwam het tot een bundeling in de *Fédération des Cercles Catholiques*. De twee overkoepelende organisaties gingen in 1879 samen in één *Fédération des Cercles Catholiques et des Associations Conservatrices*. Maar pas in 1884 slaagde de nieuwe voorzitter Charles Woeste erin dit verbond wat leven in te blazen. In 1888 werd de *Fédération des Cercles* versterkt door de opslorping van de *Nationale Unie voor het Herstel der Grieven*, een democratische programmabeweging. Tot na de Eerste Wereldoorlog hadden de lokale (conservatieve) katholieke kiesverenigingen en kringen in belangrijke mate het monopolie. De in 1890 opgerichte Belgische Boerenbond zou pas na de Eerste Wereldoorlog een politieke rol gaan spelen. De *Belgische Volksbond* (1891) (zie het hoofdstuk over het ACW) daarentegen eiste wel dat er gemengde lijsten werden gevormd. Vooral na de wijzigingen aan de kieswetgeving in 1893 en 1899 konden lokale christendemocratische kandidaten bij de plaatselijke katholieke kiesverenigingen verkiesbare plaatsen afdwingen.

Na de invoering van het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht in 1919 drongen de christelijke arbeidersbeweging en de Boerenbond aan op een grondige hervorming van de katholieke partij. Zo kwam op 19 augustus 1921 het *Katholiek Verbond van België / Union Catholique Belge* (doorgaans Katholieke Unie genoemd) tot stand. Het vormde een federatie van vier organisaties (“standen”) die elkaars politieke zelfstandigheid in specifieke aangelegenheden erkenden doch die de algemeen katholieke belangen toevertrouwden aan een paritair samengesteld comité. Naast de Boerenbond, het ACW (zie het desbetreffende hoofdstuk in dit boek) en de Federatie van Kringen, trad ook de pas gestichte Christelijke Landsbond van de Belgische Middenstand toe (zie het hoofdstuk over de middenstandsorganisaties). In de marge opereerde als drukkingsgroep nog de *Katholieke Vlaamse Landsbond* (KVL), in 1919 door Frans Van Cauwelaert gevormd met als doel de arron-

dissementele katholieke Vlaamse (kiezers)bonden te overkoepelen. De Federatie van Kringen, de spreekbuis van de behoudsgezinde Franssprekende burgerij, gaf slechts met tegenzin terrein prijs. De boeren-, middenstands- en arbeidersorganisaties in Wallonië waren veel minder goed ontwikkeld dan hun Vlaamse tegenhangers, zodat de Federatie van Kringen er de politieke vertegenwoordiging in vele gevallen kon blijven monopoliseren. Die asymmetrie tussen Noord en Zuid verlamde de werking van de Katholieke Unie. Ze bleek niet meer dan een centraal comité waar de verbrokkelde katholieke krachten elkaar op nationaal vlak konden vinden. Gaandeweg werden in de algemene vergadering van de Katholieke Unie, naast de vertegenwoordigers van de “standen”, ook afgevaardigden van de verschillende arrondissementen opgenomen. Maar de diverse hervormingspogingen brachten geen soelaas. De katholieke verkiezingsnederlaag in 1936 genereerde een schokeffect. De Katholieke Unie werd in oktober 1936 ontbonden. Het nieuwe *Blok der Katholieken van België* / *Bloc Catholique Belge* overkoepelde een afzonderlijke *Katholieke Vlaamse Volkspartij* (KVV) en de *Parti Catholique Social* (PCS). De Federatie van Kringen werd niet meer erkend als politieke vereniging.

De architecten van de in 1945 gestichte *Christelijke Volkspartij* / *Parti Social Chrétien* (CVP / PSC) tekenden een niet-confessionele programmapartij uit. Die stelde zich open voor alle Belgen die de christelijke fundamenteën van de Westerse samenleving erkenden. De CVP / PSC wenste ook een moderne ledenpartij te zijn. Niettemin bleven de “standen” een zekere invloed uitoefenen. Herinneren we in dit verband aan de rol van de Contactcommissie tijdens de koningskwestie, aan de werking van het Nationaal Comité voor Vrijheid en Democratie gedurende de schoolstrijd en aan het functioneren van de zogenaamde Agendacommissie. Met de federalistische structuur van 1936 werd gebroken: de CVP / PSC was een eenheidspartij. Als gevolg van de communautaire tegenstellingen brokkelde het unitaire karakter van de partij in de loop van de jaren 1960 wel af. Na de kwestie “Leuven” traden beide vleugels tijdens de verkiezingsstrijd van 1968 op als afzonderlijke partijen. In 1969 hielden ze aparte congressen. De functie van nationale CVP / PSC-voorzitter verdween toen Robert Houben op 24 november 1972 uit die functie ontslag nam. Er bleef wel een overlegcomité tussen beide partijen bestaan (Vast Politiek Overlegcomité, later Praesidium). De gezamenlijke studiedienst CEPESS (Centrum voor Politieke, Economische en Sociale Studies / Centre d’Etudes Politiques, Economiques et Sociales) vormde tot 2002 ook een bindmiddel.

De verkiezingen van november 1971 brachten binnen de CVP een nieuwe generatie op de voorgrond. Wilfried Martens zou na zijn verkiezing tot partijvoorzitter in het voorjaar van 1972 een grondige hervorming van de partijwerking doorvoeren. Het lidmaatschap werd aantrekkelijker gemaakt. De samenstelling van de arrondissementele en nationale congressen werd verruimd. Tegelijkertijd werd de werking van het nationaal partijsecretariaat gemoderniseerd en kreeg het nationaal partijbestuur meer bevoegdheden. De partij stimuleerde de ledenwerving en de afdelingswerking, onder meer door de versnelde uitbouw van het in 1965 opgerichte Instituut voor Politieke Vorming. IPOVO (nu DINAMO) organiseerde onder meer “Open Partijdagen”, waarop ook niet-leden werden uitgenodigd. Uit zo’n manifestatie (Sint-Niklaas, 1974) onder het thema “Vrouw en

Maatschappij” groeide de gelijknamige werkgroep. De electorale opgang van de CVP tijdens de jaren 1970 werd bruusk beëindigd met de verkiezingsnederlaag van november 1981. Een werkgroep onder de leiding van senator Bob Gijs wees onder meer op het grote gewicht van politieke mandatarissen in het Nationaal Partijbureau en op de tweestrijd in de partijtop tussen Wilfried Martens en Leo Tindemans (voorzitter in 1979-1981). Onder de voorzitters Frank Swaelen (1981-1988) en Herman Van Rompuy (1988-1993) bleven de structuren grotendeels ongewijzigd. De herwerkte statuten van 1989 wilden aan de partij een opener en democratischer structuur geven. Ondertussen evolueerde zij ook naar een grotere autonomie tegenover de sociale organisaties. Dat neemt niet weg dat de standen hun invloed behielden op de samenstelling van de kandidatenlijsten, dit vooral op arrondissementeel vlak. Na de verkiezingen van november 1991 kwam de wil tot vernieuwing van de partijstructuren nogmaals in een stroomversnelling. De toegang tot bestuursfuncties in de partij werd opengegooid. De in september 1993 verkozen voorzitter Johan Van Hecke trok mensen aan vanuit de culturele wereld en de nieuwe sociale bewegingen teneinde het inhoudelijke debat in de partij te verruimen. Hij werd in 1996 opgevolgd door Marc Van Peel. Onder partijvoorzitter Stefaan De Clerck werd de partij vanaf oktober 1999 grondig vernieuwd. In 2001 volgde een naamswijziging naar *Christen-Democratisch en Vlaams* (CD&V).

Na de scheuring tussen CVP en PSC in 1968 werd het profiel van de nieuwe PSC in belangrijke mate geboetseerd door de zogenaamde “Werkgroep der XXV” die in maart 1969 was opgericht onder leiding van Léon Remacle. Zij hield een pleidooi voor een christelijke, vooruitgangsgerichte volkspartij met een doorzichtige structuur en actief op zowel gewestelijk, nationaal als internationaal vlak. Léon Servais, tevoren de Waalse vleugelvoorzitter van de CVP / PSC werd in 1970 verkozen tot voorzitter van de nieuwe partij. De feitelijke leiding van de partij werd in 1970-1972 echter waargenomen door een zogenaamd Directorium onder leiding van Charles Hanin. Servais werd in 1972 opgevolgd door de jonge Charles-Ferdinand Nothomb. Die werd in de daaropvolgende jaren enkele malen vervangen door Georges Gramme, maar verliet de functie pas in 1979. Een commissie ontwierp in 1974 nieuwe statuten voor de partij. De partijcongressen te Marche (1980) en Louvain-la-Neuve (1993) wijzigden de samenstelling van het partijbestuur (Comité Directeur). Nothombs opvolgers Charles Hanin (1979) en Paul Vanden Boeynants (1979-1981) werden bijgestaan door twee politieke secretarissen, met name Melchior Wathelet en Philippe Maystadt. Na de verkiezingen van 1981 werd Gérard Deprez verkozen tot voorzitter. De tegenstellingen tussen de standen kwamen in de PSC explicieter aan bod dan in de CVP. De Mouvement Ouvrier Chrétien vroeg het Directorium van de partij in 1972 een structuur te ontwikkelen voor haar arbeiders-militanten. De stichting van de *Démocratie Chrétienne* (DC) lokte echter een soortgelijke vraag uit bij de vertegenwoordigers van middenstand en kaderleden. In 1972 werd daarom een *Centre Politique des Indépendants et des Cadres* (CEPIC) opgericht. Het CEPIC was in zekere zin de erfgenaam van de *Mouvement des Indépendants et Cadres* (MIC) die Jean-Pierre de Crayencourt en André Saint-Rémy in 1955 hadden opgericht. DC en CEPIC waren opgericht als politieke “bezinnings-” en drukkingsgroepen. Zij erkenden de PSC als hun bevoorrechte (maar niet exclusieve) politieke gesprekspartner. Buiten de families telde de PSC ook een (beperkt) aantal standenloze mandatarissen. In de

aanloop naar de verkiezingsnederlaag van 1981 bereikten de spanningen tussen de “families” in de PSC een hoogtepunt. Diverse CEPIC-parlementsleden verlieten de partij en vormden een *Rassemblement du Centre Social Chrétien*. Het CEPIC vormde zich om tot een onafhankelijk *Centre Politique Indépendant Chrétien* en een politieke partij (*Parti Libéral Chrétien*), die later zou worden opgeslorpt door de PRL. De in 1981 verkozen PSC-voorzitter Gérard Deprez heeft het “tendensrecht” binnen de partij duidelijk aan banden gelegd. Maar de tweeledigheid bleef wel bestaan. Onder zijn opvolger Charles-Ferdinand Nothomb (1994-1998) kwamen de spanningen tussen de burgers- en arbeidersvleugel opnieuw duidelijk tot uiting. Gérard Deprez vormde in 1997-1998 een nieuwe politieke beweging, de *Mouvement des Citoyens pour le Changement* (MCC) die gradueel opging in de MR. Om de middelpuntvliedende krachten binnen de partij een halt toe te roepen, werd Philippe Maystadt in 1998 tot voorzitter verkozen. Onder leiding van Joëlle Milquet, voorzitter sinds oktober 1999, werd de PSC in mei 2002 omgevormd tot het *centre démocrate Humaniste*. Het cdH belijdt een “humanisme démocratique, inspiré du courant personnaliste hérité notamment de l’humanisme chrétien”. De afgescheurde *Parti des Chrétiens Démocrates Francophones* (CDF) doopte zich in juni 2007 om tot *Chrétiens Démocrates Fédéraux*.

3.3. Archieven

Tenzij anders vermeld, worden al de vermelde archiefbestanden bewaard in het KADOC.

3.3.1. Voor de stichting van CVP / PSC

1. *Verslagboeken Association Constitutionnelle Conservatrice de Bruxelles, 1859-1908: Séminaire d’Histoire Contemporaine* (ULB). Het archief van de Federatie van Kringen blijkt in 1939 door brand te zijn vernietigd. Zie hiervoor:

LEBLICQ (Y.). Les premières interventions de l’Association Constitutionnelle Conservatrice de Bruxelles dans les luttes électorales de la capitale (1863-1868), in *BTNG*, 1978, p. 215.

2. *Louis Delvaux (1895-1976) met inbegrip van het archief van het Katholiek Verbond van België, 1921-1946*. Louis Delvaux (1895-1976), een beschermeling van Joris Helleputte, was secretaris van het Katholiek Verbond van België van 1921 tot de ontbinding in 1936. Tot januari 1934 had de Unie geen centraal secretariaat en bewaarde Delvaux het organisatiearchief zelf. Het is vrij volledig wat betreft de verslagen van de Hoofdraad, de arbitrages (inzake conflicten tussen de “standen”), de Algemene Vergaderingen en de Studiecommissies. Verder vindt men er dossiers over de partij in het arrondissement Nijvel (teruggaand tot 1925), het Katholiek Congres van Mechelen (1936), wat parlementaire en documentatiedossiers. Zie hiervoor:

GERARD (E.), VERHOOGEN (J.). *Inventaris van de papieren van Louis Delvaux (1895-1976) met inbegrip van het archief van het Katholiek Verbond van België 1921-1936*. Leuven, 1981.

3. *Katholieke Partij / Christelijke Volkspartij (CVP)-arrondissement Antwerpen, 1890-1980*. Ondanks enkele lacunes is het een van de meest volledige regionale archieven van de Katholieke Partij. De bundels uit het interbellum hebben bijna uitsluitend betrekking op het bestuur en de organisatie van de Vlaams-democratische vleugel. De werking van de conservatieve vleugel en de verschillende standen komt eerder zijdelings aan bod. De overgedragen affichecollectie (ruimer dan Antwerpen) is bijzonder interessant. Naast enkele thematische documentatiedossiers bevat het ook chronologisch gerangschikte bundels over verkiezingen, onder meer over de operatie “verruiming” in 1949.

4. *Verslagboek van de Katholieke Vlaamse Landsbond, 1920-1925* (digitale kopie). Het biedt de neerslag van de bestuursorganen van de Landsbond en bevat o.a. de verslagen van het Dagelijks Bestuur, het Hoofdbestuur en de Algemene Vergadering, naast de werkings- en congresverslagen.

Belangwekkende informatie in verband met de interne verhoudingen en evolutie van de Belgische katholieke partij in de negentiende eeuw vindt de onderzoeker eveneens in de *Vaticaanse archieven* (Nuntiatuur, Staatssecretariaat, Congregatie voor de Buitengewone Kerkelijke Aangelegenheden). Door KADOC werden hiervan regestenlijsten gemaakt (pontificaten Leo XIII, Pius X, Benedictus XV en Pius XI). De belangrijkste bundels werden gemicrofilmd en/of gedigitaliseerd en zijn consulteerbaar in KADOC (www.vaticana.be). De titels van de regestenlijsten worden vermeld in het hoofdstuk over de katholieke Kerk in dit boek.

3.3.2. *CVP / PSC en erfgenamen*

In het Centre Permanent pour la Citoyenneté et la Participation (CPCP) te Brussel wordt het archief van de Parti Social Chrétien (PSC) bewaard. Zie hiervoor:

DUSTIN (F.-D.) *Inventaire du patrimoine archivistique du Parti social-chrétien. De la fondation du Parti social-chrétien (PSC) à l'émergence du centre démocrate Humaniste (cdH) (4 mai 1945 – 18 mai 2002)*. Z.p., z.j. (www.cpcp.be/Inventaire.pdf).

Het archief van de PSC wordt sinds 1988 door het Département des Archives van het CPCP gecentraliseerd en ontsloten. Het bevat enkele congres- en verkiezingsbundels van de unitaire CVP / PSC. Uit die jaren bleven bovendien (onvolledige) reeksen vergaderstukken van het Nationaal Comité en het CVP / PSC-Directorium bewaard. Het zwaartepunt van het archief ligt echter duidelijk na 1970. We vermelden vooral de nagenoeg volledige reeks vergaderstukken van het Comité Directeur van de PSC (1970-1995), de bundels met betrekking tot de voorzittersverkiezingen, de electorale campagnes, de “families” (onder meer Démocratie Chrétienne, CEPIC), de secessie van de Rassemblement Social-Chrétien de la Liberté (Saint-Rémy) en de (documentatie)dossiers over mandatarissen. Naast een tijdschriftencollectie bewaart het CPCP ook enkele andere archieven, bv. van de Jeunes Sociaux-Chrétiens (JPSC) (1964-2002), de Femmes-PSC (tot 2002), het CPCP zelf (1992-1998), het centre démocrate Humaniste (cdH) (2002-), het CEPES en de papieren van Pierre Scharff en Michèle Bribosia.

Alle andere hieronder vermelde archieven worden bewaard op KADOC. We beperken ons tot de belangrijkste bestanden.

NATIONAAL

1. *Christelijke Volkspartij / Parti Social Chrétien (CVP / PSC) en Christelijke Volkspartij (CVP), 1945-1972; 1970-2007.* Sinds het midden van de jaren 1980 werd door de CVP diverse malen archief gedeponereerd bij KADOC. Het erg omvangrijke partijarchief bevat de notulen en de werkdocumenten van de belangrijkste bestuursorganen van de partij, bijvoorbeeld het Nationaal Comité, het Bureau, de Partijraad en het Binnencomité van de unitaire CVP / PSC en het Dagelijks Bestuur, de Nationale Partijraad van de CVP. Van de diverse CVP-commissies en werkgroepen (afdeling 2) werden eveneens notulen, werkdocumenten en documentatie overgemaakt. Die zijn echter minder volledig. In verband met de werking van het partijsecretariaat, het beheer en de ledenadministratie vindt men zeer uitgebreide documentatie, dit vooral voor de jaren 1970 en 1980. Het partijarchief bevat dossiers betreffende vrijwel alle nationale manifestaties en partijcongressen van de CVP sinds de stichting. Ook over de kiescampagnes sinds 1954 is relatief veel materiaal bewaard gebleven. De documentatie die door het nationaal partijsecretariaat werd verzameld over de werking van de diverse CVP-arrondissementen en de onderlinge briefwisseling, is eveneens uitvoerig te noemen. Het archief bevat bovendien documentatie met betrekking tot de werking van de Bond voor CVP-Provincie- en Gemeenteraadsleden. Enkele bundels werpen een licht op de rol van de partij bij regeringsformaties en op haar binnenlandse en buitenlandse contacten.

2. *Centrum voor Politieke, Economische en Sociale Studies (CEPESS) van de CVP, 1945-2004.* Het archief van het Studie- en Documentatiecentrum (SDC), sedert 1960 Centrum voor Politieke, Economische en Sociale Studies (CEPESS) bevat in een eerste afdeling dossiers in verband met de nauwe samenwerking tussen partij en studiecentrum. Deze documenten sluiten aan bij, en overlappen deels met het secretariaatsarchief en vooral het archief van de voorzitters. Het gaat om notulen van en voorbereidende nota's voor diverse bestuursvergaderingen, voorbereidende documenten voor congressen, partijprogramma's, dossiers rond verkiezingen en regeringsonderhandelingen, politieke evaluatierapporten, rijke thematische dossiers. Een tweede zeer uitgebreide afdeling bevat de stukken van de 24 studiecommissies. Deze bundels bieden een voortreffelijk beeld van het voorbereidende denk- en studiewerk geleverd voor het beleid, de standpunten en de wetgevende initiatieven van de Belgische christendemocraten. Voorts bevat dit gedeelte archivalia betreffende de verschillende CEPESS-uitgaven, colloquia en studiedagen, documentatiemappen, contacten met andere studiecentra en verenigingen. Een derde en zeer belangrijke afdeling bevat dossiers over de internationale samenwerking van de christendemocraten. Die kwam op gang in het kader van de Nouvelles Equipes Internationales (NEI), een federatie van Europese christendemocratische partijen (1947). In 1965 werd de NEI opgedoopt tot Europese Unie van Christen-Democraten, waaruit later de EVP zou groeien. Ook van de Wereldunie, opgericht in 1961, zijn archivalia bewaard. Nieuwe overdrachten

hebben het archief van CEPES (en zijn Vlaamse opvolger CEDER) vervolledigd tot ca. 2004.

Zie ook:

Archief van CEPES m.b.t. Onderwijs (samengesteld door Frans Ingham en Jacques Plumart), 1960-1978.

3. *Jef Deschuyffeleerstichting / Instituut voor Politieke Vorming (IPOVO) / Dinamo, 1967-2001.* Dit archief bevat slechts enkele stukken uit de beginperiode. Ook de vergaderstukken van de beheersorganen zijn nog onvolledig maar het archief bevat wel de nagenoeg volledige briefwisseling (1973-1993) van de opeenvolgende IPOVO-directeurs Miet Smet, Luc Martens en Miet Deckers. Van de arrondissementele IPOVO-verbonden werden dossiers overgemaakt voor de jaren 1973-1984. De brede werking van IPOVO vindt zijn weerslag in tal van thematische dossiers. Die in verband met de vrouwenproblematiek en de vormingsactiviteiten voor lokale mandatarissen zijn ongetwijfeld de omvangrijkste. KADOC bewaart ook archivalia van Miet Smet in verband met IPOVO (voornamelijk jaren 1970).

Zie ook:

Filmarchief Instituut voor Politieke Vorming (IPOVO), jaren 1980-1990.

4. *CVP-vrouwenwerking, 1946-2004.* Dit bestand omvat twee afdelingen. De archivalia van Johanna Vertonghen (op microfilm), hoofd van het CVP-vrouwensecretariaat en de CVP-Vrouwenactie, bevatten onder meer jaar- en maandverslagen van de CVP-Vrouwenactie en documentatie met betrekking tot nationale en arrondissementele vergaderingen en (vormings)activiteiten van het CVP-Vrouwensecretariaat. In een tweede deel vindt de onderzoeker het archief van de CVP-werkgroep Vrouw en Maatschappij, opgericht in 1974. De bestuursdocumenten zijn vrijwel volledig, zeker voor de jaren 1980. De briefwisseling bleef slechts partieel bewaard. Interessant zijn de dossiers van de diverse (sub)commissies in Vrouw en Maatschappij.

5. *Christen-Democratische Omroepstichting (CDO), 1980-1995.* Dit bestand bevat vooral bundels in verband met televisie- en in minder mate radio-uitzendingen. Interessant zijn bovendien de dossiers van hoofdredacteur Guy Mateusen. Van de uitzendingen van de CDO bewaart KADOC ook een (nagenoeg volledige) collectie beeld- en klankbanden:

Beeldarchief van de Christen-Democratische Omroepstichting (CDO). 1974-1998.

6. *CVP-Jongeren, 1949-2004.* Dit archief is relatief weinig omvangrijk en coherent. Toch bevat het interessante reeksen bestuursdocumenten, dit vooral uit de jaren 1950-1970. De briefwisseling, de dossiers van congressen en studiedagen en de vergaderstukken van de diverse werkgroepen bleven slechts fragmentair bewaard. KADOC bewaart ook archivalia van Rita Mulier en Luc Huyse (1967-1974) en van Paul Maertens (1983-1988) in verband met de CVP-jongeren en archivalia met betrekking tot de werking van de CVP-Jongeren in Leuven.

7. *CD&V-Senaatsfractie, 1967-1999.* Het archief bestaat vooral uit briefwisseling, dossiers betreffende de "fractiedagen" en verslagen van het fractiebureau en de fractievergaderingen. Daarnaast zijn er tal van stukken, zoals nota's,

toespraken en verslagen, in verband met het parlementaire werk van de leden. Tot slot bevat het archief nog een hele reeks van thematische dossiers (o.a. over abortus en de staatshervorming).

8. *CD&V-Kamerfractie, 1982-2001*. Dit bestand belicht vooral de werkzaamheden van de fractieleden in de Kamercommissie voor de Landbouw en de Middenstand, de Kamercommissie voor het Bedrijfsleven en het Wetenschapsbeleid en de Kamercommissie voor de Infrastructuur, het Verkeer en de Overheidsbedrijven. Daarnaast bestaat het archief uit thematische dossiers, die voornamelijk handelen over de dioxinecrisis en ethische kwesties.

9. *CD&V-fractie in het Vlaams Parlement, 1970-2005*. Het merendeel van het archief bestaat uit de dossiers van de wetenschappelijke medewerkers, die de decreetgeving ondersteunen. Deze dossiers volgen ook vaak de weg van de besluitvorming in het Vlaamse Parlement. Ook diverse thematische dossiers en bundels betreffende de fractiedagen werden overgedragen.

10. *Audiovisuele collectie CVP / CD&V*

KADOC bewaart een rijke en zeer diverse collectie audiovisuele documenten aangaande de katholieke en christendemocratische partijen. De fotocollectie van CVP / CD&V brengt vijftig jaar politieke bedrijvigheid en kopstukken in beeld en overschrijdt ruim de partijgrenzen. We vermelden in het bijzonder de videoverzameling (1200 banden uit 1974-1998) van de Christen-Democratische Omroepstichting (CDO).

Aangaande de affichecollectie, zie o.m.:

DE NEEF (G.). *Repertorium van de verkiezingsaffiches uit de KADOC-collectie*. Leuven, 1996.

11. *Collectie interviews met CVP-prominenten, 1985-1988*. 42 interviews werden afgenomen in het kader van het project "Geschiedenis van de CVP" naar aanleiding van 40 jaar Christelijke Volkspartij. Het doel was getuigenissen te verzamelen van prominenten uit de CVP en andere personen die sleutelfuncties in de partij hebben bekleed.

12. *Vereniging van CVP-raadsleden, 1985-2004*. Het archief bevat de stukken van het Dagelijks Bestuur (1997-2002) naast (thematisch geordende) briefwisseling. Verder bevat het archief een reeks documentaire dossiers over de meeste lokale beleidsthema's.

13. *CD&V-Senioren, 1992-2006*. Het archief bevat de statuten en de stukken van het Algemeen Bestuur, het Bureau en de Colleges van regio- en commissievoorzitters van CVP / CD&V-Senioren. Daarnaast zijn dossiers aanwezig van werkgroepen en over bepaalde themavelden (bv. gelijke kansenbeleid, pensioenen, cultuur, ouderenparticipatie). Het archief biedt eveneens bundels over nationale en provinciale seniorencongressen en over studiedagen, naast de briefwisseling van het secretariaat.

14. *Dienst Communicatie van de CD&V, 1997-2004*. De dossiers betreffen vooral de externe contacten van deze dienst, de voorbereidingen van enkele CD&V-congressen en verkiezingscampagnes.

ARRONDISSEMENTEN EN LOKAAL

1. *Katholieke Partij / CVP arrondissement Antwerpen, 1890-1980.* Zie hoger.

2. *CVP arrondissement Brussel-Halle-Vilvoorde, 1974-1982.* Dit in omvang beperkte archief bevat statuten, lijsten van bestuursleden van plaatselijke afdelingen en wat losse nummers van arrondissementele en plaatselijke CVP-krantjes. Verder ook dossiers over het arrondissementeel congres van 1982, diverse nota's onder andere over de fusies van gemeenten en over de Nederlandstalige Cultuurcommissie in de hoofdstad, uitslagen van parlementsverkiezingen en documentatie, vooral van CVP-nationaal.

3. *CVP arrondissement Dendermonde, 1945.* Het archief bevat onder meer een homogene reeks van verslagen van nationale vergaderingen van arrondissementsvoorzitters en -secretarissen van 1945 tot 1953. Omdat deze documenten ontbreken in de nationale archieven, werden ze door KADOC gemicrofilmd. Het zijn de enige stukken uit het arrondissementele archief die op het KADOC kunnen worden geraadpleegd. Zie hiervoor:

VERSCHAEREN (J.). *Inventaris van het archief en documentatie van het CVP Arrondissement Dendermonde.* Brussel, 1996.

4. *CVP arrondissement Kortrijk, 1953-1994.* Het archief heeft betrekking op een vrij korte periode; alleen de boekhoudkundige documenten lopen over een wat langere tijd. Behalve de arrondissementele bestuursvergaderingen, dossiers over nationale en arrondissementele congressen, politieke vorming, CVP-Jongeren, enz., bevat dit archief ook tal van thematische dossiers over nationale en regionale aangelegenheden. Een aanzienlijke aanvulling in 1998 bevatte uitgebreide verkiezingsdossiers (vanaf de jaren 1970), nagenoeg volledige notulen en werkdocumenten van de bestuursorganen en tal van dossiers afkomstig van oud-voorzitter Marc Benoit.

5. *CVP arrondissement Leuven, 1976-1985.* Briefwisseling, stukken in verband met de bestuursorganen en ledenlijsten.

6. *CVP Limburg, 1955-1996.* Bevat losse bescheiden over gemeenteraads- en parlementsverkiezingen (1961-1971), de polls (1955-1961) en de regionale, provinciale en nationale CVP-congressen en de CVP-Jongerenwerking in Limburg.

7. *CVP arrondissement Mechelen, 1949-1985.* Dossiers ouder dan 1970 zijn zeldzaam. Het gaat voornamelijk om archivalia over de verkiezingen van 1949 en 1950 en de volksraadpleging van 12 maart 1950.

8. *CVP / CD&V arrondissement Veurne-Diksmuide-Ieper-Oostende, 1945-2000.* Voor een beperkte periode zijn er ledenlijsten, omzendbrieven, documenten met betrekking tot arrondissementele bestuursorganen, afdelingswerking, contacten met het Nationaal Secretariaat en dossiers over de CVP-Jongeren. Zie ook:

Archief van de CVP arrondissement Oostende-Veurne-Diksmuide, 1964-1974.

9. *CVP arrondissement Oudenaarde, 1945-1970.* Het archief van dit arrondissement gaat terug tot de stichting en weerspiegelt het gehele activiteitenpatroon. Vooral voor de jaren 1950 en 1960 zijn er dossiers voorhanden in verband met

de ledenadministratie, de bestuursorganen, het financiële beheer, de verkiezingen, de arrondissementele en nationale congressen, contacten met CVP-nationaal, de afdelingswerking en het dienstbetoon.

10. *CVP arrondissement Roeselare en Tielt, 1938-1994*. Het betreft een omvangrijk en vrij volledig arrondissementeel CVP-archief met uitgebreide dossiers over de werking van de bestuursorganen, de verkiezingen (Europees, nationaal, gemeenteraad), de plaatselijke afdelingen, de financiële en administratieve organisatie en het CVP-programma. Thema's als de schoolstrijd, het huisvestingsbeleid, het cultuurbeleid, de economische en regionale expansie komen eveneens ruim aan bod. Enkele stukken betreffen de Katholieke Vlaamse Volkspartij in Roeselare-Tielt (1938-1940). Een aanvulling in 1998 bevatte de centrale vergaderstukken en afdelingsdossiers voor de jaren 1990-1994.

11. *CVP arrondissement Sint-Niklaas, 1938-1988*. Het archief van het CVP-arrondissement Sint-Niklaas bevat naast documenten van administratieve aard (onder meer ledenlijsten van plaatselijke afdelingen) dossiers in verband met de organisatie en het bestuur van het CVP-arrondissement (onder meer vergaderingen van bestuursorganen, congressen, samenstelling van en contacten met plaatselijke CVP-besturen), de Bond van CVP-mandatarissen, de vrouwenwerking, de CVP-Jongeren, kadervorming en doctrine, verkiezingen, het partijprogramma, de financiën, enzovoort.

12. *CVP arrondissement Turnhout, 1929-1994*. Het archief bevat interessante verkiezingsdossiers en bundels met betrekking tot de werking van het Comité voor Vrijheid en Democratie. Naast de notulen en werkdocumenten van de arrondissementele bestuursorganen moeten ook de afdelingsdossiers en de bundels met betrekking tot de arrondissementele werking van de CVP-Jongeren en Vrouw en Maatschappij worden vermeld.

13. *CVP arrondissement Gent-Eeklo, 1976-1993*. Dit eerder onvolledige archief beslaat slechts de meer recente decennia. Het bevat in de eerste plaats stukken betreffende de bestuursverkiezingen en verkiezingsdossiers. Zie ook:

Archief van de Werkgroep Senioren CVP-arrondissement Gent-Eeklo, 1986-1996.

14. *CD&V Leopoldsburg, 1982-2005*.

15. *CVP-Jongeren afdeling Leuven, jaren 1970*.

3.4. Publicaties

3.4.1. Tijdschriften

3.4.1.1. Katholieke partij / Katholieke Unie / Katholiek Blok

Le Catholique. Journal hebdomadaire. Gent, 1910-1911.

Le Conservateur (Brabant Wallon). Brussel, (1890)-(1894).

Tijdschrift van het Verbond der Katholieke Vereenigingen en Kringen van België / Bulletin de la Fédération des Associations et des Cercles Catholiques de Belgique. Brussel, 1924.

- Nota's en bescheiden / Notes et documents (Verbond van Katholieke Verenigingen en Kringen)*. Brussel, 1928-1936.
- Bulletin officiel de la Fédération des Associations et Cercles Catholiques / Officieel bulletin van het Verbond van Katholieke Vereenigingen en Kringen*. Brussel, (1937)-1940.
- Rechts. Orgaan der Vlaamsche afdeeling van het Verbond der Katholieke Vereenigingen en Kringen*. Brussel, 1938-1939.
- De Gids der Katholieke Gemeenteraadsleden in Vlaamsch België*. Brussel, 1925-1940.
- De Katholieke Unie van België / L'Union Catholique Belge*. Brussel, 1934-(1936).
- Bestuursblad der Katholieke Vlaamsche Volkspartij*. Brussel, 1937-1940.
- Veroveren*. Brussel, 1939 (KVV).
- Vie politique. Organe catholique d'étude politique*. Brussel, 1939-1940.
- L'Esprit nouveau. Organe mensuel de la Centrale Politique de Jeunesse*. Brussel, 1931-1936.
- Vlan. Toute la vie politique*. Brussel, 1933-1934.
- Elckerlyc. Het weekblad voor ieder*. Antwerpen, 1935-1940.
- Front. Kampblad van Jeugdfront. Maandschrift*. Brussel, 1938-(1939).

3.4.1.2. CVP / PSC

- Action PSC. Bulletin (Cahier) des dirigeants du PSC*. Brussel, 1963-1982.
- Ampersand (Antwerpen, -Brabant, -Limburg, -Oost-Vlaanderen, -West-Vlaanderen)*. 2001-.
- Beweging. Richtlijnen aan de plaatselijke afdelingen*. Brussel, 1971-1972.
- Bulletin d'information Parti Social Chrétien*. Brussel, 1945-1951.
- Chronique de politique intérieure*. Brussel, 1957-1960.
- CVP Ombud*. Brussel, (1976)-(1978).
- CVP Persbrief. Maandelijks tijdschrift*. Brussel, 1985.
- De Gazet van Dworp. Kaderblad voor propagandisten*. Dworp, 1956-1956.
- De Stem van het volk*. Brussel, 1947-1970.
- Démocratie d'abord. Organe du Parti Social Chrétien*. Brussel, 1945-(1946).
- Democratische studiebladen. Tweemaandelijks tijdschrift*. Brussel, 1947-(1948).
- Directives aux arrondissements*. Brussel, (1952)-(1954).
- Directives aux sections locales*. Brussel, (1949)-(1957).
- Documentaire fiches uitgegeven door het Nationaal Secretariaat van de Christelijke Volkspartij*. Brussel, 1968-1970.
- Documenten. Veertiendaagsch tijdschrift ten behoeve der besturen en studiekringen van de Christelijke Volkspartij*. Brussel, 1945-(1946).
- Euro-Nieuws*. Brussel, 1985-(1996).
- Fiches documentaires PSC*. Brussel, 1968-1970.
- Het Westen. Weekblad der democratische elites*. Brussel, 1945-1946.
- ICDT. Internationale tijdingen. Mededelingen over de internationale betrekkingen van de CVP*. Brussel, 1995.
- Infor-sections*. Brussel, 1979-1996.
- Informations (PSC)*. Brussel, 1953-1963.
- Inforpol CVP. Dagelijks politiek informatiebulletin medegedeeld door de Christelijke Volkspartij*. Brussel, 1965-1968; 1971-1972.

- Inforpol PSC. Bulletin (quotidien) d'information politique communiqué par la Présidence du Parti Social Chrétien.* Brussel, 1965-1968; 1971-1972.
- Info-Zeg.* Brussel, 1978.
- Jet Gazet.* (Gent, Leuven, Limburg, Turnhout,...), 1981.
- Keerpunt. Een forum voor Christen Democraten (Antwerpen, -Brabant, -Limburg, -Oost-Vlaanderen, -West-Vlaanderen).* 1994-2001.
- Le PSC en direct.* Brussel, 1996-2001.
- Lettre à chacun.* Brussel, 1973-1981.
- L'Oranger.* Brussel, 1996-2001.
- NEI koerier. Contactschrift van het Belgisch Centrum van de Nouvelles Equipes Internationales.* Brussel, (1955)-(1956).
- Onder ons gezegd.* Brussel, 1985-(1986).
- Onderons. Maandelijks kaderblad van de CVP-afdelingen.* Brussel, 1979-1980.
- Relance.* Brussel, 1963.
- Richtlijnen aan de arrondissementen.* Brussel, 1952-(1954).
- Richtlijnen van de CVP aan de plaatselijke afdelingen.* Brussel, 1949-1970.
- Richtlijnen van de CVP.* Brussel, 1948-1970.
- Tele-Zeg (IPOVO).* Brussel, 1973-(1985).
- Temps nouveaux. Hebdomadaire du Parti Social-Chrétien.* Brussel, 1947-1965.
- Temps nouveaux.* Brussel, 1982-1995.
- Ter inlichting (CVP).* Brussel, 1953-(1963).
- Volkspartij, leer en leven der CVP.* Brussel, 1946-1951.
- Weerklank. Een forum voor christen-democraten.* Brussel, 1994.
- Zeg Dossier.* Brussel, 1989-(1990).
- Zeg Kaders. Driemaandelijks tijdschrift / Kaderblad van de Vlaamse christen-democraten.* Brussel, 1983-1995.
- Zeg Onderons. Maandelijks kaderblad voor de CVP-afdelingen.* Brussel, 1980-1981.
- Zeg. Maandblad van de CVP / Veertiendaags blad van de CVP / Weekblad van de CVP / Vlaams kristendemocratisch weekblad (Antwerpen-Brabant-Limburg-Oost-Vlaanderen-West-Vlaanderen).* Brussel, 1972-1993.

De websites van de huidige christendemocratische partijen zijn www.cdenv.be en www.lecdh.be.

3.4.1.3. CEPES

- Algemene bibliografische nota / Notice bibliographique générale.* Brussel, 1947-1962.
- Algemene nota over wetgeving / Notice législative générale.* Brussel, 1947-1962.
- CEPES. Dossiers (Franstalige editie).* Brussel, (1991)-(2000).
- CEPES. Dossiers (Nederlandstalige editie).* Brussel, (1987)-(2000).
- CEPES. Jaarverslag / Rapport annuel.* Brussel, 1989-1999.
- CEPES-Bladen / Cahiers CEPES.* Brussel, 1962-1989/1994.
- CEPES-Documenten / Documents CEPES.* Brussel, 1962-1984.
- Cepes-kronieken.* Brussel, 1957-2002.
- De Binnenlandse politiek / Chronique de politique intérieure.* Brussel, 1957-1960.
- De Financiële toestand / La Chronique (Situation) financière.* Brussel, 1951-1977/2000.

De Internationale toestand / La Situation internationale. Brussel, 1957-2001.
De Sociale toestand / La Situation sociale. Brussel, 1951-2001.
Economische Kroniek / La Situation économique en Belgique. Brussel, 1951-2001.
Ephemeriden / Ephémérides. Brussel, 1960-1977/1992.
La Revue politique. Nouvelle série. Brussel, 1985-1994.
La Vie politique en Belgique. Brussel, 1961-2001.
Nieuw Tijdschrift voor Politiek. Brussel, 1985-.
Ter Inlichting (CEPESS). Brussel, 1951-(1963).
Tijdschrift voor Politiek. La Revue politique. Brussel, 1951-1961.

3.4.1.4. Fracties

Binnenskamers. Nieuwsbrief van de CVP-Kamerfractie. Brussel, 1991-1994.
Het oranje senaatswerk. Parlementair verslag. Brussel, (2003-).
Halfrond. Driemaandelijks tijdschrift van de CVP-fractie in de Senaat. Brussel, 1997-.
Maastricht. Informatieblad uitgegeven door de Fractie van de Europese Volkspartij in het Europees parlement. Brussel, 1993.
Vlaamse raadsels. Brussel, 1993- (CVP-fractie in de Vlaamse Raad).
De Sociale Shaker. Een cocktail van berichten over sociale zaken en werkgelegenheid (CD&V-Kamerfractie). Brussel, 2000-.
De Rekenkamer. Sociaal-economische nieuwsbrief van de CVP-Kamerfractie. Brussel, 1996-1999.

3.4.1.5. Jongeren en studenten

Denk mee krant. Brussel, 1995-(1997).
Dialoog. Tijdschrift van CDS Nationaal, 2003-.
Egel. Jonge kristendemokraten voor Europa. Driemaandelijks tijdschrift. Oostende, 1986.
Info CVP-Jongeren. Brussel, 1983-1983(?).
JongCD&V-Nieuwsbrief. Brussel, 2002-.
JongCD&V-Persberichten. Brussel, 2003-.
Kontakt (CVP-Jongeren Brussel-Halle-Vilvoorde). Brussel, 1975-(1988).
L'Action J. Brussel, 1981-.
L'Enjeu. Brussel, 1976-.
Minidialoog. Brussel, 2003-2005 (CDS).
Nationale nieuwsbrief van de CVP-Jongeren. Brussel, 1967-(1968).
Nieuwsbrief van de CVP-Jongeren. Brussel, 1961-1967.
Radikaal. Maandblad voor de CVP-jongeren / 14-daags blad voor politieke vernieuwing. Een blad voor JongCD&V. Brussel, 1969- (online 2001-).
Renouveau. Brussel, 1963-1974.
Spectrum. Nationale uitgave van de Christen Democratische Studenten / Spectrum van de Christen Democratische Studenten / Politiek studentenblad. Brussel, 1992-(2000).
Spil. Vormings- en informatieblad van de CVP-JO. Brussel, 1986-1987(?).
Studentenstekel. Maandblad. CVP-Jongeren studentenploegen. Antwerpen, 1976-(1977).

Studententribune. Tijdschrift van de Christendemocratische Studenten. Leuven, 1967-.

Tijdschrift der Jongeren. Brussel-Sint-Niklaas-Antwerpen, 1954-1980.

3.4.1.6. Vrouwen

Express. Informatieblad van Vrouw en Maatschappij. Brussel, 1990-(1993).

Niet zonder ons. Tweemaandelijks informatieblad CVP Werkgroep Vrouw en Maatschappij. Brussel, 1980-(2000).

Niet zonder ons nieuwsbrief. Nieuwsbrief voor de leden van de CVP-Werkgroep Vrouw & Maatschappij bij het ledenblad "Niet zonder ons". Brussel, 1995-1999.

Vrouwen vandaag. Brussel, 1994.

CVP / CD&V-Werkgroep Vrouw en Maatschappij. Jaarverslag. Brussel, 1994-.

Stroomlijn. Brussel, 2003-.

3.4.1.7. Andere

Actie voor ontwikkeling. Driemaandelijks tijdschrift. Brussel, 1987-1991 (ACT).

Bulletin du MIC. Brussel, 1962-.

Demain. Brussel, 1958 (MIC).

Gemeente (en) provincie. Tweemaandelijks(ch) tijdschrift van den Bond der CVP gemeenteraadsleden / Bond voor CVP-Provincie-, Gemeenteraads- en COO-leden. Brussel, 1947-1993.

Province et commune. Organe de la Fédération des Conseillers Communaux du PSC. Brussel, 1952-1969.

Telegram. Gemeente & provincie. Maandblad van de Vereniging voor (van) CVP-raadsleden. Brussel, 1984-1995.

Service. Maandelijks tijdschrift van de christen-demokratische omroep. Brussel, 1981-1982.

Solidarités nouvelles. Brussel, 1976-1982 (CEPIC).

IPOVO's Nieuwsbrief. Brussel, (1987)-1988.

3.4.2. Congresdocumenten

DEFOURNY (M.). *Les congrès catholiques en Belgique.* Leuven, 1908.

Uitgegeven congresdocumenten en/of verslagen (collectie in KADOC):

Assemblée Générale des Catholiques en Belgique. Mechelen, 1863, 1864, 1867, 1891.

Union Catholique de Belgique (1865, 1870).

Fédération des Cercles Catholiques (1869-1871, 1875, 1878).

Fédération des Cercles Catholiques et des Associations Conservatrices (1879-1881, 1883, 1892).

Fédération des Cercles Catholiques et des Associations Catholiques et Constitutionnelles (1894, 1897).

Fédération des Sociétés Ouvrières Catholiques Belges (1873, 1876-1877).

Unie voor het Herstel der Grieven / Union Nationale pour le Redressement des Griefs (1884, 1886, 1887).

Congrès des oeuvres Sociales à Liège (1886, 1887, 1890).

Fédération des Cercles Catholiques, des Associations Catholiques et Constitutionnelles et des Associations Ouvrières (1902, 1905, 1909, 1912, 1913, 1914).

Fédération des Associations et Cercles Catholiques (1919-1922, 1924, 1926-1935, 1937-1938).

Katholiek Verbond van België (1922).

Blok der Katholieken (1937, 1938, 1938).

CVP / PSC: congressen (1945-1968).

CVP / PSC: studiedagen (1964, 1966, 1967).

CVP / CD&V: congressen en studiedagen (1969-).

CVP: open partijdagen (1972, 1974, 1975, 1978, 1985).

PSC / CDH: congressen (1969-).

CVP-Jongeren/JongCD&V: congressen (1972-).

In het IPOVO-blad *Tele-Zeg* werden vaak congresdocumenten opgenomen.

3.5. Bronnenpublicaties

GERARD (E.). *Documenten over de katholieke partijorganisatie in België, op. cit.*

Gebaseerd op archiefbescheiden van privépersonen en van documenten van het ACV, ACW, de Boerenbond en NCMV-Brugge.

4. De socialistische partijen

Luc Peiren m.m.v. Luc Lievyns

4.1. Bibliografie

4.1.1. Bibliografieën

BALTHAZAR (H.). Samenvattende bibliografie van de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België, in DHONDT (J.), ed. *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*. Antwerpen, 1968, p. 622-626.

BRACKE (A.). Bibliografische lijst van werken van Belgische socialisten en over het Belgisch socialisme, in *Mens en Taak*, 1960, nr. 2, p. 56-58.

DE WEERDT (D.). *Socialisme en socialistische arbeidersbeweging in België. Bibliografie van werken en tijdschriftartikels verschenen sedert 1944*. Brussel, 1979 en Gent, 1988.

PUISSANT (J.). L'historiographie du mouvement ouvrier, in *Revue de l'Université Libre de Bruxelles*, 1981, p. 175-192.

4.1.2. Studies over de socialistische partijen op landelijk vlak

4.1.2.1. Vroegsocialisme

BARTIER (J.). *Libéralisme et socialisme au XIXe siècle*. Brussel, 1981.

DESTREE (J.), VANDERVELDE (E.). *Le Socialisme en Belgique*. Parijs, 1903.

DEVREESE (D.E.). Belgium, in VAN DER LINDEN (M.), ROJAHN (J.), eds. *The Formation of Labour Movements 1870-1914*. Leiden, 1990, dl. 1, p. 25-56.

DEVREESE (D.E.). Vestiging van het Internationaal Werkliedenverbond in België, 1865-1868, in *TVSG*, 1976, nr. 4, p. 42-56.

DHONDT (J.), OUKHOW (C.). La Première Internationale en Belgique, in *La Première Internationale. L'institution, l'implantation, le rayonnement. Colloque de Paris, 16-18 novembre 1964*. Parijs, 1968, p. 151-165.

DROZ (J.). Les débuts du socialisme belge, in *Histoire générale du socialisme. Publiée sous la direction de Jacques Droz, Vol. 1: Des origines à 1875*. Parijs, 1979, p. 535-544.

4.1.2.2. Over alle socialistische partijen samen

1885-1985. *Du Parti Ouvrier Belge au Parti Socialiste. Mélanges publiés à l'occasion du centenaire du POB*. Brussel, 1985.

BREPOELS (J.), HUYSE (L.), SCHAEVERS (M.), VANDENBROUCKE (F.), eds. *Eeuwige dilemma's. Honderd jaar socialistische partij*. Leuven, 1985.

DESTREE (J.), VANDERVELDE (E.). *Le Socialisme en Belgique, op. cit.*

DHONDT (J.), ed. *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België, op. cit.*

LE PAIGE (H.), DELWIT (P.), eds. *Les Socialistes et le pouvoir*. Brussel, 1998.

Les structures du "monde socialiste" en Belgique et leur évolution, in *CH CRISP*, 1972, nr. 570.

PIERSON (M.-A.). *Histoire du socialisme en Belgique*. Brussel, 1953.

VAN GOETHEM (G.), VERMOTE (M.). 1885-1985. *Honderd jaar socialisme. Een terugblik*. Gent, 1985.

VAN HAEGENDOREN (M.). *Van werken krijg je vuile handen. De Belgische Werkliedenpartij 1914-1940*. Leuven, 1989.

4.1.2.3. BWP

BERTRAND (L.). *Histoire de la démocratie et du socialisme en Belgique depuis 1830*. Brussel, 1906-1907, 2 dln.

CLAEYS-VAN HAEGENDOREN (M.). *25 jaar Belgisch socialisme. Evolutie van de verhouding van de Belgische Werkliedenpartij tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940*. Antwerpen, 1967.

LIEBMAN (M.). *Les socialistes belges 1885-1914. La révolte et l'organisation*. Brussel, 1979.

LIEBMAN (M.). *Les socialistes belges 1914-1918. Le POB face à la guerre*. Brussel, 1986.

MOMMEN (A.). *De Belgische Werkliedenpartij. Ontstaan en ontwikkeling van het reformistisch socialisme (1880-1914)*. Gent, 1980.

PLETINCKX (A.). Le Parti Ouvrier Belge dans la première phase de la crise économique 1930-1933, in *BTNG*, 1976, nrs. 3-4, p. 273-327 en 1977, 1-2, p. 237-290.

VANDERVELDE (E.). *Le Parti Ouvrier Belge 1885-1925*. Brussel, 1925.

VAN GINDERACHTER (M.). *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor wo I*. Tielt, 2005.

4.1.2.4. Socialistische Gemeenschappelijke Actie

De socialistische zuil. Morfologie. Themanummer *De Nieuwe maand*, 1983, december.

MARTIN (B.). De totstandkoming van de Socialistische Gemeenschappelijke Actie, in WITTE (E.), BURGELMAN (J.-C.), STOUTHUYSEN (P.), eds. *Tussen restauratie*

en vernieuwing. *Aspecten van de naoorlogse Belgische politiek*. Brussel, 1990, p. 167-188.

4.1.2.5. BSP

Anatomie formelle du Parti Socialiste Belge, in *CH CRISP*, 1960, nr. 86.

BIONDI (P.). Morfologie van het partijbureau bij de CVP en de BSP in de jaren vijftig, in *Res Publica*, 1999, nr. 1, p. 101-119 (zie ook de politieke jaarboeken van *Res Publica*, waarin periodiek overzichten verschijnen van de structuren van zowel de Parti Socialiste als de sp/sp.a).

CLAEYS-VAN HAEGENDOREN (M.), DE BAKKER (B.). The Socialist Party in the party system and organised socialism, in *Res Publica*, 1978, p. 237-247.

FALONY (R.). *Le Parti Socialiste. Un demi-siècle de bouleversements. De Max Buset à Elio Di Rupo*. Brussel, 2006.

GOTOVITCH (J.). Breekpunten en konstanten. Leidersfiguren en strategische opties in de socialistische beweging van klandestiniteit tot Bevrijding, in *AMSAB-Tijdschriften*, 1984-1985, nr. 4, p. 49-76.

KESTELOOT (C.). De socialisten tijdens de bezetting: doctrine en programma, in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1986, nr. 3, p. 23-28.

KRAMER (S.P.). Belgian Socialism at the Liberation 1944-1950, in *Res Publica*, 1978, p. 115-139.

LYBEN (H.). De partijcongressen van de BSP sinds de Tweede Wereldoorlog, in *Res Publica*, 1973, p. 701-724.

MOMMENS (T.E.), MINTEN (L.). The Belgian Socialist Party, in GRIFFITHS (R.T.), ed. *Socialist Parties and the Question of Europe in the 1950's*. Leiden, 1993, p. 140-161.

VERMEERSCH (J.). Party renewal in Belgium, in CUPERUS (R.), KANDEL (J.), eds. *European Social Democracy. Transformation in Progress*. Amsterdam, 1998, p. 193-205.

4.1.3. Studies over de socialistische partijen op gewestelijk vlak

4.1.3.1. Vlaanderen

GOVAERT (S.). Le Socialistische Partij, in DELWIT (P.), DE WAELE (J.-M.), eds. *Les partis politiques en Belgique*. Brussel, 1996, p. 43-62.

Een toekomst voor de BSP in Vlaanderen. Themanummer *De Nieuwe maand*, 1980, januari.

Socialisme in Vlaanderen. Themanummer *De Nieuwe maand*, 1984, februari.
Vooruitlopen op het Vlaams socialisme. 25 jaar Links. Leuven, 1984.

4.1.3.2. Wallonië

DELWIT (P.). Le Parti Socialiste, in DELWIT (P.), DE WAELE (J.-M.), eds. *Les partis politiques en Belgique, op. cit.*, p. 23-42.

FALONY (R.). *Le Parti Socialiste. Un demi-siècle de bouleversements, op. cit.*

MABILLE (X.). Le Parti Socialiste. Evolution 1978-2005, in *CH CRISP*, 2005, nrs. 1867-1868.

4.1.4. *Studies over de socialistische partijen op regionaal vlak (partijfederaties)*

4.1.4.1. Brussel

ABS (R.). *Histoire des fédérations 1885-1985. Bruxelles*. Brussel, 1985.

MARES (A.). *Communautaire spanningen in een "moeilijk" kiesarrondissement. De wordingsgeschiedenis van de Rode Leeuwen of de Vlaamse BSP-Federatie Brussel-Halle-Vilvoorde*. Brussel, 2006.

4.1.4.2. Vlaanderen

AVANTI (O. ROELANDTS). *Een terugblik, Proeve eener Geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging gedurende de XIXe eeuw*. Gent, 1931.

CLAEYS-VAN HAEGENDOREN (M.). De Antwerpse socialistische federatie van 1914 tot 1921; de evolutie van haar positie in verhouding tot de BWP, in *Res Publica*, 1967, p. 29-85.

De socialisten: honderd jaar socialistische beweging in het arrondissement Leuven (1885-1985). Leuven, 1986.

DE BROCK (W.), SMISSEART (E.), VERMOTE (M.). *Recht door zee: bijdragen tot de geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in het arrondissement Oostende-Veurne-Diksmuide (tot 1940)*. Oostende, 1990.

MASSIN (W.). *De Belgische Werkliedenpartij in Limburg (1918-1940). Kroniek van een trage opgang*. Z.p., z.j.

STEEVENS (D.). *De streek van lage lonen en lange uren: 100 jaar socialisme in het arrondissement Brugge*. Brugge, z.j.

VAN LAAR (A.). *De geschiedenis der arbeidersbeweging van Antwerpen en omliggende 1860-1925*. Antwerpen, 1926.

VAN GOETHEM (G.). *De opkomst van het socialisme in het arrondissement Dendermonde (tot 1919)*. Dendermonde, 1985.

VAN GOETHEM (G.). *"'t Was maar een begin": geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in het arrondissement Dendermonde tussen 1919 en 1940*. Dendermonde, 1993.

VAN GOETHEM (G.). *Vaandels ruisen, vuisten groeten: 100 jaar socialistische beweging in Sint-Niklaas*. Gent, 1996.

VANSCHOENBEEK (G.). *Novecento, de wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*. Gent, 1995.

WEBER (D.), PEIREN (L.), DE DOBBELAER (T.). *Vaandels ruisen, vuisten groeten: honderd jaar socialistische beweging in Sint-Niklaas (deel 2, 1945-1975)*. Gent, 1998.

4.1.4.3. Wallonië

ABS (R.), ed. *Histoire des fédérations 1885-1985*. Brussel, 1985 (reeks over de geschiedenis van de Brusselse en de Waalse federaties van de BWP / BSP / PS: Waals-Brabant, Charleroi, Oost-Henegouwen, Hoi-Borgworm, Luik, Luxemburg, Bergen-Borinage, Namen-Dinant-Philippeville, Zinnik-Thuin en Verviers, uitgegeven naar aanleiding van de honderdste verjaardag van de partij in 1985).

- DESAMA (C.), ed. *Fédération Verviétoise du Parti Socialiste. Les belles heures d'une jeune centenaire*. Verviers, 1998.
- POTY (F.). *Histoire de la démocratie et du mouvement ouvrier au pays de Charleroi*. Brussel, 1975-1979, 2 dln.
- PUISSANT (J.). *Evolution du mouvement ouvrier socialiste dans le Borinage*. Brussel, 1982.

4.2. Historisch overzicht

In 1864 ontstond te Londen het Internationaal Werkliedenverbond. Deze Eerste Internationale wilde de arbeidersorganisaties uit diverse landen samenbrengen. Eén jaar later werd de Belgische afdeling opgericht. Tot de val van de Parijse Commune in 1871 en de uitsluiting van de Russische anarchist Bakoenin (1872) kende de Internationale een opgang. Daarna ging het snel bergaf met de organisatie die er in 1876 definitief de brui aan gaf. De Belgische afdeling deelde dit lot, maar in Gent en Brussel gingen al snel stemmen op om de eigen arbeidersgroepen opnieuw te verenigen. De Gentenaars streefden daarbij het Duitse sociaaldemocratische model na dat politieke actie voorstond en stichtten in 1877 de *Vlaamse Socialistische Partij*. En ook de wat later opgerichte *Parti Socialiste Brabançon* had een gematigd programma om de kleine burgerij te vriend te houden. In 1879 vormden beide partijen de *Parti Socialiste Belge / Belgische Socialistische (Arbeiders)partij*. In Brussel eiste die samen met de progressief liberalen de uitbreiding van het kiesrecht. Die kwam er in 1883: bekwaamheidskiezers met een diploma lager onderwijs of die geslaagd waren in een capaciteits-examen mochten vanaf dan stemmen voor de gemeente- en provincieraden. In het Brusselse leidde dat tot de vorming van werkersbonden die – eerst per beroep, dan per gemeente – zoveel mogelijk bekwaamheidskiezers wilden mobiliseren én die zich in 1884 verenigden in een federatie. De Gentse socialisten wilden echter meer, met name een meer gestructureerde partij met een krachtig centraal partijbestuur. De Brusselaars volgden nadat hun verhouding met de progressief liberalen verwaterde. Op 5-6 april 1885 organiseerde de Brusselse werkersbond een congres, waarop vakbonden, mutualiteiten, coöperaties en politieke groepen de *Belgische Werkliedenpartij (BWP) / Parti Ouvrier Belge (POB)* in het leven riepen.

Het zwaartepunt van deze partij, die het socialistische etiket vermeed om de kleine burgerij niet af te schrikken, lag in Vlaanderen en Brussel én bij de coöperaties, mutualiteiten en syndicaten: de werkersbonden telden weinig leden en de Waalse socialisten bleven afzijdig, hun meer revolutionair gedachtegoed getrouw. De coöperaties vormden de financiële ruggengraat van de nieuwe partij die meteen het collectieve lidmaatschap invoerde: leden van een socialistische mutualiteit, coöperatie of vakbond kregen er automatisch een lidkaart van de BWP bij. Eind jaren 1880 schaarden de Walen zich alsnog achter de partij. Dat bleek de sleutel tot het succes van de algemene staking van 1893 waarmee de BWP het algemeen meervoudig stemrecht veroverde. Daardoor brak de BWP in 1894 door in het parlement en in 1895 op gemeentelijk vlak. Dit gebeurde vooral in Wallonië en – in mindere mate – in Brussel. Vlaanderen bleef in de greep van de Katholieke Partij. De invoering van de evenredige vertegenwoordiging wijzigde daar niet veel aan: in 1900 stuurde Vlaanderen maar vier socialistten naar de

Kamer. De katholieke almacht zou enkel door het algemeen enkelvoudig stemrecht gebroken kunnen worden.

De BWP sleepte dit nieuwe kiesstelsel na de Eerste Wereldoorlog in de wacht nadat ze zich tijdens de oorlog ondubbelzinnig achter de regering had geschaard. De parlementsverkiezingen van 1919 brachten de BWP 70 van de 186 kamerzetels op, drie minder dan de Katholieke Partij die haar absolute meerderheid kwijt was. Vervolgens bleef de BWP in de regering en sleepte ze heel wat in de wacht zoals het schrappen van artikel 310 van het strafwetboek en het stimuleren van het paritaire overleg. De groep rond Joseph Jacquemotte, de secretaris van de Brusselse bediendenvakbond, en het blad *L'Exploité* vond de integratie van de partij in het kapitalistische systeem maar niks. Een breuk was onafwendbaar en in 1921 werd de Kommunistische Partij van België (KPB) gesticht. Die kon de BWP aanvankelijk niet bedreigen. Dat veranderde eind jaren 1930: in 1936 en 1939 behaalde de partij in de Kamer respectievelijk 70 en 64 zetels en de KPB telkens negen. Tijdens het interbellum maakte de BWP deel uit van de regering in de jaren 1918-21, 1925-27 en 1935-39. Van 15 mei 1938 tot 9 februari 1939 was Paul-Henri Spaak de eerste socialistische premier.

Toen volgde de Tweede Wereldoorlog. Na de overgave van het Belgisch leger hief BWP-voorzitter Hendrik De Man op 28 juni 1940 de partij op: de politieke rol van het socialisme in (bezet) België was uitgespeeld. Veel socialisten volgden hem evenwel niet en sommigen onder hen maakten clandestien werk van een nieuwe partij en een nieuw partijprogramma. De *Belgische Socialistische Partij* (BSP) / *Parti Socialiste Belge* (PSB) schrapte het collectieve lidmaatschap en overlegde clandestien het Sociaal Pact. Na de bevrijding leidde dit tot een verplicht sociaal zekerheidsstelsel voor werknemers en paritaire inspraak voor de vakbeweging op ondernemings-, sectoraal en landelijk vlak. De BSP zocht in deze periode de andere takken van de socialistische beweging opnieuw op in het kader van de *Socialistische Gemeenschappelijke Actie* (SGA). Die ontstond in de aanloop naar de koningskwesie en nadat de KPB de regering verliet (1947). De BSP zat na de oorlog tot 27 juni 1949 in zeven verschillende regeringen waarvan ze er zelf vijf leidde. De parlementsverkiezingen van 1949 en 1950 brachten daarna een homogeen christendemocratisch kabinet in het zadel. In deze periode, met andere woorden tijdens de volksraadpleging van 1950, steunden de SGA en de BSP de campagne tegen de terugkeer van Leopold III op de troon. Daarna leidde de socialist Achiel Van Acker de eerste paarse coalitie (1954-1958). Eind jaren 1950, begin jaren 1960 maakten linkse, oppositionele stromingen het de BSP weer knap lastig: de tendensbladen *La Gauche* (1956) en *Links* (1958), die onder meer voor economische structuurhervormingen pleitten, bekritiseerden de BSP en haar deelname aan de regering na de staking tegen de Eenheidswet. Tijdens en na de staking sloopt het federalisme in de partij: de Luikse vakbondsleider André Renard stichtte uit onvrede met de manier waarop het ABVV de staking had geleid de drukkingsgroep *Mouvement Populaire Wallon* (MPW). De BSP verdroeg deze nieuwe luis in de pels maar drie jaar: in 1964 sprak een congres de onverenigbaarheid uit tussen het partijlidmaatschap en medewerking aan *Links* en *La Gauche*. Ook wie een leidende functie in de MPW had moest zijn lidkaart inleveren. Het conflict tussen de partij en haar Waalse vleugel leidde in 1965 tot de stichting van de *Parti Wallon* die later opging in het *Rassemblement Wallon*. Met *Links* kwam

nog een compromis uit de bus dat de grenzen van het tendensrecht afbakende. *La Gauche* verwierp zo'n compromis evenwel en brak met de partij. Dat het federalisme definitief was binnengeslopen in de BSP, bleek in 1968 toen de Vlamingen in de Brusselse BSP-federatie geen uitzicht kregen op verkiesbare plaatsen op de kamerlijst. Met een eigen lijst behaalden zij daarna twee zetels. Eén jaar later erkende de BSP deze *Rode Leeuwen* als autonome Vlaamse BSP-federatie Brussel.

Die splitsing moest wel gevolgen hebben voor de eenheid in de partij in een periode waarin communautaire partijen (Volksunie, FDF en RW) steeds meer kiezers voor zich wonnen (17 zetels op 212 in 1965 tegen 44 in 1971 én in 1974). Onder hun druk hielden de Vlaamse en Waalse vleugels sinds 1967 reeds eigen congressen (Klemskerke en Verviers). En sinds 1974 deelden Léo Collard (PSB) en Jos Van Eynde (BSP) het partijvoorzitterschap. Eind jaren 1970 leidde het overleg voor een verdere staats hervorming tot een definitieve breuk: de Waalse socialisten vormden eind oktober 1978 de *Parti Socialiste* (PS) en één maand later namen de Vlamingen onder Karel Van Miert wel nog deel aan de verkiezingen als BSP, maar met de toevoeging Vlaamse Socialisten. Zij gingen vanaf 1980 verder als *Socialistische Partij* (SP). Alleen stond de SP zwak in Vlaanderen. De partij ging dan ook op zoek naar een breder draagvlak voor haar ideeën: progressieve frontvorming (Doorbraak '79, PAKS), een meer Vlaamsgezin en pacifistisch profiel (de manifestaties tegen de plaatsing van Amerikaanse kruisraketten) en een stevig pleidooi voor arbeidsduurvermindering (het Economisch Alternatief uit 1983) zorgden voor electorale winst. Ook de PS boerde in deze periode goed in Wallonië (36,5 % in 1981, 44 % in 1987) als links alternatief voor het soberheidsbeleid van de rooms-blauwe regeringen en door haar federalistische troeven (José Happart) uit te spelen. Wel duurde het nog tot 1987 voor SP en PS weer in de federale regering zaten. De PS regeert sindsdien onafgebroken, de *Socialistische Partij Anders* (sp.a), sinds 2001 de opvolger van de SP, haakte af in 2008.

Sedert de jaren 1990 kalfden de socialistische partijen electoraal af door corruptieschandalen (zoals de Agusta-affaire in 1993-1995) en hun lange machtsuitoefening: anno 2007 is de sp.a nog maar 16,3 % waard in Vlaanderen en de PS in Wallonië 29,5 %. In pogingen om het tij te keren, beknotte de SP eind jaren 1990 de als nefast ervaren macht van de federaties ten voordele van de partijleiding. En ook de PS democratiseerde vanaf 1997 haar interne partijleven. Net als bij de SP, later sp.a kiezen de leden er nu rechtstreeks hun voorzitter. En terwijl de deontologische commissie van de sp.a waakt over de mandatarissen, ziet de waakzaamheidcommissie van de PS toe op schendingen van de statuten. De PS beperkte ook de cumul van betaalde mandaten. Anders dan bij de sp.a bleven de federaties van de PS ondanks deze hervormingen machtig en eigengereid optreden. Dat leidde tot de schandalen die de federaties Charleroi en Hoei-Borgworm onder curatele van het partijbureau deden belanden. Begin 21^e eeuw zijn de PS-federaties nog altijd geënt op de oude kiesomschrijvingen (arrondissementen), terwijl de sp.a provinciale federaties heeft (het niveau waarop de Vlaamse volksvertegenwoordigers worden verkozen sinds 2003). En zoals gezegd gingen de PS en sp.a in 2008 ook uit elkaar op regeringsniveau. Na de parlementsverkiezingen van 2007 koos de sp.a in 2008 immers voor de oppositie en de PS voor de regering: 30 jaar nadat de communautaire koorts de BSP uiteenspeelde, zijn de PS en sp.a de eersten om de federalistische logica op regeringsvlak door te trekken.

In 1920 bracht de BWP het Bureau voor Documentatie van de Centrale voor Arbeidersopvoeding, het Bureau voor Sociale Wetgeving van het Institut Solvay en de Financiële Documentatie van de Syndikale Commissie samen in het Documentatiebureau van de BWP, geleid door partijsecretaris Joseph Van Roosbroeck. In 1933 werd de dienst – onder toenmalig BWP-ondervoorzitter Hendrik De Man – gereorganiseerd en herbenaemd (Bureau voor Sociaal Onderzoek) om uit te groeien tot het grootste BWP-studiebureau ooit. Het *Emile Vandervelde-Instituut* nam die rol in 1946 voor de BSP over. In 1975 werd de dienst gesplitst. Wel duurde het nog tot 1979 voor de Vlamingen het *Studie- en Documentatiecentrum E. Vandervelde-Instituut* (SEVI) stichtten naast het Franstalige *Centre d'Etude et de Documentation de l'Institut E. Vandervelde* (CEDIEV). Het SEVI werd na de Agusta-affaire midden jaren 1990 opgedoekt en geïntegreerd in de centrale partijwerking. En anno 2009 heet het CEDIEV voluit *Institut Emile Vandervelde* (IEV). Het beheert onder meer de door de Franse gemeenschap erkende (in mei 1995) bibliotheek- en archiefdienst *Bibliothèque et Archives de l'Institut Emile Vandervelde* (die we verder ter wille van de beknoptheid van de bijdrage IEV zullen blijven noemen). Net als het AMSAB-ISG-Instituut voor Sociale Geschiedenis (AMSAB-ISG) – dat geen rechtstreekse band heeft met de sp.a, maar wel (Vlaamse) partijarchieven bewaart – situeert deze dienst haar historische wortels bij het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (NISG) dat in 1937 werd opgericht door de socialistische verzekeraar La Prévoyance Sociale (vandaag p&v Verzekeringen).

In 1911 stichtten de verschillende componenten van de socialistische beweging de *Centrale voor Arbeidersopvoeding* (CAO) om de arbeiders(klasse) politiek en cultureel op te voeden en om de militanten te vormen. De CAO hield op te bestaan in 1968. In dit boek wordt ze behandeld als sociaalculturele vereniging (zie het desbetreffende hoofdstuk in dit boek). De rol van de CAO werd in 1972 overgenomen door het intussen al opgedoekte vormingscentrum Herman Vos. Het Institut Emile Vandervelde verzorgde in die periode de opleiding van de Franstalige kaders. Vandaag nemen de *Action Commune Culturelle Socialiste* (ACCS) – die de activiteiten van alle socialistische vormingsorganisaties overkoepelt en coördineert – en de *Présence et Action culturelles* (PAC), de voornaamste component van de ACCS, die taak op zich.

4.3. Archieven

De gedigitaliseerde verslagboeken van het Bureau en van de Algemene raad van de BWP zijn veruit de belangrijkste historische archiefbron van de socialistische partijen. AMSAB-ISG vond deze lang verloren gewaande bron in de jaren 1990 terug bij een particulier, die ze evenwel verkocht aan het IEV. AMSAB-ISG maakte wel een microfilm, ontsloten door middel van een trefwoordenindex en een chronologische inventaris:

VANDENBROUCKE (M.), VERMOTE (M.). *Stortingslijst van het archief van de Belgische Werkliedenpartij (BWP) (1892-1939)*. Gent, 2006.

Vanaf 2009 zijn deze notulen online te raadplegen op www.amsab.be alsook op de website van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, die de digitalisering hielp realiseren (www.kcgeschiedenis.be).

Het archief van de BSP werd na 1978 gesplitst: het IEV behield (en verzamelt sindsdien) de Franstalige documenten, AMSAB-ISG kreeg (en verzamelt) de Vlaamse, een niet altijd consequent uitgevoerd en arbitrair besluit, waarbij deelarchieven, reeksen en dossiers zonder inhoudelijke richtsnoer onoordeelkundig én onherroepelijk uit elkaar gehaald werden. Intussen herinventariseerde AMSAB-ISG zijn deel, dat met nieuwe schenkingen werd en wordt aangevuld en waarbij deelarchieven (CAO, Het Beste Boek, het Centrum voor Sociale Actie, enz.) werden afgesplitst. Dit archief bevat de verslagen van het partijbureau van de BSP, SP en de sp.a: VANDENBROUCKE (M.). *Inventaris van het archief van de Belgische Socialistische Partij (1944-1978)*. Gent, 2006.

Om het functioneren van de socialistische partij(en) vanaf 1885 te begrijpen, zijn dearchieven van de belangrijkste partijfunctionarissen (voorzitter, ondervoorzitter, secretaris, enz.) een tweede bron van belang. Dezearchieven bevatten stukken (zoals brieven, verslagen, verkiezings-, thematische en andere dossiers) die specifieke inzichten geven over de partijwerking. Wij halen dezearchieven maar kort aan. Strikt genomen horen ze thuis in het hoofdstuk over dearchieven van particulieren. In elk geval kunnen we niet voorbij aan dearchieven van gewezen BWP-voorzitter Emile Vandervelde (1866-1938) (IEV en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam), de verspreidearchieven van de gewezen BWP-ondervoorzitter en -voorzitter Hendrik De Man (1885-1953) en het IEV-archief Max Buset (1896-1959), voor 1940 het hoofd van het Bureau voor Sociaal Onderzoek en in 1945-59 BSP-voorzitter (zie FLAGOTHIER (L.), FLAGOTHIER (R.). *Inventaire d'archives du Fonds Max Buset*. Brussel, 1982). Dit bestand illustreert de werking van de BSP tot 1959. AMSAB-ISG heeft ook een archief-Buset, maar dat is zeer bescheiden met drie dozen briefwisseling uit de jaren 1937-39. Verder bezit het IEV ook de bestanden van Leo Collard (1902-81), die Buset opvolgde van 1959 tot 1971 en herbergt AMSAB-ISG archief van Edmond Leburton, Collards opvolger van 1971 tot 1973. Een ander deel van zijn archief wordt bewaard door het Institut d'Histoire Ouvrière, Economique et Sociale (IHOES). AMSAB-ISG bezit tot slot ook dearchieven van Jos Van Eynde (1907-1992), gewezen BSP-onder- (1954) en covoorzitter (1974) én van Frank Vandembroucke, SP-voorzitter in 1988-94. Het Institut Liégeois d'Histoire sociale (ILHS) bewaart dan weer bestanden van André Cools, die PS(B)-voorzitter was van 1972 tot 1981. Het archief-De Man wordt bewaard door het Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB), het IISG, AMSAB-ISG, het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC-Letterenhuis), het stadsarchief van Mürten, en SOMA (Studien- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij):

STEENHAUT (W.), DE CLERCK (J.), SOUBRY (L.). *Inventaris van het archief Hendrik De Man*. Gent, 2003.

Persoonsarchieven bevatten soms ook relevante documenten over de partijwerking. Daarbij kan men niet voorbij aan de (kabinets)archieven van gewezen ministers zoals Edward Anseele sr. en jr. (AMSAB-ISG), Norbert De Batselier (AMSAB-ISG), Robert De Lathouwer (Archief en Museum van het Vlaams Leven te Brussel-AMVB en AMSAB-ISG), Lydia De Pauw-Deveen (AMVB), Léona Detiège (AMSAB-ISG), Roger De Wulf (AMSAB-ISG), Hendrik Fayat (AMSAB-ISG), Marc Galle (AMSAB-ISG), Kamiel Huysmans (AMVC-Letterenhuis & Stadsarchief Antwerpen),

Louis Major (AMSAB-ISG), Jean-Joseph Merlot (IHOES), Gilbert Mottard (ILHS), Jef Ramaekers (AMSAB-ISG), Paul-Henri Spaak (Fondation Paul-Henri Spaak), Léon-Eli Troclet (IHOES, ILHS en Fonds d'histoire du mouvement wallon), Achiel en Frank Van Acker (AMSAB-ISG en RA Brugge), Luc Van den Bossche (AMSAB-ISG), Frank Vandembroucke (AMSAB-ISG), Arthur Wauters (AMSAB-ISG), Jos Wijninckx (AMSAB-ISG), Freddy Willockx (AMSAB-ISG), enz.

Ook militanten die nooit minister waren (tenzij minister van Staat), maar wel (veel) aanzien of morele autoriteit hadden (in de elkaar opvolgende socialistische partijen) lieten soms relevante archieven na. We kunnen ze niet allemaal vermelden, maar bestanden die we zeker niet mogen vergeten, zijn deze van Nic Bal (AMSAB-ISG), Louis Bertrand (AMSAB-ISG, IEV en IISG), Isabelle Blume (IEV), Fernand Brunfaut (IEV en AMSAB-ISG), Bob Cools (Stadsarchief Antwerpen, SAA), Lode Craeybeckx (SAA), Léon Furnémont (IEV), Wim Geldolf (AMSAB-ISG), Patrick Janssens (SAA), Henri La Fontaine (Mundaeum), Hubert Lapaille (IHOES), Henri Lemaire (AMSAB-ISG), Léo Magits (AMSAB-ISG), Hubert Rassart (IEV), Mathilde Schroyens (SAA), Franz Tielemans (AMSAB-ISG), Georges Truffaut (ILHS), Jos Van Elewijck (AMSAB-ISG en SAA), enz.

De archieven van de federaties en hun secretarissen informeren over de nationale richtlijnen op arrondissementeel en vandaag ook op provinciaal vlak. AMSAB-ISG is hofleverancier met de archieven van de federaties Brugge, Gent-Eeklo, Sint-Niklaas, Veurne-Oostende-Diksmuide, Antwerpen, Mechelen, Aalst, Ieper, Leuven en sp.a West-Vlaanderen en van de secretarissen August De Block (Sint-Niklaas), Roger De Kinder (Oostende-Veurne-Diksmuide), Robert De Tavernier (Kortrijk), Frans Peeters (Leuven), Gilbert-Temmerman en Emiel Vergeylen (beide Gent-Eeklo). Het ILHS bewaart de archieven van de federaties Luik (correspondentie van federale secretarissen vanaf 1894, processen-verbaal van de beleidsorganen van de federatie, ...) en Verviers (verslagen van het federaal bureau vanaf 1944) en het IHOES de verslagboeken van de federatie Hoi (1902-07). Het IEV publiceerde verder nog een *Inventaire des archives conservées dans les fédérations du Parti Socialiste* (Brussel, 1982) en Jean Puissant schreef een magistrale studie over de BWP in de Borinage tot 1940, op basis van gemicrofilmde archieven van het ARA (voor de inventaris, zie PUISSANT (J.). *La Fédération Socialiste Républicaine du Borinage, 1919-1939*, in *Res Publica*, 1968, p. 668-670). Andere bronnen over de socialistische beweging en partij in Wallonië vinden we (per provincie én per instelling of individu) ook terug in de *Inventaire des archives du mouvement ouvrier en Wallonie et à Bruxelles* (Brussel, 1986, 2 dln.) van het IEV.

AMSAB-ISG bezit tot slot ook archieven van personen (Frans Block, Fonny Boesmans, Frans Christiaens, Jules De Coninck, Alfons Goossens, Oscar Roelandts, Theo Stroobants, Bert Van Hoorick, Jos Van Cleemput, enz.) en lokale partijafdelingen (Lokeren, Diest, Lier, Menen, Deinze, Wevelgem, Kontich en Sint-Truiden) die zo uitgebreid zijn dat zij een welkome aanvulling bieden op de bestanden van de federaties. Het bestand Centrum voor Economisch en Socio-Cultureel Onderzoek (CESCO) geeft bijkomende informatie over de Antwerpse BWP-(B)SP. Het ILHS heeft soortgelijke archieven van socialistische gemeentelijke verbonden (Ghlin, Grâce-Berleur, Luik en Tilleur) die bijkomende informatie verschaffen over de Luikse PS(B)-federatie.

AMSAB-ISG bezit ook de archieven van de (meeste) studiebureaus van de opeenvolgende socialistische partijen, namelijk het Bureau voor Sociaal Onderzoek, het Bureel voor Documentatie en Documentatiebureau van de BWP, het nog maar net geïnventariseerde archief Emile Vandervelde Instituut (EVI) en dat van het Studiecentrum Emile Vandervelde (SEVI) en de koepelorganisatie EVI (1965-76). Verder bewaart AMSAB-ISG ook de archieven van de Socialistische Jonge Wacht / Jeunes Gardes Socialistes (SJW / JGS) van 1945 tot en met het onverenigbaarheidcongres van 1964 toen veel leden de SJW verlieten en zich “bekeerden” tot het trotskisme. Naast materiaal van de centrale SJW-instanties bevat dit archief ook stukken over de arrondissementele en lokale geledingen en de financiën, verslagen van de thematische commissies, briefwisseling met jongerenorganisaties in binnen- en buitenland en met de andere geledingen van de socialistische zuil, enz. Het archief Jongsocialisten-nationaal (eind jaren 1950-79) bevat de processen-verbaal van vergaderingen, brieven aan en van het nationaal secretariaat van de (B)SP, financiële stukken, enz. De archieven van de gewezen Jongsocialisten Alain Clauwaert, Jo De Schuyter en Wouter Steenhaut (Kultuuropbouw Gent) vullen dit archief aan. AMSAB-ISG herbergt ook het archief van het Socialistisch Jeugdleidersinstituut (SIJ).

Sommige AMSAB-ISG-archieven belichten specifieke delen of aspecten van de geschiedenis van de opeenvolgende socialistische partijen. Indicatief hebben we het dan bijvoorbeeld over de archieven Arbeidershogeschool, Isidore en Willy Massin (socialisme Limburg), Avanti (historische wortels Gents socialisme), Leo Magits (erecommissie BSP en CAO), *Le Peuple*, Socialistische Omroep, SM Het Licht (partijkrant *Vooruit*), Eugène Hins en Théophile Massart (Eerste Internationale), Zij-Kant (socialistische vrouwenbeweging), enz. Buiten AMSAB-ISG en IEV (dat het archief *Le Peuple* bezit voor het interbellum) vinden we evengoed dergelijke bestanden terug. Het ILHS herbergt bijvoorbeeld de archieven van de Luikse JGS, de Confédération des Jeunes Socialistes, de Pensionnés Socialistes en de Centrale d'Education Ouvrière. En ook in ogenschijnlijk minder evidente instellingen wordt wel eens relevant materiaal bewaard voor de geschiedenis van het Belgisch socialisme. We kunnen niet alle instellingen of bestanden opsommen. De belangrijkste zijn de bestanden Willy Burgeon (samenstelling en werking van de SGA in de jaren 1960-80), G. Housiaux (de BSP en de Congolese problematiek) en Louis De Brouckère (Cercle des Etudiants Socialistes) in het archief van de Université Libre de Bruxelles of de persoonsarchieven van prominente socialisten zoals Léon Delsinne, Léon-E. Troclet (Nationale Arbeidsconferenties in 1944-45), Piet Vermeylen (Belgische socialisten in Londen), Léopold De Hulster (socialistisch verzet) in het SOMA. Het ARA herbergt bestanden van Raffin-Tholiard en J.G. de Colins (Colinsiaans socialisme) en Jules Destrée (onderwijs en cultuur in het interbellum), het AMVC-Letterenhuisarchief van Lode Craeybeckx en het Fonds d'Histoire du Mouvement Wallon materiaal van socialistische prominenten zoals Maurice Bologne (socialistisch federalisme), Jean Marcy (clandestiene BSP), Simon Paque (BSP-PSB in de jaren 1940-47), Fernand Dehousse en François Van Belle. Het AMVB heeft archief van de August Vermeylenkring en het archief van de Université Catholique de Louvain (UCL) bestanden van Raymond & Luc Rifflet (socialistische beweging in en van Europa, *Les Cahiers Socialistes*).

4.4. Publicaties

4.4.1. Periodieke publicaties

Vanaf eind jaren 1860 verschenen *L'Internationale* (Brussel, 1869-1873) en *De Werker* (Antwerpen, 1868-1879) als socialistische bladen. *De Werker* werd in 1875 het orgaan van de Vlaamse afdelingen en in 1877 van de Vlaamse Socialistische Arbeiderspartij. Vanaf 1879 gaf ook de BS(A)P een *De Werker* uit. Samen met *De Volkswil* (Gent) vormde dat orgaan in 1881 *De Toekomst* (Gent, 1881-1989), dat zich aandeed als socialistisch blad voor het Vlaamse land. Het Brusselse *La Voix de l'Ouvrier* was eerst het blad van de Parti Socialiste Belge (1879-1880) en nadien van de Federatie van Brusselse werkersbonden (1884-1885). Na de stichting van de BWP (1885) traden *Vooruit* (Gent) en *Le Peuple* (Brussel) als partij(dag)bladen op de voorgrond. *Vooruit* startte als gelegenheidsblad bij de verkiezingen voor de werkrechtsheraad om vanaf 1885 een officieel partijorgaan te worden. Tot 1940 zat het abonnement in het lidgeld voor de partij. Eind jaren 1970 ging *Vooruit* ten onder. Op 1 december 1978 werd de titel weerhouden als Gents uithangbord van *De Morgen*.

Volksgazet (Antwerpen, 1914-1978) stak *Vooruit* na de Eerste Wereldoorlog als Nederlandstalig partijorgaan naar de kroon, (met veel lezers in Limburg en Vlaams-Brabant). Het blad ontstond door de fusie van *De Werker* en *De Volks-tribune*. In 1978 ging het failliet door een dalende oplage en financiële problemen. Na het "heengaan" van *Vooruit* en *De Volksgazet*, wilde de SGA een links blad behouden: *De Morgen*, werd op 1 december 1978 opgestart in de lokalen en met de redactie van *Vooruit*. Vanaf 1 maart 1983 verscheen *De Antwerpse Morgen* als regionale editie van dit nieuwe dagblad.

In 1885 diende *Le Peuple* zich aan als *Organe quotidien de la démocratie socialiste*. Gaandeweg slokte deze uitgesproken partijkrant andere regionale socialistische bladen op, zoals *L'Avenir du Borinage* in 1928 (deze titel verdween definitief in 1937), het Vervierse *Le Travail* in 1953 en *Le Monde du travail* (tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstaan als clandestiene publicatie in Luik) in 1946. Sommige titels bleven verschijnen als lokale editie. Na de bevrijding noemde *Le Peuple* zich *Organe quotidien du PSB*. In 1960 werd dat *Quotidien d'information du PSB*. Zoals *Vooruit* en *Volksgazet* kampte ook *Le Peuple* in de jaren 1970 met (toenemende) financiële problemen. Vanaf oktober 1974 werkte de krant voor haar nationale, internationale, culturele en sportieve nieuwsgaring samen met *Le Journal et l'Indépendance*. Dat blad was in 1967 ontstaan na de fusie van *Le Journal de Charleroi* en *L'Indépendance* (beide eigendom van de socialistische vakbeweging). Op 1 januari 1980 kocht *Le Journal et l'Indépendance* de titel *Le Peuple* op en vanaf november 1983 profileerde *Le Peuple* zich als een progressieve, niet-partijgebonden krant. *Le Peuple* werd in 1998 opgedoekt; de onafhankelijke progressistische krant *Le Matin* kwam in de plaats, maar die verdween op haar beurt in 2001.

De BWP had vanaf 1896 met *L'Avenir social. Revue du Parti Ouvrier Belge* (Brussel, 1896-1906) ook een maandblad met kronieken van en over de arbeidersbeweging in binnen- en buitenland. Na de Eerste Wereldoorlog nam *Bulletin mensuel du Parti Ouvrier Belge* (Brussel, 1920-1925) d(i)e fakkel over. Na 1945 gaf de BSP achtereenvolgens de ledenbladen *Le Militant de base* en *De Basismili-*

tant (Brussel, 1945-49), *Bulletin intérieur du Parti Socialiste Belge* en *Inlichtings- en documentatieblad. Maandblad van de BSP* (Brussel, 1951-1975), *Directives et documentation. Revue mensuelle du PSB* (Brussel, 1953-1969) en *En direct du PSB* (Brussel, vanaf 1970) uit. Later publiceerden het vormingscentrum Herman Vos en/of de sp/sp.a achtereenvolgens nog *Doelrood. Inlichtings- en documentatieblad* (Brussel, 1976-1979), *Doorbraak '80* (Brussel, 1980-1992), *Doen* (Brussel, 1992-2005), *Tapas* (Brussel, maart 2006-2008) en *Kd.* (Brussel, vanaf 2008). Het blad *Voor Allen* bediende vanaf het interbellum met verschillende regionale edities nagenoeg heel Vlaanderen. Het blad volgde diverse plaatselijke publicaties op. Alle edities werden stopgezet in de jaren 1980, behalve die van de sp-federatie Aalst-Oudenaarde-Ronse.

Het SEVI gaf van 1954 tot 1993 *Socialistische Standpunten* uit, met bijdragen over sociale, economische, politieke, culturele en internationale problemen. In 1994 kwam *Samenleving en politiek* (Brussel, 1994-), uitgegeven door de Stichting Gerrit Kreveld, in de plaats. Het IEV gaf vanaf 1954 het tijdschrift *Socialisme* en sinds 1996 *Réflexions* uit.

Het Studie- en Documentatiecentrum E. Vandervelde-instituut (SEVI) publiceerde verder ook nog thematische *SEVI-dossiers* (Brussel, 1980-1981), *SEVI-publicaties* (Brussel, 1982-1983) en opnieuw *SEVI-dossiers* (losbladige mappen met technische en sterk aan de actualiteit gebonden bijdragen, te Brussel uitgegeven vanaf 1983). Het Instituut E. Vandervelde publiceerde onder meer *Note de documentation* (Brussel, 1969 (nr. 35)-1977), *Note de documentation. Nouvelle série* (Brussel, vanaf 1978) en *Note de documentation. Collection minor* (Brussel, vanaf 1982). De reeks documentatienota's beperkte zich aanvankelijk vooral tot het overnemen van gegevens van andere instanties. Vanaf 1973 stelde men meer en meer eigen (thematische) dossiers samen.

De Fédération Nationale des Jeunes Gardes Socialistes (JGS) gaf tussen 1931 en 1936 de ledenbladen *La Jeune Garde* en *JGS. La Jeune Garde* uit. Na de fusie met de Jeunesse Communiste publiceerde de Fédération Unifiée des Jeunes Gardes Socialistes *JGS. Jeunesse nouvelle* (Brussel, 1936-1940). De heropgerichte beweging publiceerde na de Tweede Wereldoorlog dan weer *La Jeune Garde* (Brussel, 1953-1958) voortgezet als *La Jeune Garde Socialiste* (1958-1964). In 1964 namen de Jeunes Socialistes (JS) de plaats in van de JGS. De JS pakte achtereenvolgens met de ledenbladen *L'Alternative* (Brussel, 1972-1978), *JS. Contact* (Brussel, 1978-1979) en *JS. Action* (Brussel, 1982-) uit. Het Socialistisch Jeugdverbond – in 1955 opgevolgd door de Jongsocialisten en in 2001 door Animo – publiceerde vanaf 1945 het ledenblad *Jeugd* (Brussel, 1945-1957) en de kaderbladen *De Nieuwe Weg* (Brussel, 1952-1957 en 1958-1967), *Nu* (Brussel, 1968-1986) en *JS. Kontakt* (Brussel, 1973-1986). Later volgden nog *Flash* (1990-2001) en *Boemerang* (2002-).

Als belangrijkste tendensbladen in de socialistische partij signaleren we onder meer *L'Action Socialiste* (Brussel, 1932-1936), *La Gauche* (Brussel, 1956-1965), *Links* (Gent, 1958-1987) en *Nieuw Links* (Gent, 1987-1998).

4.4.2. Overige publicaties en bronnenpublicaties

De opeenvolgende socialistische partijen publiceerden administratieve verslagen vanaf 1889. Daarin wordt veelal een (evaluatie-)verslag gemaakt over de

werking en het beleid van de partij in de periode voorafgaand aan het (administratief) congres. Steeds vaker werd daarbij ruimte voorzien voor de verschillende geleidingen en/of dochterorganisaties van de partij (de vrouwen- en jongerengroepen, de organisaties van (lokale) mandatarissen, de gepensioneerden, enz.). Tot in het interbellum bracht dat met zich dat ook de mutualiteiten, de coöperatieve en de vakbeweging een verslag indienden. Al snel verwaterde deze rapportering evenwel en gaven deze organisaties eigen administratieve verslagen uit, bestemd voor hun eigen congressen. Vanaf begin 20^e eeuw werden op zogenaamde buitengewone congressen ook dringende (politieke) thema's besproken terwijl in het laatste kwart van diezelfde eeuw themacongressen (bijvoorbeeld rond de woonproblematiek, verkiezingen, enz.) opgang maakten. De buitengewone en themacongressen deden afbreuk aan de periodiciteit van de administratieve congressen (die aanvankelijk om het jaar en nadien tweejaarlijks werden gehouden). Vandaag is het soms heel moeilijk om uit te maken of een voorbij congres een administratief dan wel een buitengewoon of een themacongres was: een vloek voor elke contemporaine bibliothecaris. De – nagenoeg – volledige reeks van “nationale” congresdocumenten van 1885 tot nu van de opeenvolgende socialistische partijen kan men raadplegen in AMSAB-ISG en/of in het IEV. Ook de partijfederaties publiceerden in het verleden gaandeweg hun eigen activiteitenverslagen.

De socialistische partijen publiceerden in het verleden twee jaarboeken die op het ogenblik van uitgave een totaalbeeld gaven van de socialistische partij en beweging op dat specifieke moment: de *Annuaire du Parti Ouvrier* (Brussel, 1914) en het *Socialistisch jaarboek. Annuaire socialiste* (Brussel, 1962). De Brusselse BWP-federatie gaf van 1911 tot 1939 *Jaarboekjes voor den Propagandist* uit, met daarin de samenstelling van de leidinggevende organen van de BWP, haar Brusselse federatie en van de afdelingen van deze federatie. De federatie Antwerpen van de (B)SP gaf vanaf de jaren 1960 adresboeken uit.

De meeste bronnenpublicaties die betrekking hebben op het Belgische socialisme beperken zich veelal tot de periode die de eigenlijke partijvorming voorging (de periode tot 1880). We hebben het dan meer in het bijzonder over:

BAYER-LOTHE (J.). *Documents relatifs au mouvement ouvrier dans la province de Namur au XIXe siècle*. Leuven-Parijs, 1967.

WOUTERS (H.). *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1831-1853)*. Leuven-Parijs, 1963, 2 dln.

WOUTERS (H.). *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging (1853-1865)*. Leuven-Parijs, 1966.

WOUTERS (H.). *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging ten tijde van de 1e Internationale (1866-1880)*. Leuven-Parijs, 1970-1971, 3 dln.

OUKHOW (C.). *Documents relatifs à l'histoire de la Première Internationale en Wallonie*. Leuven-Parijs, 1967.

DEVREESE (D.). *Documents relatifs aux militants de l'Association Internationale des Travailleurs. Correspondance 1865-1872*. Leuven-Parijs, 1986.

DEWEERDT (D.). Het verslagboek van de Gentse sectie van de Vlaamse Socialistische Partij in de jaren 1877-1878, in *HKCG*, 1957, p. 1-125.

LHOEST-OFFERMANN (H.). *Recueil de documents relatifs à la propagande des mouvements socialistes au XIXe siècle à Bruxelles*. Brussel, 1967.

Publiceert documenten van de voorlopers van de BWP en van de BWP zelf en neemt ook liberale en katholieke antipropaganda op.

De meest relevante websites van de socialistische beweging anno 2009 en van de archiefinstellingen die hun archieven bewaren zijn (in alfabetische volgorde) deze van het AMSAB-ISG www.amsab.be, het IEV www.iev.be, het IHOES www.ihoes.be, het IISG <http://search.iisg.nl>, het ILHS www.ps-federation-liege.be/cms/ilhs, de PAC www.pac-g.be, de PS www.ps.be en de sp.a www.s-p-a.be.

Sinds 2009 heeft het IHOES een “aperçu des fonds et collections” op zijn site geplaatst. Het AMSAB-ISG biedt – via de catalogus op zijn site – een “archieven-overzicht” reeds aan. Op de site van het IEV staat een summiere lijst van (reeds geïnventariseerde) collecties. Het ILHS biedt ook zo’n lijst aan. Hier kan men sommige inventarissen al aanklikken en raadplegen. Het IISG staat op dit vlak het verst. Op zijn site staat een archievenindex www.iisg.nl/archives/nl. Die index kan men onder meer per archiefvormer raadplegen. Men kan dat echter ook doen per land. Voor de Belgische archieven kan men in sommige gevallen de inventaris zelf raadplegen (bijvoorbeeld het archief-Hendrik De Man) of krijgt men een omstandige omschrijving van de archiefvormer en zijn archief.

5. De communistische partijen

Rik Hemmerijckx

5.1. Bibliografie

- GOTOVITCH (J.). Histoire du Parti Communiste de Belgique, in *CH CRISP*, 1997, nr. 1582.
- LIEBMAN (M.) e.a. *Een geschiedenis van het Belgisch communisme, 1921-1945*. Gent, 1980.
- LIEBMAN (M.). Les origines et la fondation du Parti Communiste de Belgique, in *CH CRISP*, 1963, nr. 197.
- RENARD (C.). *Octobre 1917 et le mouvement ouvrier belge*. Brussel, 1967.
- REYNTJENS (L.). De eerste kommunistische groepen in België en hun fusie tot de kommunistische eenheidspartij, in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1971, nr. 4.
- DUTOIT (C.). *Jef Van Extergem en de Vlaamse beweging*. Antwerpen, 1983.
- DELWIT (P.), GOTOVITCH (J.), eds. *La peur du rouge*. Brussel, 1996.
- VAN DOORSLAER (R.). *De KPb en het Sovjet-Duits niet-aanvalspakt tussen augustus 1939 en juli 1941*. Brussel, 1975.
- GOTOVITCH (J.). *Du rouge au tricolore: les communistes belges de 1939 à 1945*. Brussel, 1992.
- HEMMERIJCKX (R.). *Machtsstrijd om het ABVV 1940-1949: van verzet tot koude oorlog*. Brussel, 2003.
- BOXHOORN (A.). *The Cold War and the Rift in the Governments of National Unity. Belgium, France and Italy in the Spring of 1947*. Amsterdam, 1993.
- DE RIDDER (W.). De communistische subjectiviteit onder de Koude Oorlog: de uitsluitingen uit de Kommunistische Partij van België (1944-1956), in *BTNG*, 2006, nrs. 1-2, p. 157-195.

- Petites fleurs rouges de la grande grève. Contributions à l'histoire du PCB 1960-1965, in *Cahiers Marxistes*, 2002, nr. 220.
- NAIF (N.). *L'Eurocommunisme en Belgique. Crises et débats autour d'une voie au socialisme (1954-1982)*. Brussel, 2004.
- DELWIT (P.), DE WAELE (J.-M.). The Decline and Fall of the Communist Party of Belgium, in BULL (M.), HEYWOOD (P.), eds. *West European Parties After the Revolutions of 1989*. New York, 1994, p. 119-145.
- MEYNEN (A.). De KPB, het stalinisme en de Belgische anomalie, in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 2005, p. 54-67.
- VERSTRAETE-HANSEN (L.). *Littérature et engagements en Belgique francophone*. Brussel, 2003.
- Communisme in België. Themanummer van *Brood & Rozen*, 1997, nr. 4.
- DE BEULE (N.). *Het Belgisch trotskisme, de geschiedenis van een groep oppositionele communisten, 1925-1940*. Gent, 1980.
- LORNEAU (M.). Le mouvement trotskyste belge, septembre 1939-décembre 1964, in *CH CRISP*, 1984, nrs. 1062-1063.
- CHAUVIER (J.-M.). Gauchisme et nouvelle gauche en Belgique, in *CH CRISP*, 1973, nrs. 600-603.
- STUTJE (J.-W.). *Ernest Mandel: rebel tussen droom en daad 1923-1995*. Antwerpen-Gent, 2007.

Zie ook de literatuurlijst in: LIEBMAN (M.) e.a. *Een geschiedenis, op. cit.*, p. 142-150.

5.2. Historisch overzicht

De Oktoberrevolutie van 1917 en de daarop volgende oprichting van een proletarische Sovjetstaat op het grondgebied van het vroegere Rusland is één van de belangrijkste gebeurtenissen uit de geschiedenis van de 20e eeuw. De totstandkoming van de Sovjet-Unie heeft niet alleen een geopolitieke betekenis gehad, zij heeft ook haar weerslag gehad op de socialistische arbeidersbeweging. Met de oprichting van verschillende communistische partijen en van de Komintern, als sturend orgaan van de communistische wereldbeweging, kreeg de sociaaldemocratie er een geduchte concurrent aan haar linkerzijde bij. Deze tweedeling heeft ook in België navolging gekregen met de oprichting van een *Kommunistische Partij van België* (КРБ) / *Parti Communiste de Belgique* (PCB) in september 1921; in feite een door de Komintern opgelegde fusieoperatie tussen twee groepen: de ene geleid door Joseph Jacquemotte en de andere door War Van Overstraeten.

Binnen het Belgische politieke spectrum nam deze partij aanvankelijk een vrij bescheiden positie in, maar in 1925 slaagde zij er niettemin in twee vertegenwoordigers naar het parlement te sturen. De Belgische KP wist zich te consolideren, maar de partij bleef niet ongevoelig voor de politieke evolutie binnen de Sovjet-Unie. Nadat Trotski het pleit verloren had van Stalin in zijn strijd om de macht, werd de pro-trotskistische groep van Van Overstraeten in 1928 uit de KPB gezet. Meteen werd de aanzet gegeven tot de oprichting van een trotskistische beweging die zich sindsdien zal blijven manifesteren in de marge van de arbeidersbeweging.

Met de steun van de Komintern slaagde de door Jacquemotte geleide KPB er in zich te handhaven. Doorheen de crisis van de jaren 1930, en dan vooral door haar agitatie tijdens de mijnstaking van 1932, haar Volksfrontpolitiek en haar volgehouden steun aan het republikeinse Spanje in 1936, wist de partij haar aanhang uit te breiden en negen zetels te veroveren in het parlement.

Om in te spelen op de nationalistische gevoeligheden vormde de Vlaamse KPB-vleugel zich in 1937 om tot de *Vlaamsche Kommunistische Partij*; het jaar daarop werd er ook een *Commission Wallonne* gecreëerd. Tijdens de oorlogsjaren werd deze opdeling opgeheven en nam de KPB haar unitaire structuur opnieuw aan.

Met het Sovjet-Duits niet-aanvalsact van augustus 1939 kwam de KPB in een moeilijke politieke situatie terecht en zo kwam zij er toe haar virulente antifascisme af te zwakken om een meer neutrale opstelling aan te nemen. De Duitse inval in de Sovjet-Unie (juni 1941) stelde de partij in staat om zich ten volle te engageren in het verzet en de drijvende kracht te worden van het Onafhankelijkheidsfront. Door haar rol in het verzet wist de KPB een zodanig prestige te verwerven dat zij van oktober 1944 tot maart 1947 deel uitmaakte van de opeenvolgende regeringen. De partij bevond zich op het toppunt van haar macht en bij de verkiezingen van 1946 wist zij 23 zetels in het parlement te veroveren.

Mede onder invloed van de Koude Oorlog raakte de KPB politiek geïsoleerd en haar parlementaire macht brokkelde vrij snel af. Na de staking van 1960-'61 kende de partij nog een heropleving, maar sindsdien zette de neergang zich gestaag door. De Belgische KP bleef evenmin ongevoelig voor het conflict tussen China en de Sovjet-Unie: in 1964 scheidde de door Jacques Grippa geleide pro-Chinese vleugel zich af van de partij.

Vanaf de jaren 1960 liet ook de communautaire problematiek zich meer en meer gelden, maar in tegenstelling tot de andere unitaire partijen kwam het bij de KPB niet direct tot een openlijke breuk tussen de twee taalvleugels. In 1971 werd het bestaan van een Vlaamse en Waalse vleugel in het Centraal Comité en het Politiek Bureau vastgelegd. In 1974 werden door het Centraal Comité drie gewestelijke raden ingesteld, maar de eigenlijke regionalisering van de partijstructuren werd pas doorgevoerd met het congres van december 1982. Naast de nationale bestuursorganen werden er nieuwe regionale structuren opgericht: een francofone raad en bureau enerzijds en een Vlaamse raad en bureau anderzijds. De regionalisering kon de neergang van de partij echter niet stoppen en in 1985 verloor de partij haar laatste vertegenwoordigers in het Parlement. Vervolgens kwam het op het congres van maart 1989 tot de feitelijke oprichting van twee aparte communistische partijen.

De val van de Berlijnse Muur in 1989 en de implosie van de Sovjet-Unie in 1991 luidden het einde in van de communistische utopie en maakten dat ook de KP in België niet meer van de grond kwam. De vrij marginale *KP-Vlaanderen* bestaat nog steeds, maar speelt geen politieke rol van betekenis meer. In Wallonië probeert de *Parti Communiste* zich te handhaven op gemeentelijk vlak.

Aan de uiterste linkerzijde van het politieke spectrum hebben zich vanaf het begin van de jaren 1970 twee kleine partijen gevormd. In het kielzog van de studentenbeweging van 1968 werd in 1970 een maoïstische beweging opgericht: *Alle Macht aan de Arbeiders* (AMADA). Deze organisatie, die aanvankelijk alleen actief was in het Vlaamse landsgedeelte, kreeg vanaf 1974 een Franstalige vleugel

met de oprichting van *Tout le Pouvoir aux Travailleurs* (TPO). In 1979 werd deze beweging omgevormd tot een partij: de *Partij van de Arbeid* (PVDA) / *Parti du Travail de Belgique* (PTB). Deze partij wil trouw blijven aan de beginselen van het marxisme-leninisme en stelt zich zeer militant op in een hele reeks sociale conflicten. Daarnaast is er ook nog de trotskistische stroming. Uit de in 1971 opgerichte *Revolutionaire Arbeidersliga* / *Ligue Révolutionnaire des Travailleurs* (RAL / LRT) groeide eveneens een kleine partij: de *Socialistische Arbeiderspartij* (SAP) – *Parti Ouvrier Socialiste* (POS), gesticht in 1984. Deze werpt zich op als de Belgische afdeling van de Vierde Internationale. De Franstalige vleugel vormde zich in 2007 om tot *Ligue Communiste Révolutionnaire* (LCR). Geen van deze extreemlinkse partijen slaagde er ooit in een betekenisvolle electorale aanhang te winnen.

5.3. Archieven

Het archief van de KPB heeft sinds de jaren 1990 een aantal ingrijpende wijzigingen doorgemaakt. Het oorspronkelijke door de Fondation Joseph Jacquemotte beheerde partijarchief wordt sinds 1995 beheerd door twee instellingen: het Centre des Archives communistes en Belgique (CARCOB) enerzijds en het Documentatie- en Archiefcentrum van de Communistische Beweging (DACOB) anderzijds. Maar daarnaast hebben er zich ook een aantal andere instellingen geprofileerd op het terrein van de communistische archieven.

Wat het interbellum betreft, bleef er op DACOB en CARCOB weinig partijarchief bewaard. De meeste documenten uit deze periode werden bijeengebracht in een aantal verzamelbestanden. Daarnaast zijn er ook de bescheiden uit de archieven van de Komintern en het voormalige Marx-Lenin Instituut te Moskou die door toedoen van J. Gotovitch op microfilm werden gezet. Deze bestanden kunnen aangevuld worden met de partijpers uit het interbellum (zie de lijst hieronder) en met gegevens uit privé-archieven, onder meer deze van Jef Van Extergem, Georges Cordier, Charles Massart, Jean Taillard of Joseph Thonet.

Het onderzoek naar de KPB tijdens de bezettingsperiode gebeurt voornamelijk op basis van de clandestiene pers (CARCOB, SOMA, IHOES). Voor deze periode is het ook nuttig de persoonsarchieven op het SOMA en het IHOES te raadplegen, alsook de dossiers op de Dienst Oorlogsslachtoffers van het Ministerie van Volksgezondheid, en de archieven van het Onafhankelijkheidsfront te Brussel. Vermelden we hier ook de bescheiden van het Belgisch Leger der Partizanen waarmee de KPB nauwe banden had. Zij worden beschreven in een inventaris:

GOTOVITCH (J.). *Archives des Partisans armés. Louis Van Brussel. Bundesarchive. Fondation J. Jacquemotte.* Brussel, 1974.

Voor de periode na de Tweede Wereldoorlog zijn de archieven van de nationale bestuursorganen van de KPB wel beschikbaar op CARCOB en DACOB. Deze omvatten onder meer de bescheiden van het Nationaal Secretariaat, het Politiek Bureau, het Centraal Comité, de opeenvolgende congressen, het Internationaal Secretariaat, het Organisatiebureau, het Vlaams en Franstalig Secretariaat, het Bureau voor Propaganda en Agitatie, de Centrale Partijschool, en enkele partijcommissies: Vrouwen, Gezondheid en het Politiek Controle Comité (PCC). Dit

laatste archief bevat meer dan 3000 individuele dossiers van partijmilitanten uit de jaren 1944-1970. De Franstalige PCC-dossiers uit CARCOB en IHOES werden beschreven in volgend werkinstrument:

RIKIR (M.). *Catalogue des dossiers PCC. Répertoire des dossiers personnels constitués par la Commission de Contrôle Politique pour les fédérations de Wallonie et les militants francophones de la fédération de Bruxelles*. Brussel, 1993.

De dossiers uit het Vlaamse landsgedeelte werden eveneens beschreven, maar moeten ter plaatse geraadpleegd worden.

De bescheiden met betrekking tot de nationale KPB-congressen werden geïnventariseerd:

BEER (A.). *Inventaire des archives des congrès nationaux du PCB (1919-1982)*. Brussel, 1986.

De bescheiden van de nationale bestuursorganen van de KPB werden geïnventariseerd en opnieuw geordend door S. De Coninck en J. Verhelst. Zij zijn consulteerbaar via www.dacob.be.

Verschillende KP-federaties (Borinage, Brussel, Namen, Antwerpen) en enkele met de KPB verwante organisaties (Association Belgique-Vietnam, Cercle d'Education Populaire, Etudiants Communistes de Liège, Frans Masereelfonds, Fondation J. Jacquemotte, IMAVO, Jeunesse Communiste de Belgique, Lecture pour tous, Rassemblement des Femmes pour la Paix, Rencontres pour la Paix, Union Belge pour la Défense de la Paix) hebben hun archieven op CARCOB en DACOB gedeponereerd. Verder zijn er ook een aantal privé-archieven van KP-militanten. We vermelden hier de belangrijkste: Isabelle Blume, Jean Blume, Lucette Bouffieux, Ernest Burnelle, Felix Coenen, Marcel Couteau, Albert De Coninck, Marc Drumaux, Albert Faust, Jean Fonteyne, Michèle Fonteyne, George Goeminne, Marie Guisse, Jean-Jacques Heirwegh, Madeleine Jacquemotte-Thonnart, Pierre Joye, Julien Lahaut, Lucie Lauwers, Jacques Lemaître, Marcel Levaux, Rosine Lewin, Ludo Loose, Leo Michielsen, Ferdinand Minnaert, Maurice Magis, Gaston Moulin, René Noël, Jules Pirlot, Claude Renard, Andrée Smesman, Jean Terfve, Georges Van den Boom, Frans Van den Branden, Louis Van Geyt, Jules Verhelst, Jaak Withages en Bob Wolstijn.

Enkele los van de KPB opererende communistische organisaties hebben eveneens hun archief toevertrouwd aan CARCOB en DACOB. Vermelden we hier de bestanden van de pro-Chinese PCB van Jacques Grippa, Georges Petre en Daniel Rochette. Ook enkele geëmigreerde buitenlandse KP-militanten, namelijk Sanchez Diez (Spanje) en Mario Bustos (Chili), hebben er hun archieven gedeponereerd. Voor meer actuele informatie zie www.dacob.be en <http://users.skynet.be/carcob>.

Wat het AMSAB-ISG betreft, verwijzen we onder meer naar de persoonlijke archieven van Jules Black, Bert Blansaer, Emilienne Brunfaut, Koen Calliauw, Luc Carnier, Roger Caudron, Georges Cordier, Nadine Crappé, André De Smet, Chantal De Smet, Louis Deltour, Robert Dussart, Roger Hantson, Georges Hebbelinck, Sam Herssens, Karel Maes, Leo Michielsen, Frans Morriëns, Paul Libois, Louis Roth, Andrée Thonnart, Jef Turf, Charles Van der Vinck, Bert Van Hoorick, René Verdoodt, Jaak Withages en naar de archieven van enkele organisaties die aanleunden bij de KPB: Belgische Unie voor de Verdediging van

de Vrede, Eenheidssyndicaat van Aalst, Frans Masereelfonds, Pioniersverbond van België, Vereniging België-DDR, Vlaamse Kommunistische Studenten en Vrede. Vermelden we verder de gemicrofilmde bescheiden van het “complot der communisten” uit 1923-1924, teruggevonden in de archieven van de Procureur des Konings. Een aantal van deze bestanden werden besproken in een artikel:

HEMMERIJCKX (R.). Tussen hamer en sikkel: Communistische archieven in het AMSAB-ISG en het CLM, in *Brood en Rozen*, 1997, nr. 4, p. 145-150.

De papieren van Emilienne Brunfaut werden beschreven in een aparte uitgave: VRIELYNCK (S.). *Stortingslijst van het archief van Emilienne Brunfaut (1908-1986)*. Gent, 2005.

Voor meer actuele informatie zie www.amsab.be.

Het IHOES bewaart archieven van de Luikse KP-federatie en van enkele KP-militanten: Marcel Baiwir, André Beauvois, René Beelen, Jo Boute, Georges Cordier, André Dans, Henri De Boeck, Théo Dejace, Jean Derkenne, Edmond Dubrunfaut, René Klutz, Marcel Levaux, Pierre Nothomb, Willy Peers, Xavier Relecom en Albert Wolf. Voor meer actuele informatie zie www.ihoes.be

Op het SOMA kunnen de archieven geraadpleegd worden van de Culturele Commissie van de KPB, alsook van enkele militanten: Henri Buch, Aloïs Gerlo, Leon Leplat, Paul Libois, Luc Somerhausen, Albert Van Loo.

De papieren van Aloïs Gerlo werden beschreven in een inventaris:

GOTOVITCH (J.). *Inventaires 6. Papiers privés. J. Bondas – L. Delsinne – A. Gerlo – A. Huyssens – Ch. Overputte – H. Rolin – M. Sonnevillie – G. Vereeken – A. Wauters. Collection An 40*. Brussel, 1977.

Wat het Rijksarchief te Brussel betreft, moet er verwezen worden naar het archief van Jean Terfve. Het werd ontsloten door een inventaris:

VERHELST (J.). *Inventaire des archives du Comité International pour la Sécurité et la Coopération Européennes (CISCO), de l'Overlegcentrum voor de Vrede et de Jean Terfve*. Brussel, 1998.

Als partij met een internationale roeping heeft de KPB verschillende intellectuelen, schrijvers en kunstenaars aangetrokken. De archieven van sommige onder hen hebben hun belang voor de geschiedenis van de KPB. Vermelden we hier onder meer de papieren van Charles Plisnier (Musée royal de Mariemont), Christian Dotremont (IMEC), Marcel Mariën en Paul Nougé (Archives et Musée de la Littérature), Achille Chavée (Stadsarchief La Louvière, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten van België), Marcel Defosse (ULB)⁽¹⁾. Hoewel zij nooit formeel tot de KPB behoord hebben, kunnen André Mommen en Rudi Van Vlaenderen hier eveneens vermeld worden. Beiden hebben hun archief op DACOB en CARCOB.

Het archief van Achille Chavée werd beschreven in een inventaris:

BECHET (C.), DELPLANCQ (T.), FORMERY (V.). *Inventaire du fonds Achille Chavée*. La Louvière, 2006.

(1) Mijn dank aan Paul Aron voor deze inlichtingen.

Als dissidente communistische stroming heeft het Belgische trotskisme zijn papieren sporen nagelaten in verschillende instellingen. Het AMSAB-ISG bewaart de nationale archieven van de Belgische afdeling van de IVe Internationale. Zij werden beschreven in een inventaris:

DE CONINCK (R.). *Inventaris van het archief van de Belgische afdeling van de Vierde Internationale*. Gent, 1997.

Daarnaast kan de onderzoeker er ook de archieven van de RAL-afdeling Gent en van verschillende privépersonen raadplegen: Marijke Colle, Nadya De Beule, Guy Desolre, Peter DURING, Flor Vandekerckhove, Fons Van Cleemput, Henri Vaume. Als intellectueel en publicist heeft Ernest Mandel een centrale rol gespeeld in de IVe Internationale. Zijn omvangrijke archief wordt bewaard op het IISG te Amsterdam. Ook de archieven van Georges Verreeken en Georges Dobbeleer hebben er een plaats gevonden. Een ander deel van het Dobbeleer-archief kwam terecht op het IHOES. Het eigenlijke archief van Verreeken bevindt zich in de Houghton Library van de Harvard University (USA). Kopieën uit het oorlogsarchief van Verreeken zijn eveneens beschikbaar op het SOMA en werden beschreven in een inventaris:

GOTOVITCH (J.). *Inventaires 6. Papiers privés, op. cit.*

Daarnaast zijn ook DACOB en CARCOB begonnen met de uitbouw van een trotskistische collectie, o.m. met de verwerving van het archief van Freddy De Pauw. Verder is er het Centre d'Histoire et de Sociologie des Gauches (CHSG) aan de ULB, dat de papieren bewaart van Adhémard Hennaut en Ottorino Perrone. Dit laatste bestand werd beschreven in een inventaris:

DE COCK (J.) e.a. *Inventaire du fonds Perrone. Le communisme "bordighiste" exilé en Belgique*. Brussel, 1992.

In tegenstelling tot de trotskistische stroming is de maoïstische beweging veel minder aanwezig in de archiefinstellingen. Het merendeel van de archieven van AMADA en PVDA bevindt zich nog steeds op de zetel van de partij in Brussel. Op het AMSAB-ISG kan de onderzoeker terecht voor de papieren van Rudi Van Doorslaer en Raymond Mathieu. Het IHOES bewaart archief van de Luikse PTB-afdeling en van de Parti Communiste Marxiste-Léniniste de Belgique (PCMLB).

5.4. Publicaties

5.4.1. Periodieke publicaties

Op DACOB en CARCOB heeft men de nationale periodieke publicaties van de KPb nagenoeg volledig bewaard. Men bezit er tevens verzamelingen van de tijdschriften van de Komintern en de Kominform, van de regionale communistische pers, evenals van periodieken uitgaande van bewegingen die bij de KPb aanleunden. De verzameling clandestiene pers uit de periode 1940-1944 mag vrij belangrijk genoemd worden. Voor een gedetailleerd overzicht van het periodiekenbestand zie:

RIKIR (M.). *Répertoire des périodiques: les communistes*. Brussel, 1986.

Dit overzicht wordt verder geactualiseerd via: <http://users.skynet.be/carcob> en www.dacob.be.

Vermelden we dat ook de Koninklijke Bibliotheek van België, de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience te Antwerpen, het Stadsarchief van Brussel, de Gentse Universiteitsbibliotheek, het IHOES, het Mundaneum, het CHSG en het AMSAB-ISG diverse verzamelingen van communistische periodieken in hun bezit hebben.

Hier volgt een overzicht van de belangrijkste periodieken.

De door Joseph Jacquemotte (*L'Exploité*. Brussel, 1911-1921) en War Van Overstraeten (*L'Ouvrier communiste*. Brussel, 1920-1921) uitgegeven periodieken werden in 1921 samengevoegd tot:

Le Drapeau Rouge. Brussel, 1921-1936.

In Vlaanderen figureerden de bladen *De Internationale* (Antwerpen, 1919-1921) en *De Kommunistische Arbeider* (Brussel, 1921) als voorlopers van:

De Roode Vaan. Antwerpen, 1921-1937.

In het kader van een politieke heroriëntering kregen beide dagbladen in 1936/1937 een nieuwe titel:

La Voix du Peuple. Brussel, 1936-1939.

Het Vlaamsche Volk. Antwerpen, 1937-1939.

Tijdens de bezetting werd de uitgave van *De Roode Vaan* en *Le Drapeau Rouge* als clandestiene publicatie hervat. Vanaf september 1944 werden de beide bladen opnieuw uitgegeven als dagblad. *De Rode Vaan* werd in 1962 omgevormd tot een weekblad en *Le Drapeau Rouge* volgde dezelfde ontwikkeling in 1966. *Le Drapeau Rouge* verscheen vanaf 1974 opnieuw als dagblad tot zijn verdwijning eind 1990. *Libertés*, dat zich aandienende als de pluralistische opvolger van *Le Drapeau Rouge*, zou het slechts enkele maanden uithouden. Tot slot gaf de Parti Communiste in Wallonië van 1992 tot 2000 het maandblad *Avancées* uit. In het Vlaamse landsgedeelte volgde de KP-pers een gelijkaardige ontwikkeling: in 1992 hield *De Rode Vaan* als weekblad op te bestaan. Sindsdien geeft de KP Vlaanderen enkel nog een maandblad uit:

Agora. Gent, 1995-.

Naast deze periodieken gaf de KPVB ook enkele theoretische, meer doctrinaire tijdschriften uit:

Rénovation. Revue de doctrine et d'action du PCB. Brussel, 1945-1948.

Communisme. Brussel, 1949-1956.

Nieuwe Tijd. Maandblad voor theorie en aktie van de KPVB. Brussel, 1945-1946.

Communisme. Brussel, 1949-1955.

Verder zijn er ook de meer beschouwende tijdschriften die niet meteen als partijpublicaties kunnen beschouwd worden:

Cahiers marxistes. Brussel, 1969-.

Vlaams Marxistisch Tijdschrift. Brussel, 1966-.

De onder Jacques Grippa afgescheurde KP-vleugel gaf een eigen weekblad uit :
La Voix du Peuple. Brussel, 1963-1980.
De Strijd. Deurne, 1965-1984.

De maoïstische stroming, meer bepaald de uit AMADA gegroeide Partij van de Arbeid, gaf of geeft de volgende bladen uit :
Alle Macht aan de Arbeiders. Antwerpen, 1970-1981.
Konkreet. Antwerpen, 1981-1982.
Solidair. Brussel, 1982-.

De Franstalige tegenhangers zijn :
TPO. Journal du Parti du Travail de Belgique. Brussel, 1974-1981.
Concret. Brussel, 1981-1982.
Solidaire. Brussel, 1982-.

De trotskistische stroming, meer bepaald de uit de Revolutionaire Arbeidersliga (RAL) gegroeide Socialistische Arbeiderspartij (SAP), geeft de volgende bladen uit :

La Gauche. Brussel, 1956-.
Rood. Brussel, 1969-.

De websites van de huidige communistische partijen zijn : www.kp-online.be, www.pvda.be en www.sap-rood.be.

5.4.2. Overige publicaties (brochures, congresdocumenten, enz.)

De collectie communistische brochures en niet-periodieke uitgaven op het DACOB en het CARCOB kan als vrij volledig beschouwd worden. Het oorspronkelijke uitgegeven overzicht is enigszins gedateerd :

ELIAS (J.). *Catalogue des livres et brochures publiés en Belgique*. Brussel, 1986.

Voor een geactualiseerde versie zie: <http://users.skynet.be/carcob>.

De door Bernard Dandois gepubliceerde bibliografie van niet-periodieke communistische uitgaven (zie: LIEBMAN (M.) e.a. *Een geschiedenis, op. cit.*, p. 120-141) is eveneens voorbijgestreefd maar werd recent volledig herzien en geactualiseerd :

BEERTEN (J.). *Bibliografie van de KPB en "verwante" organisaties*. Brussel, 2007 (online op www.dacob.be).

Sedert haar oprichting publiceert de KPB eveneens congresdocumenten in de vorm van activiteitsverslagen, rapporten of resoluties. Voorafgaand aan de congressen worden in *Le Drapeau Rouge / De Rode Vaan* ontwerp teksten afgedrukt waarna een discussie tribune geopend wordt. Daarnaast besteden ook interne publicaties zoals *PCB-Informations* (Brussel, 1966-1972) en *Faits et Arguments / Feiten en Argumenten* (Brussel, 1971-1993) uitgebreid aandacht aan het congresgebeuren.

5.5. Bronnenpublicaties

Documents sur la fondation du PCB, in *Cahiers marxistes*, 1971, speciaal nummer.

In de nrs. 2 (p. 43-47), 9 (p. 44-54) en 10 (p. 71-88) van hetzelfde tijdschrift worden eveneens documenten gepubliceerd die betrekking hebben op de ontstaansperiode van de KPB.

“*Le Drapeau Rouge*” clandestin. Brussel, 1971.

De klandestiene “Roode Vaan”. Brussel, 1971.

Alphonse Bonenfant. Rapport sur la dissidence grippiste (1968), in *Cahiers marxistes*, 2002, nr. 222.

6. De Vlaams-nationalistische partijen en organisaties

Bruno De Wever en Koen De Scheemaeker

6.1. Bibliografie

Courrier hebdomadaire du CRISP wijdde talrijke artikels aan Vlaams-nationalistische partijen en organisaties na de Tweede Wereldoorlog: 1962, nrs. 148 & 169; 1964, nr. 230; 1966, nrs. 336 & 345; 1973, nrs. 604 & 606; 1992, nr. 1356; 1993, nrs. 1416-1417, 2002, nr. 1748.

DE WEVER (Br.). *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*. Tielt-Gent, 1994.

DE WEVER (Br.), VRINTS (A.). Vlaams-nationalisme. Natievorming, ideologie en politieke stroming, in SANDERS (L.), DEVOS (C.), eds. *Politieke ideologieën in Vlaanderen*. Antwerpen, 2008.

DE WEVER (Ba.). Het Vlaams-nationalisme na de Tweede Wereldoorlog. Vrijzenuis of herrijzenis?, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 1997, nr. 3, p. 277-290.

DE WINTER (L.). The Volksunie and the dilemma between policy succes and electoral survival in Flanders, in *Regionalist Parties in Western Europe*. London, 1998, p. 28-50.

Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging. Tielt, 1998 bevat ingangen op alle Vlaams-nationalistische partijen en organisaties, een overzichtsartikel over Vlaams-nationalistische partijen (B. De Wever en F. Seberechts, p. 3334-3361) alsook een lemma “Archivalia” (M. Van Ginderachter, N. Bracke en P. Gunst, p. 172-187) dat een exhaustief overzicht biedt van archieven en collecties relevant voor de geschiedenis van de Vlaamse beweging.

SPRUYT (M.). *Met grove borstels. Stel dat het Vlaams Blok morgen zijn programma realiseert, hoe zou Vlaanderen er dan uitzien?* Leuven, 1995.

VAN CRAEN (M.), SWYNGEDOUW (M.). *Het Vlaams Blok doorgelicht. 20 jaar extreem-rechts in Vlaanderen*. Leuven, 2002.

VANDAELE (W.). *Wij. Vlaams Nationaal. 30 jaar Volksuniepers doorgelicht*. Antwerpen, 1984.

Wetenschappelijke tijdingen op het gebied van de Vlaamse beweging (1981-), bevat talrijke artikels over Vlaams-nationalistische partijen en organisaties. Nr. 4 van 2001 bevat een bibliografisch overzicht over de periode 1936-1979 (selectief) en 1980-2000 (exhaustief). De volledige bibliografie en de artikels sinds 1995 zijn raadpleegbaar langs www.advn.be.

Een exhaustief bibliografisch overzicht (1945-2000) biedt de *Bibliografie van de Vlaamse Beweging* in 7 delen verschenen tussen 1972 en 2002:

VAN DEN STEENE (W.), PROVOOST (G.). *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging. Bibliografie 1945-1970*. Brussel, 1972 (deel 1).

VAN DEN STEENE (W.). *De Vlaamse Beweging na 1945. Bibliografie 1971-1975*. Gent, 1977 (deel 2).

VAN DEN STEENE (W.). *De Vlaamse Beweging na 1945. Bibliografie 1976-1980*. Gent, 1983 (deel 3).

VAN DEN STEENE (W.). *De Vlaamse Beweging na 1945: Bibliografie 1981-1985*. Antwerpen-Gent, 1989 (deel 4).

VERSTRAETE (P.J.). *Bibliografie van de Vlaamse Beweging*. Antwerpen, 1998 (deel 5: 1986-1990).

VERSTRAETE (P.J.). *Bibliografie van de Vlaamse Beweging*. Antwerpen, 2002 (deel 6/7: 1991-2000).

De reeks wordt sinds 2001 in gewijzigde vorm (bibliografie van de geschiedschrijving van de Vlaamse beweging en van het theoretisch nationalisme-onderzoek in België) voortgezet op de website van het ADVN (www.advn.be, Bibliografie BGVN).

6.2. *Historisch overzicht*

Het Vlaams-nationalisme als politieke stroming die ijverde voor een publiekrechtelijk statuut voor Vlaanderen ontstond tijdens de Eerste Wereldoorlog in de Frontbeweging van Vlaamsgezinde soldaten aan het IJzerfront en in de collaboratie van Vlaamsgezinden met de Duitse bezetter. In dit zogeheten “activisme” ontwikkelden zich de eerste Vlaams-nationalistische partijen zoals de *Vlaams-nationale partij* (mei 1918). In 1919 ontstond het *Vlaamse Front*, ook *Frontpartij* genaamd, met aanhangers uit de Frontbeweging en het activisme. De Frontpartij ijverde voor “zelfbestuur”, in de vorm van een onafhankelijk Vlaanderen of een regionalisering van België. De partij viel uiteen in diverse regionale partijen met meestal een katholiek profiel. Meningsverschillen over levensbeschouwelijk pluralisme mondden uit in een dispuut voor of tegen de parlementaire democratie waardoor pogingen tot het vormen van een nieuwe nationale partij mislukten. In 1931 koos een minderheid voor een uitgesproken fascistische koers. Het *Verbond van Dietse Nationaalsolidaristen* (Verdinaso) was meer een militie dan een partij. Leider Joris Van Severen proclameerde een Diets-nationalistische koers, waarin vanaf 1934 ook Walen een plaats kregen. Zo evolueerde het Verdinaso weg van zijn Vlaams-nationalistische origine. Dat was ook een gevolg van de stichting van het *Vlaams Nationaal Verbond* (VNV) in 1933. Staf De Clercq, organisator van de jaarlijkse Vlaams-nationale landdagen, slaagde erin de regionale Vlaams-nationalistische partijen te verenigen onder een anti-Belgische en antiparlementaire

vlag. Alleen in Antwerpen overleefde de Frontpartij moeizaam met een democratisch, pluralistisch en reformistisch Vlaams-nationalistisch programma. Het vnv behaalde bij de verkiezingen van 1939 15 % van de Vlaamse stemmen. Op lokaal vlak vormde de partij in vele gemeenten kartellijsten met de Katholieke Vlaamse Volkspartij en soms met Rex. De vorming van een rechts politiek front werd verhinderd door het anti-Belgisch karakter van het vnv en doordat de partij het odium had van een Duitse vijfde colonne.

Het vnv telde ca. 25.000 leden en beschikte over een vrouwenorganisatie, een vakbond, een jeugdbeweging en een netwerk van Vlaams-nationalistische organisaties zoals het *Verbond van Vlaamse Oudstrijders* (vos), de *IJzerbedevaarten* (zie hierover ook het hoofdstuk over de vredesbewegingen) en de *Vlaams Nationaal Zangfeesten* (vnz).

Tijdens de Duitse bezetting (1940-1944) belichaamde het vnv de Vlaams-nationalistische collaboratie. Onder druk van het Duitse bezettingbestuur werden in mei 1941 de Vlaamse afdelingen van Rex en de restanten van het Verdinaso opgeslorpt in de *Eenheidsbeweging-vnv*. De ambitie om uit te groeien tot een Vlaamse nationaal-socialistische eenheidspartij mislukte door het ontstaan van de *Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap* (DeVlag) als Groot-Duitse concurrent. Beide gingen ten onder met het Derde Rijk. Samen met zowat alle andere Vlaams-nationalistische organisaties onderging het vnv de repressie. Het vnv werd als incivieke organisatie buiten de wet geplaatst. Andere organisaties zoals vos, vnz en IJzerbedevaarten konden blijven bestaan doordat ze tijdelijk werden gepatronoerd door katholieke Belgische-loyale Vlaamsgezinden.

De Christelijke Volkspartij (cvp) probeerde het Vlaams-nationalistische electoraat aan zich te binden, maar kon niet verhinderen dat reeds in de jaren 1950 pogingen werden ondernomen om een nieuwe Vlaams-nationalistische partij op te richten. De *Vlaamse Concentratie* (vc) bestond van 1949 tot 1952 en was vooral een antirepressiepartij. In 1954 ontstond de *Volksunie* (vu) uit Vlaamsgezind ongenoegen over het beleid van de homogene cvp-regering (1950-1954). De vu streefde naar de regionalisering van België via parlementaire weg. Na het Schoolpact (1958) ontwikkelde de vu zich tot een uitgesproken pluralistische partij. Zo kon het nieuwe kiezers aantrekken die een ontzuild Vlaanderen wensten. Er ontwikkelde zich een uitgesproken linkse stroming die echter in 1965 in conflict kwam met de rest van de partij en na een kortstondig bestaan als Vlaamse Democraten verdween. De vu ontwikkelde zich verder als een centumpartij met een communautaristisch programma: de Vlaamse gemeenschap vormgeven en begifigen met politieke instellingen. Binnen de context van de sociaaleconomische expansie van Vlaanderen en aanslepende taalconflicten, gaf dit de vu electorale aantrekkingskracht. De vu bereikte haar electoraal hoogtepunt na de crisis van de splitsing van de Leuvense universiteit. In 1971 behaalde de partij 18,8 % van het Vlaamse electoraat. Het was een van de factoren die leidden tot de Belgische staatsvormingen en de regionalisering van de traditionele Belgische politieke partijen. Onder de leiding van Hugo Schiltz trad de vu in 1977 toe tot de Belgische regering om met het Egmontpact een grote staatsvorming te realiseren. Toen dit in 1978 mislukte, kreeg de vu de electorale rekening gepresenteerd. In de politieke crisis die ermee gepaard ging, vormde de emotionele anti-Belgische en extreemrechtse onderstroom die altijd in en aan de rand van de vu was

blijven bestaan, o.m. in organisaties als *Were Di*, *Voorpost* en de *Vlaamse Militanten Orde*, een nieuwe partij. In 1977 ontstonden de *Vlaams-Nationale Partij* (VNP) en de *Vlaams Volkspartij* (VVP) die bij de verkiezingen van 1978 een kartel sloten. Daaruit ontstond in 1979 het *Vlaams Blok* (VB) o.l.v. Karel Dillen, de enige verkozene. Vanaf 1991 (“zwarte zondag”) kende de partij electoraal succes met een antivreemdelingenprogramma en overvleugelde ze de VU. In de Vlaamse verkiezingen van 2004 werd het VB met 24,2% de grootste Vlaamse partij. In datzelfde jaar werden drie VZW’s van het VB veroordeeld wegens racisme wat haar noopte zich te herstitichten als *Vlaams Belang*.

De concurrentie van het Vlaams Belang, de electorale terugval en het feit dat haar programma door andere partijen werd overgenomen en uitgevoerd in de staatshervormingen van de jaren 1980-1990, bracht de VU in een existentiële crisis. In 1988-1991 maakte de VU opnieuw deel uit van de regering en legde de partij mee de basis van het Sint-Michielsakkoord (1993) dat België omvormde tot een federale staat. De bestaansreden van de VU kwam in het gedrang. In de jaren 1990 ontwikkelde zich o.l.v. van Bert Anciaux een links-liberale stroming, wat leidde tot het kartel *VU-ID*. In 2000-2001 onderhandelde VU-ID opnieuw een staatshervorming in de Lambermont- en Lombardakkoorden wat uiteindelijk aanleiding gaf tot het uiteenvallen van de partij. Vele mandatarissen stapten over naar andere partijen waar ze de Vlaamsgezinde vleugels versterkten. Uit de VU ontstonden in 2001 twee nieuwe partijen. *Spirit*, een links-liberale partij die o.l.v. Bert Anciaux in 2003 een kartel vormde met de Vlaamse socialistische partij (SP.a), en de *Nieuw-Vlaamse Alliantie* (NV-A) die de Vlaamse onafhankelijkheid nastreeft en o.l.v. Geert Bourgeois en Bart De Wever in 2004 een kartel vormde met de Vlaamse christendemocraten (CD&V). Na de federale verkiezingen van 2007 lag het kartel aan de basis van de langste communautaire crisis van België die pas eindigde met het breken van het kartel in 2008. In dat jaar werd Spirit herdoopt in *VlaamsProgressieven* (VI.Pro). In hetzelfde jaar brak het kartel tussen SP.a en VI.Pro, waarbij het merendeel van de VI.Pro-mandatarissen hun partij verlieten. Op 1 januari 2009 ten slotte veranderde VlaamsProgressieven zijn naam in *Sociaal-Liberale Partij* (SLP) o.l.v. Geert Lambert.

6.3. Archieven

Het Algemeen Rijksarchief en de Rijksarchieven in de Provinciën bezitten tal van relevante archieven. Doordat het Vlaams-nationalisme lange tijd als een staatsgevaarlijke stroming werd beschouwd en het voorwerp was van strafrechtelijke vervolging na de Eerste en de Tweede Wereldoorlog, bevatten gerechtssarchieven, zoals archieven van het parket, strafdossiers van assisenhoven en het militair gerecht heel wat informatie. Voorts bezit het Algemeen Rijksarchief het archief van de activistische Raad van Vlaanderen.

Het in 1984 opgerichte Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme (ADVNI) heeft als missie het verzamelen, beheren en valoriseren van het erfgoed van de Vlaamse beweging in het algemeen en het Vlaams-nationalisme in het bijzonder in hun brede historische, thematische en internationale context. De actuele collectie bevat de archieven van de voornaamste Vlaams-nationalistische en Vlaamsgezinde actoren. Dat zijn zowel persoons- en familie-

archieven (zie het desbetreffende hoofdstuk in dit boek), verenigingsarchieven (Algemeen Nederlands Verbond, Algemeen Nederlands Zangverbond, Bedevaart naar de Graven van de IJzer, Federatie van Vlaamse Kringen / Rodenbachfonds, Federatie van Vlaamse Vrouwengroepen, Jozef Lootensfonds, Marnixring, Sint-Pietersabdij van Steenbrugge, Verbond vos, Het Vlaamse Kruis, Vlaamse Volksbeweging, Vlamingen in de Wereld, Vormingscentrum Lodewijk Dosfel, Vlaamse Akademie voor Kulturele Belangen, Vlaams Culturele Koepel) als diverse fondsen over bv. repressie, jeugdbeweging, Vlaamse huizen en nationalistische intermediaire structuren in Europa (NISE). Specifiek op het partijpolitieke vlak bewaart het ADVN de archieven van de Volksunie (zowel de nationale archieven, de archieven van diverse provinciale, arrondissementele en lokale afdelingen als die van diverse functionarissen en mandatarissen), naast heterogene bestanden van Vlaamse Concentratie, Vlaamse Democraten, Nieuw-Vlaamse Alliantie, Spirit en VlaamsProgressieven, Vlaams Blok en Vlaams Belang, Vlaams Nationaal Verbond, Verdinaso, enz. Het dynamisch archief van de actuele Vlaams-nationalistische partijen berust bij de archiefvormers.

Het AMVC-Letterenhuis concentreert zich momenteel op het literaire erfgoed in Vlaanderen. Maar sedert zijn oprichting in 1933 verzamelde dit archief ook bescheiden van de ruime Vlaamse beweging. De collectie omvat archieven van talrijke Vlaams-nationalisten onder wie Hendrik Borginon, August Borms, Herman Vos en van Vlaams-nationalistische organisaties en partijen zoals het Vlaamse Front.

Het Auditoraat-generaal bij het Militair Gerechtshof omvat de strafdossiers van collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog, alsook algemene inlichtingsdossiers over collaborerende organisaties. De dossiers bevatten ook bescheiden over het vooroorlogse Vlaams-nationalisme. De archieven werden gedeeltelijk overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief, maar bevinden zich grotendeels nog bij de archiefvormer zelf. Door de afschaffing van het Krijgsrecht in vredetijd, worden de archieven momenteel beheerd door het College van Procureurs-generaal.

Het Studiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij (SOMA) bezit archieven van Vlaams-nationalistische collaborerende organisaties en personen tijdens de Tweede Wereldoorlog zoals het Vlaams Nationaal Verbond en de Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap.

Het Archief van de KUL bewaart het archief Joris van Severen en de archieven van het Verdinaso (in de periode 2001-2004 overgedragen en samengesteld uit schenkingen door Rudy Pauwels en Jozef Werkers / Nationaal Studie- en Documentatiecentrum Joris Van Severen) en archieven van Vlaams-nationalistische studentenverenigingen die actief waren aan de Leuvense universiteit. Het aan de KUL verbonden Archief en Museum van het Vlaams Studentenleven bewaart eveneens archieven van radicale Vlaamse studentenorganisaties zoals het Algemeen Katholiek Vlaams Studentenverbond (AKVS).

In KADOC, het AMSAB-ISG-Instituut voor Sociale Geschiedenis en het Liberaal Archief bevinden zich archieven van organisaties en protagonisten die toelaten de (ruime) context van de Vlaamse beweging te bestuderen (bijvoorbeeld de archieven van Davidsfonds, Vermeylenfonds, Willemsfonds).

Het Archief en Museum van het Vlaams Leven te Brussel (AMVB) verzamelt o.m. archieven van de Vlaamse beweging en het Vlaams-nationalisme in de Brusselse regio. Verder zijn er de archieven die een specifiek aspect van het Vlaams-nationalisme of de Vlaamse beweging als (onderdeel van) hun verzamelterrein hebben. Het Documentatiecentrum en Archief voor Daensisme en Hedendaagse Geschiedenis van de Denderstreek (DADD, 2002) in Aalst groeide uit het Daensmuseum en Archief van de Vlaamse Sociale Strijd (DAVS, 1978) dat een aantal kernarchieven bevat over de Daensistische beweging. Het Museum René De Clercq bevat bescheiden over het activisme en Vlaams-nationalisme van de dichter. Het in 1971 opgerichte Bormshuis bezit een beperkt aantal archieven, voornamelijk van naoorlogse uiterst-rechtse Vlaams-nationalistische organisaties.

Voor de audiovisuele bronnen over het Vlaams-nationalisme verwijzen we naar de filmcollectie van Clemens De Landtsheer en zijn filmbedrijf Flandria Film. De films berusten in het Koninklijk Filmarchief en behoren tot de collecties van het Gemeentearchief van Temse, de VRT en het ADVN (IJzerbedevaartarchief). Voor een filmografie zie:

VANDE WINKEL (R.), BILTEREYST (D.). *Filmen voor Vlaanderen. Vlaamse beweging, propaganda en film*. Gent, 2008.

6.4. *Periodieke publicaties*

In de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* staan tientallen lemma's over Vlaams-nationalistische periodieken. De navolgende lijst beperkt zich tot de nationale en belangrijkste regionale partijpolitieke bladen. Voorts worden enkele invloedrijke niet-partijpolitieke periodieken vermeld.

Van de Eerste tot de Tweede Wereldoorlog:

De Bilsenaar, 1929-1936.
Dender en Zennegalm, 1920-1935.
Hou-Zee, 1936-1940.
Hier Dinaso!, 1932-1940.
Jong Dietschland, 1927-1933.
De Klauwaert, 1927-1933.
Leiding, 1943-1944.
Het Leieland, 1931-1935.
De Leie, 1931-1935.
De Nationaalsocialist, 1941-1944.
Nieuw Brabant, 1927-1935.
De Nieuwe Kempen, 1925-1940.
Ons Vaderland, 1914-1922.
Ons Vaderland, 1926-1936.
De Schelde, 1921-1936.
De Strijd, 1934-1935.
De Toekomst, 1941-1944.
Strijd, 1935-1940.
Vlaamsch Front, 1937-1939.
De Vlaamsche Nationalist, 1932-1935.

Vlaanderen, 1922-1933.
VNV-Dienst, 1941-1942.
Volk en Staat, 1936-1944.
De Westvlaming, 1921-1931.

Van de Tweede Wereldoorlog tot heden :

ALGEMEEN

Dietsland-Europa. Uitgegeven door de Jong-Nederlandse Gemeenschap / Verbond van Nederlandse Werkgemeenschappen-Were Di. Antwerpen-Deurne, 1956-2007.
Journal. *De Nieuwsbrief van Mark Grammens*. *Veertiendaags Opinieblad*. Liedekerke, 1988-.
't Pallieterke. *Vrij en Vrank*. *Weekblad voor mensen met een goed hart en een slecht karakter*. Antwerpen, 1945-.
Vlaanderen Morgen. *Cahier van de Werkgemeenschap Vlaanderen Morgen*. Antwerpen-Deurne, 1980-1998.
Meervoud. *Vlaams-radicaal en progressief tijdschrift / Links Vlaams-nationaal maandblad*. Leuven-Brussel, 1992-.

VLAAMSE CONCENTRATIE

Vlaanderen. *Orgaan van de Vlaamse Concentratie*. Antwerpen, 1953-1955.

VOLKSUNIE

De Volksunie. Brussel, 1956-1965.
 Orgaan van de VU. Verdergezet als:
Wij. *Vlaamsnationaal*. Brussel, 1965-2000.
De Toekomst. Brussel, 1993-2000 (kaderblad).
Wij-Jongeren. Brussel, 1974-2002.
 Orgaan van de Volksunie-jongeren (VUJO).
Vlaams-nationale standpunten. Brussel, 1978-2000 (later *VNS-standpunten*).

VLAAMS BLOK

De Vlaams-nationalist [oorspronkelijk blad van de Vlaams Nationale Partij]. Edegem (later Deurne), 1977-1981; verdergezet als *Vlaams Blok*. *De Vlaams Nationalistische Partij*. Brussel, 1981-1996; verdergezet als *Vlaams Blok Magazine*. Brussel, 1997-2004.
Kaderblad. *Tweemaandelijks tijdschrift van het Nationalistisch Vormingsinstituut / Tweemaandelijks tijdschrift voor de Vlaams Blok kaderleden*. Brussel, 1984-2003.
VVBM-Nieuwsbrief. *Nieuwsbrief van de Vereniging van Vlaams Blok Mandatarissen*. Brussel, 1992-2000; verdergezet als *Richtlijn*, 2001-2004.
VBj-nieuwsbrief. *Periodiek van de Vlaams Blok Jongeren*. Brussel, 1990-1994/1995; verdergezet als *Vrij Vlaanderen*. Brussel, 1994/1995-2004.
Breuklijn. Brussel, 2000-2004 (vormingsblad Vlaams Blok Jongeren).

NIEUW-VLAAMSE ALLIANTIE

Volle Manen. Voor zes miljoen Vlamingen. Brussel, 2001-2005, verdergezet als *Nieuw-Vlaams Magazine.* Brussel, 2006- (ook online).
Digit@@l journaal, *Nieuwsbrief voor bestuursleden en mandatarissen van de NV-A.* Brussel, 2001- (online).

SPIRIT

Gazet met Spirit. Brussel, 2001-2008.
Pregopraat. Wij-jongeren met Spirit. Brussel, 2002-2008.
Link. Tijdschrift voor links-liberalisme. Brussel, 2005-2008.

VLAAMS BELANG

Vlaams Belang Magazine. Brussel, 2004- (ook online).
Richtlijn. Brussel, 2004- (kaderblad).
Vrij Vlaanderen. Brussel, 2004- (Vlaams Belang Jongeren).
Breuklijn. Brussel, 2004- (vormingsblad Vlaams Belang Jongeren).

De websites van de huidige Vlaams-nationalistische partijen bevatten natuurlijk heel wat publicaties (ledenbladen – zie hierboven –, congresdocumenten, persberichten, standpunten, dossiers over actuele problemen, manifesten, enz.): www.nv-a.be, www.vlaamsbelang.org, www.s-lp.be.

7. De Franstalige extreemrechtse partijen

Guy Vanthemsche

7.1. Bibliografie

- ABRAMOWICZ (M.). *Extrême droite et antisémitisme en Belgique de 1945 à nos jours.* Brussel, 1993.
- ABRAMOWICZ (M.). *Les rats noirs: l'extrême droite en Belgique francophone.* Brussel, 1996.
- De l'avant à l'après-guerre. L'extrême droite en Belgique francophone.* Brussel, 1994.
- BREES (G.). *L'affront national. Le nouveau visage de l'extrême droite en Belgique.* Brussel, 1991.
- BREWEAËYS (P.), DAHAUT (V.), TOLBIAC (A.). L'extrême droite francophone face aux élections, in *CH CRISP*, 1992, nr. 1350.
- CONWAY (M.). *Collaboration in Belgium. Léon Degrelle and the Rex Movement.* New Haven-Londen, 1993.
- CONWAY (M.). The extreme right in inter-war francophone Belgium. Explanations for a failure, in *European History Quarterly*, 1996, p. 267-292.
- DELWIT (P.), DEWAELE (J.-M.), REA (A.), eds. *L'extrême droite en France et en Belgique.* Brussel, 1998.

- DELWIT (P.). L'extrême droite en Belgique francophone: (non)positionnements institutionnels et implantations électorales, in *Fédéralisme – Régionalisme*, 2002, p. 19-36.
- DELWIT (P.). The Belgian National Front and the question of power, in DELWIT (P.), POIRIER (P.), eds. *Extrême droite et pouvoir en Europe. The Extreme Right Parties and Power in Europe*. Brussel, 2007, p. 141-166.
- LE PAIGE (H.), ed. *Le désarroi démocratique. L'extrême droite en Belgique*. Brussel, 1995.
- FANIEL (J.). Vote brun en banlieue rouge. Une approche qualitative du vote populaire d'extrême droite à Seraing, in *Les Cahiers du Cevipol*, 2000, nr. 3.
- FANIEL (J.). L'extrême droite après les scrutins de 1999 et 2000, in *CH CRISP*, 2001, nrs. 1709-1710 (met daarin de referenties van de vorige *CH CRISP*-nummers over extreemrechts).
- Nouvelles formes et tendances d'extrême droite en Belgique, in *CH CRISP*, 1962, nr. 140.
- REA (A.). Le Front National: force électorale et faiblesse organisationnelle, in DELWIT (P.), DE WAELE (J.-M.), eds. *Les partis politiques en Belgique*. Brussel, 1997, p. 193-204.
- SCHRIJVERS (K.). "L'Europe sera de droite ou ne sera pas". *De netwerking van een neo-aristocratische elite in de korte 20e eeuw*. Gent, onuitgegeven doctoraatsverhandeling UGent, 2008.
- VOS (L.). The extreme right in post war Belgium: from nostalgia to building for the future, in LARSEN (S.U.), HAGTVET (B.), eds. *Modern Europe after Fascism 1943-1980s*. New York-Boulder, 1998, p. 1344-1388.

7.2. Historisch overzicht

Reeds na de Eerste Wereldoorlog ontstonden in Franstalig België verschillende politieke bewegingen van extreemrechtse inspiratie, zo onder meer de *Légion Nationale* (opgericht in 1922), die zich later omgevormd had tot *Parti National Belge*, een fascistoïde formatie die nooit enig noemenswaardig succes boekte. Heel anders zou het gaan met een andere fascistische partij, *Rex*. In 1935 had een ambitieuze jonge publicist, Léon Degrelle, een extreemrechtse afscheuring tot stand gebracht binnen de katholieke partij. Die dissidentie werd omgevormd tot een zelfstandige politieke partij, die in 1936 een klinkende verkiezingsoverwinning boekte. Rex onderscheidde zich vooral door haar demagogische campagnes tegen de "verrotte parlementaire democratie", die ze wilde vervangen door een autoritair regime. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was Rex op de terugweg, maar tijdens de Duitse bezetting wierp ze zich volop in de collaboratie. Ze verdween dus ook met de ineenstorting van het naziregime in Europa.

Na de Tweede Wereldoorlog stelde Franstalig extreemrechts lange tijd niet veel voor. Die politieke stroming werd (en wordt nog steeds) gekenmerkt door een hoge graad van verbrokkeling. In de loop van de jaren 1950-1960 ontstonden tal van minuscule en uiterst marginale groeperingen, die vaak geen "partijen" in de strikte zin van het woord waren. Ze verdwenen meestal zeer snel. In de loop van de jaren 1970 en 1980 legde Franstalig extreemrechts een nieuw dynamisme aan de dag. Toen werden verschillende fascistische formaties opgericht (zoals de

Parti des Forces Nouvelles – later *Parti des Forces Nationalistes* –, ontstaan uit de beweging *Front de la Jeunesse* die was opgericht in 1974; de *Union Nationale et Démocratique*; de *Parti Liberal Chrétien*, later de *Parti de la Liberté du Citoyen*; de Luikse partij *Agir*, opgericht in 1989; enz.). Al deze partijtjes stelden echter zeer weinig voor. Het Front National (FN) vormde hierop een uitzondering. Deze fascistische partij werd opgericht in 1985 door Dr. Daniel Féret en kenmerkte zich door een hevig antivreedelingsdiscours, door aanvallen op het zogenaamde “verrotte” politieke stelsel en door oproepen voor “orde en gezag”. In de jaren 1990 boekte de partij enkele electorale successen, niet alleen op lokaal niveau (meer bepaald in Charleroi, La Louvière en in tal van Brusselse gemeenten, waar ze in 1994 een tien à vijftien percent van de kiezers wisten te bekoren), maar ook op regionaal en federaal niveau. FN-verkozenen zetelden bijvoorbeeld in het federale Parlement, in het Waalse parlement en in de Brusselse Hoofdstedelijke Raad. Vanaf het midden van de jaren 1990 had die partij echter af te rekenen met tal van interne ruzies en dissidenties. Het FN versplinterde in tal van kleine partijtjes die elkaar onderling bevechten (naast het FN zelf: *Front Nouveau de Belgique*, *Force Nationale*, enz.). In 2006 werd Dr. Féret zelf door het Belgische gerecht veroordeeld voor aanzet tot rassenhaat. In 1993 en nogmaals in 1998 tekenden alle Franstalige partijen een charter waarin ze beloofden de extreemrechtse partijen politiek te isoleren.

7.3. Archieven

Van Rex kunnen geïnventariseerde archieven geraadpleegd worden op het SOMA:

MASSON (H.). *Archives Rex et mouvements wallons de collaboration*. Brussel, 1981.

Zie ook de online catalogus “Pallas” van SOMA (www.cegesoma.be). De papieren van individuen betrokken bij Rex bevatten natuurlijk ook belangrijke informatie over deze partij. De meeste daarvan bevinden zich in SOMA (bijvoorbeeld Pierre Daye, Charles Gillis de Sart-Tilman, enz.) of in de archieven van het Auditoraat-Generaal. We verwijzen hiervoor naar de opsomming in het deel betreffende de persoonsarchieven in dit boek (bij SOMA), alsook naar lijst der geraadpleegde archieven in het werk van Martin Conway, geciteerd in de inleidende bibliografie van dit onderdeel. Over de archieven van de huidige Franstalige extreemrechtse partijen is niets geweten. De verzameling documenten en knipsels over (voornamelijk Vlaams) extreemrechts in België samengebracht door Hugo Gijssels, en bewaard op het SOMA, bevat ook enkele verspreide stukken over personen en organisaties van het Franstalige extreemrechtse milieu.

7.4. Publicaties

Rex. Hebdomadaire du mouvement rexiste. Brussel, 1932-1940.

Verscheen oorspronkelijk als bijlage bij het tijdschrift *Soirées*; werd zelfstandig in januari 1933, dus vooraleer de eigenlijke rexistische beweging ontstond.

Rex. Vlaamsche uitgave. Brussel, 1935-1937 (?).

Rex. Deutsche Ausgabe. Brussel, 1935-1939.

Le Pays réel. Brussel, 1936-1944.

Dagblad van Rex.

Europe magazine. Brussel, 1953- (vervolg van *Europe-Amérique*. Brussel, 1945-).

Tijdschrift van extreemrechtse strekking, werd vervolgd door:

Nouvel Europe magazine. Brussel, 1969-1982.

Forces nouvelles. Brussel, 1980-?.

Orgaan van het Front de la Jeunesse.

Le Front National. Brussel, 1989-1990. Voortgezet door:

Le National. Brussel, 1989-.

Orgaan van het Front National. Vanaf 2005 is deze publicatie ook te raadplegen op de website van het FN: www.front-national.org. Deze vrij magere site bevat ook het programma van de partij, perscommuniqués, krantenartikels, vlugschriften, affiches en een (mager) overzicht van haar parlementaire activiteiten. Een volksvertegenwoordiger van het FN, Cocriamont, heeft ook een persoonlijke website: www.fn-cocriamont.be.

Le Bastion. Le mensuel de préférence nationale. Front National de Belgique.

Brussel, 1996-.

Orgaan van een dissidentie van het Front National (“tendens-Bastien”).

De “tendens-Delacroix” heeft ook een aparte website (www.fn.be), met tal van teksten, communiqués, interviews, enz., alsook online tijdschriften zoals het voormelde *Bastion* (te raadplegen vanaf 2008); *FN-Sénat-News*, drie nummers van *A droite* (2005-); een elektronische *Newsletter* (2007) en links naar de persoonlijke websites van enkele leiders van het FN.

8. De Franstalige regionalistische partijen

Chantal Kesteloot

8.1. Bibliografie

CASTIAUX (J.-M.). *La participation du Rassemblement wallon au gouvernement Tindemans (1974-1977). Première expérience d'association d'un parti communautaire aux responsabilités du pouvoir*. Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling ULB, 1979.

DEBONGNIE (P.). *FDf 1964-1981. Dix-sept ans de combat pour la défense de Bruxelles*. Z.p., z.j.

DE BRABANTER (J.). *Ontstaan en ontwikkeling van de taalpartij FDF 1960-1970*. Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling VUB, 1980.

DESCHOUWER (K.). Het profiel van de Brusselse FDF-kiezer (1968-1978), in *Taal en sociale integratie*. Brussel, 1982, dl. 6, p. 141-165.

DESCHOUWER (K.). Continuïteit en contradictie: het FDF in de jaren tachtig, in *Taal en sociale integratie*. Brussel, 1984, dl. 7, p. 105-130.

DESCHOUWER (K.). Front démocratique des Francophones, in *NEVB*, dl. I, p. 1208-1210.

D'HOORE (M.). Du PLP-PVV au PRL-FDF, in *CH CRISP*, 1997, nrs. 1554-1556.

- DUTRY (C.). *L'évolution et la crise du Rassemblement wallon*. Louvain-la-Neuve, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UCL, 1979.
- Le FDF-RW, in *CH CRISP*, 1971, nrs. 516-517.
- Le FDF. La préparation à la prise du pouvoir: l'élaboration d'un programme global, in *Res Publica*, 1973, p. 1031-1042.
- KESTELOOT (C.). Le Rassemblement Wallon et les élections communales: une présence éphémère, in *De gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek (1890-1970)*. Brussel, 1992, p. 255-273.
- KESTELOOT (C.). *Au nom de la Wallonie et de Bruxelles français: les origines du FDF*. Brussel, 2004.
- KESTELOOT (C.), COLIGNON (A.). Le FDF: l'échec d'une expérience pluraliste, in DELWIT (P.), DE WAELE (J.-M.), eds. *Les partis politiques en Belgique*. Brussel, 1997, p. 173-184.
- LADU (E.). *Le Rassemblement wallon: évolution et perspective*. Brussel, onuitgegeven licentiaatsverhandeling ULB, 1995.
- LEFEVRE (P.). Le FDF: seize ans d'expérience pluraliste, in *Res Publica*, 1980, p. 385-399.
- L'évolution du Rassemblement wallon d'avril 1974 à mars 1977, in *CH CRISP*, 1978, nr. 786.
- Le Parti wallon, in *CH CRISP*, 1967, nr. 367.
- Le phénomène FDF, in *CH CRISP*, 1965, nr. 299.
- PEIREN (L.). Het FDF en de problematiek van de begrenzing van het Brussels Gewest tijdens de vorming van de regering Tindemans I in 1974, in *Brusselse thema's*. Brussel, 1983, p. 359-383.

8.2. Historisch overzicht

Diverse kleine Waalse formaties namen deel aan de parlementsverkiezingen van 1965. Zij waren ontstaan in het zog van de mislukking van de Waalse petitie in de herfst van 1963 en van de gehechtheid van de BSP-PSB aan de unitaristische stellingen. Op 26 juni 1965 verenigden ze zich onder de noemer *Parti wallon*. Deze formatie, ondertussen omgedoopt tot *Rassemblement wallon* (RW), kwam op het voorplan door de Leuvense crisis. Deze partij werd versterkt door de aansluiting van personaliteiten uit de christelijke beweging. Op parlementair vlak was ze verbonden met het FDF. Het RW drukte zijn stempel op het Waalse politieke landschap tijdens de eerste helft van de jaren 1970. In 1974 trad de partij toe tot de regering-Tindemans, ondanks een eerste electorale stagnatie. De regeringsdeelname luidde het einde van deze federalistische formatie in. In 1976 werd ze ondermijnd door een diepe interne crisis. Perin, Knoops en Gol verlieten het RW en richtten de PRLW op (*Parti des Réformes et de la Liberté de Wallonie*). Het RW maakte dan een radicalisering mee en geraakte nog verder verscheurd (oprichting van het Rassemblement populaire wallon en van het Front démocratique wallon), vooraleer helemaal uiteen te vallen. Het RW werd officieel ontbonden in 1985.

Op 11 mei 1964 werd de oprichting van het *Front démocratique des Bruxellois de Langue française* (FDF) aangekondigd. De nieuwe partij ontstond in het netwerk van Waalse en Franstalige Brusselse verenigingen, dat in volle vernieu-

wing was sinds het begin van de jaren 1960. De grote staking van de winter 1960-1961 beroerde de hoofdstad veel minder dan Wallonië, maar toch droeg ze bij tot de verspreiding van de federalistische gedachte bij een deel van de plaatselijke linkerkant. Meer nog dan door de staking, werd het Franstalige bewustzijn aangewakkerd door de twee Vlaamse marsen (21 oktober 1961 en 14 oktober 1962), door de afschaffing van de talentelling, door de definitieve vastlegging van de taalgrens en door het compromis van Hertoginnedal. Dit proces kwam tot rijping door de stichting, in universitaire milieus, van het *Rassemblement pour le Droit et la Liberté*. Van meet af aan werd de nieuwe partij geconfronteerd met de uitdaging eigen aan pluralistische formaties: filosofische tegenstellingen tussen katholieken en vrijdenkers, kloof tussen unitaristische Belgen voorstanders van de taalvrijheid en federalisten, ideologisch antagonisme tussen socialisten, liberalen en christendemocraten. Het FDF werd dus gekenmerkt door een wankel evenwicht, maar de reële of vermeende dreiging van het flamingantisme deed de rangen sluiten.

Algauw werden electorale successen geboekt. De partij telde drie volksvertegenwoordigers in 1965; in 1970 waren er dat reeds tien. Het succes beperkte zich trouwens niet tot het Parlement. Het FDF nam immers ook een municipalistisch profiel aan, aangemoedigd door de resultaten van de gemeentelijke verkiezingen van oktober 1970. De jaren 1970 werden het decennium van de consolidatie. Het FDF werd toen een volwassen partij, met een complexe structuur, satellietgroepen en een schare beroeps politici.

Aan de vooravond van de jaren 1980 was het FDF de eerste politieke macht in de hoofdstad. In het midden van de jaren 1970 bereikte de partij haar hoogtepunt. De Europese verkiezingen van 1979 toonden immers een eerste achteruitgang, bevestigd door de stembusgang van 1981. Ondertussen was het FDF geconfronteerd met zijn eerste regeringsdeelname en met de nederlaag van het Egmontpact. In de nasleep van die eerste electorale tegenslagen kwamen ook andere spanningen aan de oppervlakte. Het Brussels gewest werd volop getroffen door de economische crisis. De institutionele hervormingen van augustus 1980 brachten geen soelaas voor de hoofdstad, want de kwestie Brussel werd "in de koelkast gestopt". Een zekere moeheid trad in. De problemen die de publieke opinie in die crisisperiode schenen te beroeren, waren precies deze waarvoor het FDF geen unanieme visie kon voorleggen.

Aangezien geen concrete resultaten geboekt werden betreffende het statuut van Brussel, gingen proteststemmen op. Het dilemma "Brussel of de randgemeenten" vormde een permanente uitdaging in de schoot van het FDF. In de geest van de stichters impliceerde het pleidooi voor een Brussels gewest ook de organisatie van volksraadplegingen in de randgemeenten en de mogelijkheid voor deze gemeenten om bij Brussel aangehecht te worden en aldus te genieten van een tweetalig statuut. Deze strijd stuitte echter op een weigering van de Vlaamse politieke klasse. De mislukking van het Egmontpact en van de akkoorden van Stuyvenberg toonden eens te meer aan dat dergelijke veranderingen onbespreekbaar waren voor de Vlamingen. Bepaalde leden van het FDF opteerden dan maar voor een meer pragmatische koers.

Op dat ogenblik leek het FDF diep verscheurd. Diverse geruchten deden de ronde: bepaalde mandatarissen zouden de partij verlaten, er werd gewag gemaakt van toenaderingspogingen tot de PSC. Het FDF leek wel een zinkend schip. De

wetgevende verkiezingen van 1985 kwamen dus zeer ongelegen. Het FDF verloor meer dan de helft van zijn kiesaanhang en telde nog slechts drie volksvertegenwoordigers. Het klimaat was niet veel beter bij de volgende parlementsverkiezingen, twee jaar later. Maar de partij slaagde erin de verliezen te beperken. Het kiezerspubliek was gestabiliseerd, wat bevestigd werd door de stembusgang van 1991 – de laatste verkiezing waar het FDF alleen opkwam. Ondertussen had zich immers een belangrijk nieuw feit voorgedaan: Brussel was uit de “koelkast” gehaald en het Brussels Gewest was ontstaan. Na de eerste gewestelijke verkiezingen maakte het FDF deel uit van de regerende coalitie, hoewel de partij kritiek had op bepaalde aspecten van de nieuwe institutionele regeling (mogelijkheid van tussenkomst door de federale regering, statuut van de ordonnanties, waarborgen voor de Vlamingen, beperking tot de negentien gemeenten, ...).

Ondanks de consolidatie van de aanwezigheid van de Franstalige federalisten, bleef hun overleving een open vraag. De vermindering van het aantal volksvertegenwoordigers in 1993 trof hen rechtstreeks. Door hun zwakke parlementaire vertegenwoordiging, zouden ze bovendien hun wettelijke dotaties kunnen verliezen.

Het FDF verzette zich tegen de voortzetting van de institutionele hervormingen, voorzien door de Sint-Michielsakkoorden (28-29 september 1992). De partij klaagde ook het onafhankelijkheidsstreven van Vlaanderen aan. Het FDF kwam in contact met de PRL, in de oppositie sinds 1987. Deze ontmoeting werd vooral geconcretiseerd door de toenadering tussen Jean Gol en Antoinette Spaak. Op 14 september 1993 maakten beide partijen hun voornemen bekend een federatie te stichten. Het akkoord voorzag op termijn het indienen van gemeenschappelijke lijsten bij verkiezingen.

Wat de werking betreft, behielden de twee partijen hun eigen instanties, maar er werd een permanente overlegstructuur uitgebouwd. In het vooruitzicht van de verkiezingen van 13 juni 1999, opende de federatie haar rangen voor een derde partner: de *Mouvement des Citoyens pour le Changement* (MCC), bezielde door Gérard Deprez, ex-voorzitter van de PSC. Het FDF blijft gericht op de verdediging van de taalrechten van de Franstaligen van de randgemeenten, de verdediging van de Franse Gemeenschap, het verwerpen van nieuwe staatsvormingen die beschouwd worden als nadelig voor de Franstaligen. Het FDF behoudt een onmiskenbare zichtbaarheid in de schoot van de *Mouvement Réformateur* (MR) in het Brusselse en in de randgemeenten. De lokale verankering blijft één van de troeven van deze formatie. Omdat ze deel uitmaakt van de MR, maakt de partij *de facto* ook deel uit van de regering.

In 1973 richtte het FDF een studie- en vormingscentrum op, het *Centre d'Etudes Jacques Georgin* (naar een overleden FDF-militant) op.

8.3. Archieven

Ondanks zijn kortstondig bestaan liet het RW rijke archieven na. Belangrijke bestanden zijn nu al toegankelijk voor de vorsers. Het gaat voornamelijk om archieven van particulieren.

In het FHMW: Maurice Bologne (bescheiden betreffende de beginperiode van het RW. Raadpleegbaar, maar niet geïnventariseerd), Jean-Emile Humblet (RW,

RPW, bescheiden betreffende de jaren 1970 en 1980. Raadpleegbaar, maar niet geïnteriseerd), Milou Rikir (RW, RPW, bescheiden betreffende 1976-1985. Raadpleegbaar en geïnteriseerd), André Gilles (RW), François Lacroix (RW), Bernard Jehu (RW), Armand Thonet (RW), Michèle Zévar (RW, documentatiedozen over die partij). In het ARA: Etienne Knoops (bescheiden betreffende de crisis van het RW in 1976). Meer informatie hierover in het hoofdstuk betreffende de archieven van privépersonen. Het Institut Jules Destrée beschikt eveneens over enkele archiefbestanden, afkomstig van personaliteiten die lid waren van de Rassemblement wallon: Maurice Bologne, Yves de Wasseige, Jean Goffart, Jean-Emile Humblet, Joseph Henrotte, Etienne Knoops en Robert Moreau. Sommige van die bestanden zijn geïnteriseerd (zie www.institut-destree.eu/Chantiers/Centre-archives-privées-Wallonie.htm#Fonds_actuels). De archieven van Etienne Duvieusart bevinden zich op het SOMA.

Het belangrijkste deel van de archieven van het FDF bevindt zich op de zetel van de partij. Zij kunnen slechts na toelating geraadpleegd worden. Er bestaat geen inventaris in de ware betekenis van het woord, maar voor een gedeelte van de documenten is er een magazijnstaat. Het archief gaat terug tot het ontstaan van de partij.

Andere archief- en documentatiecentra herbergen bestanden betreffende de geschiedenis van het FDF. Het gaat vooral om archieven van particulieren. In het FHMW: Marcel-Hubert Grégoire (vooral de jaren 1970, raadpleegbaar), Guy Massenaux (FDF, documentatiedozen over die partij). In het AMSAB-ISG: Maurice Malpoix (vooral de periode 1972-1975). In het ARA: Didier Van Eyll (archieven van het kabinet van deze staatssecretaris van het Brussels gewest. Niet raadpleegbaar voor 2010). De opmerking over de persoonsarchieven betreffende het RW geldt ook hier.

8.4. *Publicaties*

Le Bloc. Charleroi, 1964.

Front wallon. Charleroi, 1965.

Forces wallonnes. Charleroi, 1965-1977. Vervolgd door:

L'Etat wallon. Hebdomadaire d'action wallonne. Charleroi, 1978-1979.

FDW contact. Acoz, 1979-1980.

Maandelijks orgaan van het Front démocratique wallon.

FDF contact. Brussel, 1965-1970, 1974-1980.

Bruxelles vérité. Brussel, 1970-1973.

Cahiers du Centre Jacques Georgin. Brussel, 1973-1989.

Info FDF. Brussel, 1974-1977.

Echos femmes FDF. Brussel, 1976-1978.

FDF cadre. Brussel, 1979-1981.

FDF actualités. Brussel, 1977-1992.

La Semaine politique. Brussel, 1987-1989.

Espace francophone. Brussel, 1992-?.

FDF actuel. Brussel, 1996-2004 (gedeeltelijk online).

Communes en vue, la lettre d'informations communales du FDF. Brussel, 2002-2003.

Perspectives francophones, organe mensuel. Brussel, 2004- (ook online).

Essentielles, magazine de l'Association des femmes du FDF. Brussel, 2005-2007.
Les focus du Centre d'études Jacques Georgin. Brussel, 2008- (ook online).
Polyptique. Brussel, 2005 (tijdschrift van de jongerenafdeling, ook online).
Activ'âge. Brussel, 2008 – (tijdschrift voor de senioren, ook online).

Online publicaties (via de webiste www.fdf.be):

Le Courrier électronique du FDF, 2004-.

La périphérie bruxelloise en vue. Lettre d'information du FDF en périphérie, 2003-.

Op de website van de partij kunnen ook congresverslagen, oudere brochures, overzichten van manifestaties, verkiezingsuitslagen, enz. bekeken worden.

9. De ecologische partijen

Jo Buelens

9.1. Bibliografie

- BUELENS (J.), LUCARDIE (P.). Ook nieuwe partijen worden oud. Een verkennend onderzoek naar de levensloop van nieuwe partijen in Nederland en België, in VOERMAN (G.), LUCARDIE (P.), eds. *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1997*. Groningen, 1998, p. 118-152.
- BUELENS (J.), DELWIT (P.). Belgium: Ecolo and Agalev (Groen!): two institutionalized green parties with parallel but different stories, in FRANKLAND (E.G.), LUCARDIE (P.), RIHOUX (B.), eds. *Green Parties in Transition. The End of Grass-roots Democracy?* Surrey, 2008, p. 75-91.
- DELWIT (P.), DE WAELE, (J.-M.). *Ecolo: les verts en politique*. Parijs, 1996.
- DELWIT (P.), DE WAELE, (J.-M.), VAN DE WALLE (C.). *Les partis verts en Europe*. Brussel, 1999.
- DESCHOUWER (K.). Belgium: the “Ecologists” and “Agalev”, in MÜLLER ROMMEL (F.), ed. *New Politics in Western Europe: The Rise and Success of Green Parties and Alternative Lists*. Boulder, 1989, p. 39-54.
- DESCHOUWER (K.). *De wortels van de democratie: Agalev op zoek naar een goede vorm*. Antwerpen, 1996.
- DESCHOUWER (K.). *New Parties in Government: in Power for the First Time*. Londen-New York, 2008.
- MAIR (P.). The performance of green parties: an evaluation, in *Colloque International: “Les Partis Verts en Europe: une nouvelle ère?”*. Brussel, 1998.
- MERTENS (J.). *De groei van groen*. Brussel, 2001.
- MÜLLER-ROMMEL (F.), POGUNTKE (T.). *Green Parties in National Governments*. Londen-Portland, 2002.
- RIHOUX (B.). *Les partis politiques: organisations en changement. Le test des écologistes*. Parijs, 2001.
- VERSTEYLEN (L.). *Agalev-strekking donkergroen 1977-1987. Luc Versteylen memoires*. Leuven, 2002.

9.2. Historisch overzicht

Toen begin van de jaren 1970 pater Versteylen zijn studenten aan het denken zette over niet-materiële waarden, kon hij niet vermoeden dat uit zijn beweging een heuse partij zou groeien. Als drukkingsgroep bleek het steunen van groene kandidaten geen succes, zodat sommige aanhangers gingen overwegen om zelf aan verkiezingen deel te nemen. Ondertussen kwamen er steeds meer mensen op voor de zachte waarden, een stroming in heel West-Europa. In november 1981 werd de opbouw van de partijorganisatie, genaamd *Anders Gaan Leven* (Agalev), in snelheid overtroefd door het succes van de partij bij de verkiezingen. Met één senator en twee kamerleden was het niet langer mogelijk om een loutere beweging te blijven. Pas in 1982 kreeg de partij aparte statuten: een organisatie die zeer sterk gericht was op basisdemocratie en waarin hoge eisen werden gesteld aan de leden. Verkiezingen winnen was geen probleem. Tot en met de verkiezingen van 1991 bleef het aantal verkozen stijgen tot zeven.

Er ontstond een bijzondere situatie: een partij met veel kiezers, veel gekozenen maar met nauwelijks een paar duizend leden. In 1991 werd een zo goede score verwacht, dat regeringsdeelname tot de mogelijkheden behoorde. De winst viel echter tegen, zodat de stap naar het ondersteunen van een meerderheid slechts in 1993 werd gezet bij het ondertekenen van het Sint-Michielsakkoord. De “ecotaks” werd voor de partij echter een afknapper, en bij de verkiezingen van 1995 was voor het eerst een lichte achteruitgang te merken. De interne partijorganisatie veranderde intussen op enkele vlakken. Door de plaats van Agalev in het politieke landschap groeide de nood aan snelle beslissingen, wat onmogelijk was in de bestaande structuren. De professionele politici kregen ook steeds meer “informeel” gewicht in de besluitvorming. Na enkele tussentijdse wijzigingen kregen de nieuwe structuren vorm in 1996. De inhoud op lange termijn werd nog door de leden bepaald, maar het dagelijks bestuur kwam overwegend in handen van de professionelen.

Na de verkiezingen van 1999 werd regeringsdeelname een feit. Door enkele milieuschandalen en de dioxinecrisis was de electorale score beter dan verwacht. Zo lagen de kaarten gunstig voor een paars-groene regering. Voor het eerst zaten zowel Ecolo (zie hieronder) als Agalev in de regering. Deze deelname zou electoraal een ramp worden. Bij de federale verkiezingen verloor Agalev al haar negen zetels in de Kamer. Veel personeelsleden werden ontslagen en de ondersteunende diensten dienden noodgedwongen sterk te worden afgebouwd. De partij nam een nieuwe start en veranderde haar naam in *Groen!* in 2003. De regionale verkiezingen van 2004 en de federale van 2007 brachten haar terug in het parlement.

Anders dan bij Agalev lagen de wortels van *Ecolo* niet alleen in een beweging, maar ook in een afscheuring van het Rassemblement Wallon van Namen. Met de leden van “Les Amis de la Terre” speelde deze dissidente groep een voorname rol in de ontstaansgeschiedenis van de partij. Al in 1980 werd de partij officieel opgericht en het electoraal succes van 1981 gaf deze nieuwe formatie de nodige zelfzekerheid. De partij kreeg niet alleen electoraal enig aanzien. Ecolo werd ook erg vroeg gevraagd om de meerderheid te steunen. Al in 1986 was deze problematiek aan de orde in het Franstalige landsgedeelte, wat niet zonder gevolgen bleef voor de samenhang in de partij. Dissidentie was nooit ver weg, ondanks

goede electorale scores in de periode 1988-1991. In 1993 ondertekende Ecolo het Sint-Michielsakkoord, zoals ook Agalev deed. 1994 en 1995 waren electoraal zwak te noemen, wat opnieuw tot verhoogde interne spanningen leidde rond de vraag welke koers er diende te worden gevolgd. De vraag naar politieke allianties stond ook steeds op de agenda. Het inrichten van zeer veel forums moest ervoor zorgen dat de band met het publiek niet verloren ging. Het electorale succes van de Franstalige groenen in 1999 leidde uiteindelijk tot regeringsparticipatie op de federale, regionale en communautaire niveaus (uitgezonderd in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest). Ook voor Ecolo werden de verkiezingen van 2003 rampzalig. Haar zetelaantal werd meer dan gehalveerd (van 11 naar 4 zetels in de Kamer). Interne crisissen waren het gevolg en heel wat personeel diende wegens gebrek aan middelen te worden ontslagen. In tegenstelling tot de Nederlandstalige groenen bleef Ecolo na de verkiezingen van 2004 op één niveau in de regering zitten: het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In 2007 was de situatie ook op federaal vlak terug leefbaarder, na een verdubbeling van de zetels in de Kamer.

De Franstalige groene partij Ecolo richtte een studie- en vormingscentrum op, het CEFÉ (*Centre d'Etudes et de Formation en Ecologie*) dat nu is omgevormd tot *Centre d'Animation et de Recherche en Ecologie politique* (ETOPIA). Het is de denktank van de partij.

9.3. Archieven

Ook de archieven van de groene partijen zijn uiteraard nog dynamische archieven. Het archief van Agalev/Groen! is raadpleegbaar op het AMSAB-ISG. Het dynamisch archief van Groen! is te consulteren op het hoofdkwartier van de partij. Het archief van Ecolo is, na afspraak, te raadplegen op de zetel van ETOPIA (www.etopia.be). Raadpleeg volgende online inventaris:

HENDRICK (A.), LAUREYS (D.). *Etat des fonds et collections du Centre d'Archives privées d'Etopia*. Namen, 2007.

9.4. Publicaties

Ecolo publiceert *La Quinzaine*, een tweewekelijks tijdschrift dat naar leden en sympathisanten gaat. Vroeger luidde de titel: *Ecolo-info* (1981-1997).

De publicaties van Etopia vallen niet onder de verantwoordelijkheid van Ecolo, maar worden er wel door gefinancierd.

Groen! heeft een driemaandelijks ledentijdschrift, *Ecozine*, sedert september 2008. Vroeger heette dit *Bladgroen* (1981-2003). In de periode 2000-2003 was er *Zin* en van 2003 tot 2008 was er *Kompas* voor leden en sympathisanten. De huidige naam luidt *Pesto*, gestart in de herfst van 2008. *Oikos* bestaat sinds 1996 als reflectiekader en wordt driemaandelijks uitgegeven.

Zowel Groen! als Ecolo hebben een elektronische nieuwsbrief waarop kan worden ingetekend. Websites geven eveneens informatie over de laatste ontwikkelingen binnen de partij: www.ecolo.be en www.groen.be.

